

KATARINA LUKETIĆ: SUBOTNJA OKUPACIJA
MALI ZAREZ: LEONIDA KOVAČ
TEMAT: DESETA OBLJETNICA 11. RUJNA

12 kn (HR), 2,5 km (BIH), €1,6 (SLO)

SUBOTNJA OKUPACIJA

U Splitu ništa nije tako uredno kao Hajdukovi murali; ništa ne funkcionira tako dobro kao klupski fasadni radovi. Za drugo nema para, svi se žrtvuju

Katarina Luketić

Počelo je prije neka dva tjedna, točnije počelo je mnogo ranije, ali se u ova dva tjedna iznova intenziviralo. Kupim novine, subotnje — u njima se još nađe pokoji zanimljiv komentar, analiza ili intervju, pokoji tekst o svjetskoj politici ili kulturi pa se može odmoriti od kukurikanja i kokodakanja u lokalnom dvorištu. Dakle, kupim novine s idealističkim očekivanjima, a kad tamo desetak i više stranica o jednoj jedincatoj temi. Najprije, ugledni kolumnist, obrazovan tip koji je doktorirao na Morlacima i koji zbog viška znanja djeluje poput reptila među današnjim novinarima, komentira To. Listam dalje, drugi kolumnist, angažiran na lokalnim problemima, također piše o Tome. Zatim, u velikom tjeđnom intervjuu profesor književnosti i popularni pisac ne spominje ni sveučilišne zakone ni svoje knjige, nego iznova samo o Tome i sličnome. Koju stranicu ispred ili iza, kralj estrade na oporavku odgovara na mudrosna blic pitanja, i to o čemu drugome negoli o Tome. Pa, jedna reklama koja To najavljuje, i na kraju, specijalizirana rubrika u kojoj se i ovako svakodnevno pretresa uglavnom To i ništa drugo. U rubrici je pristup tehnički, sa situacijama i postavama; drugdje više fenomenološki, sociološki, antropološki, kritički — ali, jasno, kritički na društveno korektan, nikako ne ogorčen, način.

ISTO O ISTOME Kad sam sve to isto o istome iščitala, vidno polje mi se suzilo, na horizontu samo Sjever i Jug, tribine i uprave, navijači i transferi... Izađem na zrak, a tamo, na rivi malog otočkog mista: stolić, stolica, transparenti i aktivisti. Kako me zanima svako subverzivno, građansko udruživanje pridem bliže da vidim jesu li se možda otočani nadigli pa potpisuju protiv građevinskih zona, traže li možda bolje brodske veze ili pravu kanalizaciju? A jok! Tko o čemu, oni o Tome. Izvjesili plakat *Naš Hajduk*, i traže da uđu u Nadzorni odbor. Ajde — optimistica iz mene progovara — i ovo je nešto, za koje desetljeće tražit će da sudjeluju u odlučivanju i o nečemu drugome.

Drugi dan šibnem mejl prijateljici koja ide na more tek u rujnu nek' svrati do Splita da se vidimo kad se i ja tamo iskrkam; baš bi mi pasala mirna kava i priča o knjigama & zagrebačkim kulturnjačkim tričarijama. Kadli, evo i nje s odgovorom na Tu temu — šalje mi link na fotku transparenta na nadvožnjaku na ulazu u Split: *Purgerske pičke čuvajte glave ovog tjedna bit će strave*. I njoj se ne ide južnije, sjeća se zadnjeg boravka u Splitu kad su u jednu subotu rivo letjele pepeljare i pitari, kad se skandiralo *Ubij pedere*, a cijeli taj opskurni sušur bio je ranije uredno najavljen nizom grafita po gradu. E, tad i mene stisne malodušnost zbog najavljenog sjeverno-južnog rata, izlistam sva svoja gledanja predviđanja koja su se obistinila pa se i sama ulovim u Tu mrežu. Udrem spašavati uokolo, i to popodne na plaži, drugoj prijateljici počnem savjetovati kako da joj muž neprimjetan — sa zagrebačkim tablicama — u subotu prođe kroz grad i živ se ukrca na trajekt.

IZNOVA O REČENOME U tom je duhu prošao cijeli tjedan. Otvorim televiziju, a oni su tek eksperti za To i kako na sto načina, svakodnevno, izvještavati o Tome. Gledam: direktor kluba u gaćicama pleše na nekom stolu; transparenti na treningu zbog transsfera nekog dugajlije; gremlin-gradonačelnik

mumlja o sigurnosti i slozi; kafanski sociolozi razvlače žvaku o dvije Hrvatske... Ej, pa sve sam ovo već vidjela x-puta. Ranije je čak znalo biti zanimljivije. Na primjer, 2009. i 2010., kad se slična priča vrtjela po medijima, u fokusu je bilo i štošta drugo, a ne samo To. Pričalo se isto o podjelama i razlikama, ali i o izbornom glasanju, ekonomiji, gospodarstvu, kulturi... Oživljavale su tada i stare sociološke polemike o različitim tipovima mentaliteta, sve one Cvijićevo-Tomašićeve dilemo-dvojbe jesmo li dvoje ili jedno, tko je gori a tko bolji, tko je bio prije: kokoš ili jaje, Zapad ili Istok, Balkan ili Europa...

Ajd' priznajem, bilo je tih dana i ekskluzivnih snimaka na Tu temu. Tako sam po prvi put vidjela dugački red ispred blagajne, koji se stvorio jer su ušle u prodaju karte za neki od Tih i Takvih susreta. U kadru je nakratko i cjenik: sitnica, 1 200 kuna po glavi za dobar pogled. U redu stoji bogec do bokca — dječje knjige kupuju na bonove, al' za To im nije žao dati.

OPET KAO PRIJE Nakon televizije, otvaram novine, ovaj put one lokalne koje godinama pothranjuju slatku malomišćansku znatiželju, pišući izvan sezone npr. o svakom zubacu preko dva-tri kila ulovljenom na Visu ili o svakom polju salate uništenom od tuče u Zagori. U sezoni prate krupnije teme: što je neka bjelosvjetska šuša pojela u najlipšem gradu, što kaže neki lijevi turist o najlipšemu gradu i čija je jahta uplovila u akvatorij istoga, najlipšega grada na svitu. Dakle, i u tim najlokalnijim od svih planetarno lokalnih novina pišu, jasno, o Tome kao o dugoočekivanom, povijesnom događaju. Tehnički: koliko policije, koliko navijača, koji sat je najmanje rizičan za početak... Fenomenološki: riječ građana, ankete o tome je li neki direktor nekog kluba imao pravo nešto reći o svemu Tome i dominaciji jednih Tih nad svim drugim Tima.

Među ostalima, u novinama ugledam tada i poznato lice uglednog zagrebačkog profesora i pjesnika — hm, što on radi između zubaca i trudne Beyonce? Bez iluzija, i on o istome, o Tome što me guši cijeli tjedan. Kaže, iako kontinentalac, veliki je fan kluba, "na stadionu mora i sina napraviti". Dalje govori o mistici i o blizini pjesništva i baluna. I to sve za ozbiljno i sve s dignitetom pa se odmah sjetim devedesetih — Franje u loži, himne iz zvučnika i odanih ruku na srcima naših momaka. Priložili su uz razgovor i dvije njegove pjesme koje je napisao u čast nekog igrača; a lokalni novinar planetarno najlokalnijih novina, pita o klubu kao o životu biću: *Kao navijač odabrali ste Hajduk. Zašto? Ili je možda Hajduk odabrao Vas?*

PONOVIMO, DA SE NE ZABORAVI

Tu mi je već došlo slabo. Što ću, osjetljiva sam na intelektualno prenemaganje koje si muški kolege dopuštaju u nekoliko — jasno, bezrezervno muških — tema poput ove o Tome i radanju sinova. Pobogu, svaki put pred Svjetsko prvenstvo — znate već koje! — neki književni časopis (a radila sam u nekoliko njih koji su primjeri) donesi prigodan temat u kojemu naši profesori i naši pisci razdragano pišu o svome djetinjstvu u dresu, o svojim uzorima i pogorcima za sjećanje. Ili pak prigodno tada naši urednici i naši intelektualci uređuju knjige na Tu temu, drže promocije, objavljuju memoare kakva kulnog trenera. Također,

redovito tada ubacuju u svoje tekstove — svejedno na koju temu — i pokoju prigodničarsku metaforu o znate već čemu. Ali, jasno sve garnirano ozbiljnim akademskih diskursom. Ta, njih zanima tek veza popularne kulture i književnosti, stvarnosti i fikcije. Oni nisu samo obični, ulični fanovi, već čine viši red — intelektualnu navijačku kastu.

A mene boli briga tko za koga navija u hrvatskoj kulturi i čijim je posterima bila oblijepljena nečija dječja soba! Evo, ja, na primjer, volim klizanje na ledu, i što bi bilo da sam ja, na primjer, kao ljubiteljica istoga pred svjetsko takmičenje svaki put napravila temat o klizanju na ledu i da ste o mojim favoritima i mome sentimentu prema klizačkim parovima morali čitati u ovoj novini. Da sam recimo obradila temu klizanje na ledu u književnosti (materijala ima, npr. roman Monice Ali *Brick Line*), da sam intervjuirala neku drugu autoricu o tome voli li i ona klizanje na ledu (i tako provjerim jesam li manjina manjine), da sam naručila neku analizu od treće o — što ja znam? — diskursu Milke Babović ili klizanju i socijalizmu. Je l' bi to bilo svima zanimljivo? Je l' bi to bilo primjereno? Ako ne, zašto je onda tako normalno da svake dvije ili četiri godine, ili uopće kad se za to ukaže prilika u vidu kakva povijesnog meteža u jedanaestercu, možete pročitati za koji klub navija koji pisac ili što tko misli o nogama kojeg igrača?

Napokon, shvatim, vrug je odnio šalu. Pomiješale su se iznova mistika pjesništva, mistika naroda i mistika kluba, a to zna biti bolno. Pa zasjednem na net, proučim peticije i udruženja, navijačke skupine — one navodno prave i one još pravije od navodno pravih — kužim već spiku i sekcije, škicnem suvenire, a sve da dokučim tko će u subotu koga i gdje? Upozorim sina (vjerujte, može ga se napraviti i izvan stadiona), po tko zna koji put, da ne trubi po školi za koga navija, sve u nadi da ti za koje on navija neće pobijediti, jer će mu onda biti teško šutjeti. Jer, mi smo ovdje stranci. A u Hrvatskoj si stranac čim se mrdneš iz ulice u kojoj si se rodio, iz susjedstva koje ti poznaje i babe i djedove, a kamoli kad se uputiš u drugi grad, i to prema jugu. Stranci su, jasno, uvijek potencijalno opasni, osobito su to sada domaći stranci koji su zamijenili one strane strance iz devedesetih. To je zakon preživljavanja lokalnog kretnizma koji se uobičajio nazivati lokalnim

patriotizmom. Ta se skučenost njeguje danas u hrvatskim regijama i hrvatskim gradovima sjevera i juga kao ulog u bolju budućnost.

JESAM LI PREŽIVJELA? Stigne tako i subota. Spuštam se u grad — sve je na istom mjestu. Svaka veća garaža, fasada ili zid ostali su netaknuti: bijela podloga, poznati grb, poznate poruke o vječnom životu kluba i svome životu koji se spremno daje za klub. Zapravo, u Splitu ništa nije tako uredno kao Hajdukovi murali; ništa ne funkcionira tako dobro kao klupski fasadni radovi. Za drugo nema para, svi se žrtvuju — vaterpolisti, plivači i amateri se stišću u dva bazena, judaši, tekvandoisti i rolerice dijele školske dvorane zajedno sa đacima, a o drugome nema uopće smisla ni govoriti. Zato, dok hodaš gradom, pogledaš li dolje, gaziš po papirima, opuščima, truloj salati, kartonima pizze... Ali, pogledaš li gore — aleluja! — niz blještavih, bijelih zidova i niz svetih grbova kojima je prošaran cijeli grad. I to na najludim, alpinističkim vrhovima (npr. na vrhu nebodera na Trsteniku). Poput svjetionika koji trajno mobiliziraju regionalne borce.

U gradu je uobičajeno: subotnji Pazar, japanski turisti s kišobranima, davež neke klape podno Sata... Policija je posvuda, jedna kola prate Čazmatransov autobus iz Zagreba; auto iz kojeg tutnji nedefinirana glazba i vijori se navijački šal; trogodišnjaci u bijelim majicama, jedan nosi i hrvatsku zastavu (zar bi itko posumnjao tu u nacionalnu stvar?)... Normalna, već viđena subotnja okupacija. I gore, na sjeveru zna biti slično.

Popodne istoga dana, ulazim u more na Bačvicama, i taman kad sam htjela odmoriti pogled na pučini, kad sam očekivala vidjeti horizont širi od našeg Sjevera i našeg Juga, daleko od tribina i terena, dočekalo me isto. Iza demonskog kruzera pomalja se Jadrolinijin trajekt sav u dimu; na gornjoj palubi pale bengalke. Najavljuju time da i otočani stižu na derbi u grad.

Unatoč svemu, nisam kapitulirala. Prebanalno je i previše puta doživljeno. Ipak osjećam se — povremeno, sve češće subotama kada se izlazi na ulice i reprezentira neki kolektivni identitet — kao u onoj staroj nizozemskoj priči u kojoj jedan čovjek drži prst u rupi u nasipu kako bi spriječio izljev vode. Nije u pitanju nikakva velika metaforika — držim prst tredeći se očuvati nasip svoje privatnosti. **E**

ZORAN ANGELESKI ZA VREDNIJE OD STRAHA

Novinar koji je dobio otkaz u Glasi Istre zbog kritike projekta Brijuni Rivijera govori o prijetnjama, strahovima i šutnji novinara i građana

Nataša Petrinjak

Nakon sedamnaest godina rada u Glasi Istre dobio si izvanredni otkaz. U gostovanju na Radio Puli izjavio si da si, zapravo, to godinama očekivao. Odakle takva očekivanja?

— A što drugo očekivati nakon što ti, recimo, višedesetljetni predsjednik uprave, bog i batina u Glasi Istre, Željko Žmak, suptilno, preko jednog našeg sindikalnog povjerenika kojemu se obratio na cesti, poruči da će nas nekoliko u firmi zgaziti ko gamad! Odnosilo se to, osim na mene, i na kolegicu i predsjednicu sindikata Glasa Istre Mašu Jerin i još tri-četiri najbliža suradnika. Srozavanje struke u Glasi Istre traje duži niz godina. To, međutim, ne znači da je Glas Istre ikad bio visoko profesionalna i kvalitetna novina, iako je imala sjajne trenutke, kao i sjajne pojedince i tekstove. Ima ih i sada, ali marginalizirane, izmorene i gotovo predane. Nakon sječe urednika i novinara 2006. godine jedna je istarska nonica u eteru precizno izjavila da je ta novina bila godinama šporka. No, ipak ne toliko šporka da poslušna tada drugog najmoćnijeg IDS-ovca, glavnog tajnika stranke Emila Soldatića, koji je u malom noćnom razgovoru od tadašnje glavne urednice zahtijevao da smijeni "onog narkomana i Makedonca", misleći pritom na Dražena Majića i mene. Nije se popustilo ni nakon čuvene Jakovčičeve izjave još 2003. kada je u intervjuu Feralovom novinaru priznao da je od čelnništva Glasa Istre tražio da se novinari Dražen Majić i Zoran Angeleski "uklone" iz novina.

U OČEKIVANJU MIGA Ta je IDS-ova akcija ušutkivanja Glasa Istre započela nakon što je presudom Općinskog suda u Bujama Ivan Jakovčić izgubio svoje nezakonito stečeno selo Sveti Juraj. Onodobno uredništvo nije posve izgubilo legitimitet jer je znalo propuštati, ali i poticati kritiku vlasti, mada im nikad neću zaboraviti kako su s pozicija moći gazili neposlušne kolege. No, ono što je nakon njih uslijedilo u posljednjih pet-šest godina

pravi je sumrak novinarstva. Od tada sve do danas temeljito je nestala kritika na račun vladajućeg IDS-a, a uvedena je bezobzirna i potpuna cenzura tekstova usmjerenih protiv spornih poteza partijskog šefa Ivana Jakovčića.

Kako bi opisao strah koji, ma koliko se hrabro držao, vjerujem, postoji?

— Netko od prijatelja poslao mi je, uz riječi podrške, i citat da "hrabrost nije odsustvo straha, nego procjena da je nešto vrednije od straha". Novinari se, obavljaju li časno svoj poziv, moraju nadmetati sa svojim strahom. Jer, diraj li vlast ili nedodirljive tajkune koji su slizani s vlašću, velika je vjerojatnost da će te napasti, a pritom će u našim neveselim okolnostima unaprijed računati i na, najblaže rečeno, naklonost institucija. Znamo svi kakva se čistka stručnih i iskusnih kadrova dogodila u pravosuđu i policiji tijekom ranih 90-ih, a da je danas daleko od idealnog govori i jedan detalj iz Pule: u privatnom razgovoru jedan se visoko pozicionirani istarski policajac požalio da se u Istri ništa ne događa bez miga iz Zagreba. Taj mig sigurno nije stručan niti nezavisan od politike, odnosno izvršne vlasti. Vidjet ćemo hoće li se uopće i kakav mig dogoditi u skoroj perspektivi, kad je u pitanju sankcioniranje političke korupcije i visokog kriminala u Istri.

SNIMKA VS. ZAPISNIK Spomenuta emisija bila je najinformativniji pregled pozadine tog otkaza, ali možeš li ponoviti za čitateljstvo koje nije slušalo emisiju? Osobito mi se čini važnim objašnjenje o ljudima koji su ti uručili otkaz

— Albert Faggian, sadašnji vlasnik Glasa Istre, dok još to nije postao dobivši Glas Istre za jednu kunu, tužio me svojedobno za klevetu. O kakvoj je osobi riječ, govori i to da je na suđenju u jednom trenutku slabosti priznao da je u kućistu kompjutera tajno snimao poslovne partnere. Usput, to sam i ja pisao pozivajući se na pouzdani neslužbeni izvor, no sutkinja nije, kao što

Brijuni rivijera su promašen politički projekt vladajuće istarske kaste koja u deset godina nije ništa napravila. Preskačući građane, bez široke javne rasprave, ignorirajući i argumente struke, vlast namjerava nakon 200 godina vojne zatvorenosti oteti najvrednije pulsko priobalje koje je javno dobro svih građana

je trebala, odbila njegovu tužbu za klevetu i raspustila suđenje nakon što mi se izvor pokazao vjerodostojnim, nego su me nastavili mrcvariti. Pritom su njegovi svjedoci dolazili na red, a moji - starije žene koje su trebale svjedočiti kakve su sve pritiske i ucjene trpjele od Faggiana ne bi li mu kao mali dioničari ustupile dionice u međuvremenu uništene Mljekare, inače firme odakle je krenula gradnja Faggianovog tajkunskog carstva — nisu dobile tu mogućnost sve do zastare. Ili, ponajveću istarsku trgovačku kuću Istru d.d. u ozbiljnoj je konkurenciji prije šest godina HFP prepustila Faggianu, ali uz uvjet da u idućih pet godina dokapitalizira firmu s više od 150 milijuna kuna. Rok je istekao prije godinu dana, novci nisu uplaćeni, a dlaka mu s glave nije pala.

Ovo pričam da bih ilustrirao koji su to ljudi meni dali otkaz i tko to nanosi štetu časti i ugledu Glasa Istre. Prije četiri mjeseca, u svibnju ove godine, u središnjem

HTV-ovom Dnevniku završili su dvaput otac Željko Žmak i njegov sin, član uprave Glasa Istre Dražen Žmak, jer ih je Porezna uprava kazneno prijavila da su oštetili državni proračun ne plaćajući radnicima poreze i doprinose u iznosu od nepunih 11 milijuna kuna. I još uvijek se nije dogodilo nikom ništa. Isti ti ljudi koji su staru firmu doveli u bankrot i nabili joj dugove zbog, kako je rekao Faggian, hazardnih zemljišnih transakcija koje nisu imale nikakve veze s novinarstvom i izdavaštvom, više od 100 milijuna kuna dugova, ti isti ljudi i danas vode Glas Istre i meni daju otkaz "zbog osobito teške povrede časti i ugleda Glasa Istre". To je groteskno, tim više kad televizijska snimka jasno pokazuje da nisam rekao ono što mi podmeću u falsifikatu od službenog zapisnika sa sjednice Gradskog vijeća Pule. Sada bi bilo zanimljivo čuti zapisničara, posebno dio tko mu je naredio taj prljav posao.

MJESTO IZDAJE Najodgovornijim smatram predsjednika IDS-a Ivana Jakovčića. Njemu ide na dušu ovaj otkaz; on je glavni urednik cijele Istre ili, kako ga je svojedobno nazvao odvjetnik Mate Matić, istarski gazda. Zašto on? Na sjednici sam nastupio protiv projekta Brijuni rivijere i zbog toga dobio kasnije otkaz. Treba reći da je Jakovčić inicijator, vizionar i osobni davatelj naziva tom projektu. Sastavni dio tog projekta nekad su bile i Barbariga i Dragonera, koje su do danas ostale najsnažniji simbol korupcije u Istri. Nedavno je, još ove godine, na 4 godine zatvora nepravomoćno osuđena IDS-ova načelnica Vodnjana Lidija Delton, a ta rasprodaja milijuna kvadrata atraktivnog priobalja po svega 5-6 maraka nanijela je čak 50 milijuna kuna štete zajednici. Zar netko vjeruje da odgovornost za tako ogroman posao ostaje na načelnici općine? Na koncu je to područje, nakon nekoliko transakcija, kupio Danko Končar za simpatičnih 80 milijuna eura! Tko želi više, neka pročita novu knjigu austrijskog

Televizijska snimka jasno pokazuje da nisam rekao ono što mi podmeću u falsifikatu od službenog zapisnika sa sjednice Gradskog vijeća Pule. Sada bi bilo zanimljivo čuti zapisničara, posebno dio tko mu je naredio taj prljav posao

istraživačkog novinara Richarda Schneidera *Mjesto zločina—Hypo Alpe Adria Banka*, u kojoj je Jakovčić autor dodijelio šest stranica, i koji se znatnije pojavljuje u poglavlju *Ratni profiteri*, u potpoglavlju *Politički pomagač*, i to odmah iza Sanadera.

Uostalom, znam da je sud na vrijeme obavijestio *Glas Istre* o svjedočenju Ivana Jakovčića, Damira Kajina i Steve Žufića u rasprodaji Barbarige i Dragonere, no novinar nije poslan na ročište, kao što *Glas Istre* nije ni retka na svim tim ročištima napisao o tom ponajvećem sudskom postupku u povijesti istarskog pravosuđa. Nadalje, uoči bankrota starog *Glasa Istre d.o.o.*, Jakovčić je osobno, bez znanja javnosti, potpisao odobrenje da istarska javna poduzeća daju tajne pozajmice *Glasi Istre*. Ukupno je bila riječ o 10 milijuna kuna danih zbog održavanja stranačke kontrole najutjecajnijeg istarskog medija.

A zašto sam, kako je nesklono neki dan napisao jedan kolega, pizdio protiv *Brijuni rivijere*? To je promašen politički projekt vladajuće istarske kaste koja u deset godina nije ništa napravila, da bi se sada od početno planiranih 14 lokacija sveo samo na dvije. Preskaćući građane, bez široke javne rasprave, ignorirajući na kraju i nanizane argumente struke, posebno Udruženja hrvatskih arhitekata i Društva arhitekata Istre koji ugovor o Brijuni rivijeri smatraju iz više razloga neprihvatljivim. Vlast namjerava nakon 200 godina vojne zatvorenosti oteti najvrednije pulsko priobalje koje je javno dobro svih građana. Ti se građani projektom žele iznova segregirati, a prostor namijeniti samo bogatima. Tako što će ga dati na 66 godina (što je za sve živuće generacije trajno) jednoj jedinoj multinacionalnoj kompaniji da sama upravlja tim područjem i koja će time postati vlast nad vlašću. Za mene je to kriminal i izdaja svog naroda.

PRIJETNJE FANTOMA Jedan od sugovornika/komentatora, Boris Pavelić iz Novog lista, ne zaboravljajući kolege koji su se našli u sličnim situacijama, izjavio je da je tvoj slučaj važna prekretnica koju nitko u novinarskoj struci ne bi smio zanemariti. Je li tvoj otkaz takva prekretnica ili će biti tek jedan od slučajeva gušenja slobode novinarskog djelovanja? — Ne znam, ali znam da su se ovdje dečki prilično zanjeli u osjećaju svemoći. Nestvarno zvuči da su brutalno i nezakonito napali mene i egzistenciju moje obitelji jednom prozirnom krivotvorinom od zapisnika, dogovorenu s lokalnim IDS-ovim vlastima. Nekad se pokušavam instalirati u glavu glav-

nog lokalnog tužitelja, policajca i suca. Imaju li oni djecu, braću, sestre, roditelje u tom istom gradu i regiji u kojoj se događa elementarno bezočno političko i apsolutno protuustavno i nezakonito nasilje nad pojedincem, pod kontrolom i u koordinaciji s vlastima? Gdje im je hrabrost i elementarno poštenje?

Zašto si se u uključio u Inicijativu Volim Pulu?

— Predsjednik IDS-a Ivan Jakovčić je ne tako davno, prije no što me ovih dana počastio epitetom velikog Ništa, jasno aludirajući na članove *Inicijative Volim Pulu* izjavio - nažalost bez ikakve reakcije uspavane medijske, ali i biračke, građanske Istre - da bi desetero ljudi koji koč razvoju trebalo ukloniti! Da nije brutalne cenzure u *Glasi Istre* za račun jednog krajnje kompromitiranog režima u Istri, ne bi ova inicijativa ni nastala i, među ostalim, objavljivala novine *Otvoreni Muzil*. Posjedujem 120 minuta audio snimke internog sastanka podružnice HND-a u *Glasi Istre*, gdje su moji kolege prepričavali svoja grozna iskustva s cenzurama njihovih tekstova kao i pritisaka i uvreda aktualnog glavnog urednika *Glasa Istre* Ranka Borovečkog, koji se usput, ni nakon 16 mjeseci, nije predstavio redakciji i koji je, treba i na to podsjetiti, postavljen za glavnog urednika u svibnju 2010. godine, unatoč gotovo jednoglasnom protivljenju redakcije.

NOVE (NE)MOĆI NOVIH MEDIJA

Upitan da komentira odluku o tvom otkazu, a koji je izravno vezan uz njegov projekt Brijuni rivijera, župan Jakovčić izjavio je da o tome ne želi jer si "veliko Ništa". Drugi sugovornik/komentator Predrag Lucić smatra da si tako nešto ne bi dozvolio ni Franjo Tuđman početkom devedesetih, čime dolazimo do devijacije koju si i sam višestruko naglasio—bahatost. Čini se da je u porastu, da progresivno raste... Bi li mogao detektirati njezinu razvojnu liniju, utemeljenje?

— Uvijek je ista. Mene sutkinja na početku suđenja pita za osobnu iskaznicu mrka lica, a u drugom suđenju Jakovčića to ne pita, i još ga ona osnovna biografska pitanja pita vrlo blagonaklono, da ne kažem sa stidom što njega, vladara, mora pitati ta "intimna pitanja". Bahatost moćnika i prateće sluganstvo ne bi dugoročno bili mogući da su mediji slobodni... A opet, nije uvijek da su mediji neslobodni samo zbog toga jer ih vlast gazi. Mnogi su mediji pali, poskliznuli se na vlastiti značaj i postali nekakve bijedne estradno-političko-tajkunske pozornice bez relevantno društvenog značaja,

Posjedujem 120 minuta audio snimke kolega o groznim iskustvima s cenzurama tekstova kao i pritisaka i uvreda aktualnog glavnog urednika Ranka Borovečkog, koji se ni nakon 16 mjeseci nije predstavio redakciji, a postavljen je unatoč gotovo jednoglasnom protivljenju redakcije

Budući da je Glas Istre, kako si rekao, ogedalo Istre, neminovan je i razgovor o mnogim mitovima boljeg, većeg, kvalitetnijeg vezanima uz tu regiju. Što je Istra, točnije Istarska županija danas?

— Kulturološki, Istra je kompleksna regija koju volim, laički istražujem i guštam, no gospodarski i politički, da ne kažem kriminalistički, kriminogeno, ona funkcionira podjednako kao i ostale hrvatske regije i gradovi. I tu su dominantni poslušnost, stranačka podobnost, nepotizam, promicanje mediokriteta, marginalizacija sposobnih... Partijska svemoć i strah i šutnja građana zbog te njihove moći i rizika od gubitka posla te u skladu s tim opća duhovna provincijalizacija. Ukratko, katastrofa.

Postojala je evidentna zadržka medija u izvještavanju o tvom otkazu, razlozima za nj, na neki način sve se pokrenulo putem alternativnih internetskih portala, pa nakon doista oštrog priopćenja HND-a. Možemo li tu šutnju pripisati kroničnom neispunjavanju osnovnog društvenog zadatka medija—informiranje javnosti?

— Internet je zakon, posebno društvene mreže. To, srećom, još ne osjećaju niti znaju vladajuće strukture. Ne znaju u kojoj je mjeri taj medij i masovan, ali još važnije, aktualan. On se događa u sekundi - i događaj, i misao, i reakcija. Čast *Novom listu* i HTV-u koji mi je ovih dana nakon otkaza dao pristojan tretman, a u čemu se ni oni nisu iskazali kad su prešućivali i cenzurirali naš štrajk prošle godine. Sada ostali mediji, osim pojedinih portala, ne prate ovaj slučaj. Nadam se da je to njihova autonomna profesionalna odluka, a ne plod pritiska i negativne, prešutne, ali vrlo jake solidarnosti medijskih tajkuna. Tu se valja sjetiti samo komunikacije SMS-ovima pokojnog Pukanića i Pavića, a ne sumnjam da takvi, bar prešutni *dealovi* o šutnji u slučajevima kršenja radničkih prava novinara postoje i između "ljutih rivala" *Jutarnjeg* i *Večernjaka*.

Jasnu podršku iskazali su odmah i tvoj domilni sindikat, kao i Sindikat novinara Novog lista, ali sindikalna središnjica se oglasila tek nakon javnih kritika, gotovo deset dana nakon otkaza. Kako to tumačiš?

— Teško je objasniti razloge tog ponašanja, no ono, nažalost, nije novost. Nastavak je to nimalo solidarnog ponašanja za vrijeme štrajka u *Glasi Istre* početkom studenog prošle godine, dakle prije deset mjeseci. Umjesto da nas kao središnjica, kao sindikalna ali i, za razliku od naše podružnice, pravna osoba potiče, ohrabruje u pravednom i zakonitom štrajku, činili su sve da ga zaustave: kukavički telefonski pozivi i pritisci umjesto pomoći i podrške. Projicirali su superiornost spram nekog malog, provincijskog medija koji tamo nešto glumi, a vjerojatno i ovisnost o medijskim vlasnicima koji su, za razliku od središnjice, jako solidarni među sobom u cijeloj zemlji.

VELIKA POBJEDA MALOG SINDIKATA

Ostat će zabilježeno u medijskoj povijesti da je mali sindikat malog *Glasa Istre*, uz druge sudske pobjede, dobio i najvredniju presudu/presedan zagrebačke sutkinje Andrine Raspor Flis, koja je protuustavnim i nezakonitim poništila bezobrazno i skandalozno nametanje radne obveze u štrajku novinara *Glasa Istre* od strane pulske sutkinje Ondine Vidulin-Matijević. Ta je presuda velika stvar za sve novinare u Hrvatskoj, za naš budući štrajk, ali i za sve ostale slične akcije u svim ostalim medijima. Nema više radne obveze skrojene po volji poslodavca, jer nismo ni hitna pomoć ni vatrogasci.

Predstoji ti traženje pravde na sudu, nadamo se sretnom završetku, ne samo formalnom povratku na posao, nego i mogućnosti slobodnog djelovanja, pisanja. Što ako kraj ne bude takav?

— Neće me ušutkati, no mene najviše zanima čim slobodniji, čim nezavisniji, kritičniji, pošteniji *Glas Istre*. Ne digne li vladajući IDS u potpunosti ruke s *Glasi Istre*, i ne dovrše li institucije posao za koji su odgovorni i nadležni, od policije, Državnog odvjetništva i sudstva, ta će novina nastaviti profesionalno i etički tonuti. A mogao bi biti mala, ali kvalitetna i poštena novina koja bi se itekako mogla razvijati na medijskom tržištu. No, ne s ovom upravom! I na ovu je situaciju primjenjiva misao Alberta Einsteina: "Značajni problemi s kojima smo suočeni ne mogu biti riješeni na istoj razini razmišljanja koja ih je kreirala". ■

ŠTO AKO JE EUROPSKA UNIJA MRTVA?

Kao što smo svjedočili raspadu Jugoslavije, tako sada svjedočimo raspadu Europske unije. Poput kojota obuzetog potjerom koji se nalazi nad provalijom, a da toga nije svjestan, tako ni EU ne shvaća da je zapravo već mrtva

Andrej Nikolaidis

U crtanim filmovima o ptici trkačici postoji scena u kojoj kojot, obuzet potjerom za objektom koji mu neprekidno izmiče, zakorači u prazninu. Napravi nekoliko koraka viška, ne stigne zakočiti na vrijeme pa se nađe nad provalijom. Na tren, on levitira: prisustvujemo čudu, reklo bi se. Od pada ga, nakratko, čuva samo ono što oduvijek garantuje svu ljudsku sreću: ignorancija. Kojot će pasti tek onda kada postane svjestan da više nema tla pod nogama i kada se sjeti da on, zapravo, ne može hodati po vazduhu.

A šta ako je naša današnja retorika “evropskog puta”, “evropskih integracija”, “evropskih zadataka”, “evropskog kluba”, zapravo tek varijacija jugoslovenske retorike osamdesetih, riječi i fraze koje kao u magijskom ritualu ponavljamo nadajući se da će, ako ih dovoljno puta ponovimo, ono o čemu govore doista omogućiti?

NE ZNA DIJETE ŠTO JE TONA Sličnu situaciju opisuje stari vic koji kaže: *šta zna dijete šta je tona, uzme pa nosi*. O tome se radi: što sve nismo u stanju učiniti, samo ako ne znamo da to zapravo ne možemo učiniti! To je, naravno, tumačenje kakvo nude New Age priručnici za samopomoć. Znae kako to ide: vi sve možete, samo ako vjerujete u to, vi sami postavljate vlastite granice, nije tačno da ne možete letjeti, možete, *Yes, You Can!*, samo ako to doista želite, uklonite sopstvene inhibicije, slijedite svoj unutrašnji glas, ako vam on kaže “hodaj po vazduhu!”, tako i učini, svakodnevno se obraćajte kosmosu i vidjećete kako nestaju granice onoga što ste smatrali fizički nemogućim...

Stvar se, dakako, može tumačiti i drugačije: kojot je već pao, već se pretvorio u oblak prašine u dnu ekrana, samo što to još ne zna. Isto, držim, važi i za liberalnu inkarnaciju kapitalizma čijem kraju prisustvujemo.

Što neodoljivo podsjeća na kraj drugog sistema, onog komunističkog, kojem smo takode prisustvovali. Svako ko ima više od trideset godina i živi ovdje, već je dočekao smrt komunizma i liberalnog kapitalizma. Što će reći da nam život, koji je počeo pod sloganom “bratstvo i jedinstvo”, nastavio pod motom “slobodno tržište i ljudska prava”, zapravo čitavo vrijeme prolazi pod geslom stare kletve koja kaže: “Dabogda živio u zanimljiva vremena”.

Čitavu deceniju umirali su Jugoslavija i jugoslovenski socijalizam: čitavu deceniju sistemu je trebalo da shvati da je mrtav. I kao što kojot u vazduhu, nad provalijom, nastavlja svoju potjeru za pticom trkačicom, tako je mrtvi sistem nastavio upotrebljavati retoriku koja je skrivala njegovu smrt. Birokratski jezik pozne Jugoslavije bio je *mehanički, repetitivan, birokratizovan*, i iznad svega, nije označavao ništa postojeće. Ili bi trebalo reći: ništa osim ideoloških utvara, koje je valjalo braniti kao državnu istinu. Uprkos svemu, sve je manje bilo onih koji su tom jeziku vjerovali.

Ispod tankog sloja državne ideologije, proticala je ponornica mutna od viceva koji su ismijavali zvaničnu istinu, proticala je nacionalistička kanalizacija u kojoj se rafinirani smrad priča iz “disidentskih” salona (a malo je šta i malo kada bilo bjednije od jugoslovenske disidentske scene: sistem je tako panično skrivao istinu od samog sebe, da su čak i Bora Đorđević i Nele Karajlić postali disidenti) miješao sa brutalnim bazdom koji se izlivaio sa stadiona i iz kafana, od onih prigradskih, do onih u kojima su večeravali naši književnici. Kada je sve to pokuljalo na površinu, bilo je kao u pjesmi Billa Monroea: *Muddy water taking back the land...*

EUROPSKO JEDNOUMLJE A šta ako je naša današnja retorika “evropskog puta”, “evropskih integracija”, “evropskih zadataka”, “evropskog kluba”, zapravo tek varijacija jugoslovenske retorike osamdesetih, riječi i fraze koje kao u magijskom ritualu ponavljamo nadajući se da će, ako ih dovoljno puta ponovimo, ono o čemu govore doista omogućiti? Šta ako je Evropska unija kakvu znamo mrtva, kao što je 1982. to bila i Jugoslavija, a mi *mehanički, repetitivni*,

birokratizovani jezik evropskih integracija koristimo jer je alternativa odveć strašna da bi se o njoj mislilo i govorilo? Kao što je odveć strašna da bi se pominjala bila i alternativa Jugoslaviji. Etnički ratovi — odveć strašni da bi se pominjali, tako da su, čak i dok su nam se zbivali, u prvim danima rata u Bosni, na primjer, bili poricani. Odveć strašni da bi se o njima govorilo, no ne i odveć strašni da bi se desili.

Šta ako je u pravu Samir Amin, koji je još prije dvije godine u Zagrebu, na Subversive Film Festivalu, rekao nešto što se frontalno suprotstavlja dominantnoj pro-evropskoj ideologiji naših društava: da euro, a time i Evropska unija, ne mogu opstati ni narednih pet godina? Što ako je u pravu kada kaže kako je EU stvorena kao organizacija koja vodećim evropskim državama odgovara dok traje liberalni kapitalizam, dok sa slomom tog sistema postaje neodrživa i u krajnjem slučaju nepotrebna te će biti zamijenjena drugačijom, novim okolnostima prilagode-nom (nad)državnom strukturom? Što ako je u pravu kada kaže da je kriza koja svijet potresa od 2008. samo etapa u razvoju duge krize sistema koja traje od 1971., godine u kojoj SAD ukidaju zlatnu podlogu za dolar? Što ako će kriza, kako tvrde, biti sve gora i gora? Odgovor kapitalizma na krizu bio je, po Aminu, “uspostava struktura koje su karakteristične za drugi *belle époque* (između ostalih i uspostava Evropske unije, op. A.N.), koje su oligopolističkim grupama omogućile izvlačenje monopolističke rente. Isti je diskurs pratio i ovaj proces: slobodno tržište jamči prosperitet, demokratiju i mir; ponovno se govori o *kraju povijesti*”.

Nova ideološka unifikacija, novo, ovoga puta evropsko jednoumlje, za koje se, da ne bi bilo uznemireno kakvim disonantnim glasovima, kakvim novim “verbalnim deliktima”, brinu i naše Vlade, i mainstream mediji, i NGO-i, kao najmilitantnije jedinice ideološke policije — sve nas to nastoji ubijediti da EU nema alternativu.

I PAD JE LET... Da se razumijemo — ja nisam euroskeptik. Ja jesam siguran da je za naše zemlje, a to bi naročito ljekovito bilo za Srbiju i Crnu Goru, najbolje da uđu u EU. Crna Gora će, na primjer, ako ne uđe u EU, ponovo nestati kao država. Biće na ovaj ili onaj način ponovo pripojena Srbiji. EU je jedino kratkoročno rješenje ne za prevazilaženje, ali barem za primirivanje unutrašnjih proturječnosti Crne Gore, i onih etničko-identitetskih, i onih ekonomskih, za čije dugoročno i samostalno rješenje crnogorsko društvo, u ovom trenutku apsolutno nema kapacitet.

Scenario “Crna Gora u Srbiji”, koji je izvjestan ukoliko se ne ostvari scenario “Crna Gora u EU”, znači samo jedno: katastrofu i povratak u pakao devetnaestovjekovnog nacionalizma na čijem oštrom rubu Crna Gora i danas igra. U Srbiji i Crnoj Gori alternativa Evropskoj uniji nije bilo kakva lijeva, istinski emancipatorska politika, nego najcrnja fašizacija društva. Ja dakle jesam siguran da je članstvo u EU najbolje ne teorijsko, ali svakako praktično rješenje za CG, samo što nisam siguran da će, kada dođe trenutak za to, uopšte biti EU.

Članstvo u EU je najbolje ne teorijsko, ali svakako praktično rješenje za Crnu Goru, samo što nisam siguran da će, kada dođe trenutak za to, uopšte biti EU

Našim elitama kriza sistema nije dovoljno uvjerljiva, najave još dublje krize nisu dovoljno inspirativne da bi barem promislile alternativu? To što Paul Krugman na CNN-u, s ironijom koja samo podcrtava tačnost dijagnoze, kaže kako nas ne može spasiti ništa osim invazije vanzemaljaca, to što je stanje tako loše da samo najbizarniji scenario nudi nadu, nije dovoljno upozorenje? Je li naš jedini odgovor na lavinu koja se kotrlja ponavljanje napamet naučenih mantri o evropskim integracijama?

Imamo li, svi mi, na mogućnost novog *mračnog raspada* bilo kakav zreo i konstruktivan odgovor, ili bi trebalo reći — bilo kakav odgovor osim nove ture klanja i paljenja? Ili će, ako se desi ono o čemu se ne govori, ako se desi ono nezamislivo za vojnike ideologizovane, pancir-retorike, naše elite, kao i na početku ratova devedesetih, biti *nespremne i iznenađene*?

Završi li naša potjera za EU onako kako završava kojotova potjera za pticom trkačicom, padom u provaliju, ništa neće biti od pomoći i ništa neće biti za utjehu, čak ni luzerske poslovice za koje smo specijalisti. Na primjer ona koja kaže: *i pad je let*. **E**

OSAM KLJUČNIH PRIJEDLOGA ZA DRUGAČIJU EUROPU

Donosimo prvi u nizu tekstova Erica Toussainta o Europskoj uniji, njezinoj krizi i mogućim rješenjima, čiji je prijevod podržala Rosa Luxemburg Stiftung

Éric Toussaint

**ROSA
LUXEMBURG
STIFTUNG
SOUTHEAST
EUROPE**

Kriza je uzdrmala Evropsku uniju do samog temelja. Javni dug guši nekoliko zemalja koje je finansijsko tržište teško pogodilo. Sa vladama posvećenim ovom problemu, koje potpomažu i podržavaju Evropska komisija (EK), Evropska centralna banka (ECB) i MMF, finansijske institucije odgovorne za krizu zarađuju puno novca, dok spekuliraju o vladinom dugu. U međuvremenu, vlasnici preduzeća iskoristili su situaciju da pokrenu ofanzivu protiv socijalnih i ekonomskih prava većine.

Javne deficite ne treba rešavati smanjenjem finansiranja socijalnih programa, već povećanjem prihoda od poreza nastalih kao rezultat učinkovitih mera protiv utaje poreza, povećanjem poreza na kapital, finansijske transakcije, lično bogatstvo i veće prihode. Da biste smanjili javni deficit, treba da smanjite izdatke za vojsku, kao i druge troškove koji su socijalno nepodnošljivi i štetni po životnu sredinu. Nasuprot tome, od suštinske je važnosti povećanje finansiranja socijalnih programa, makar samo kako bismo smanjili posledice ekonomske depresije. Razmišljajući izvan okvira ove "zaštitne pozicije", trenutnu krizu treba posmatrati kao priliku da se odvojimo od kapitalističkog načina razmišljanja i ostvarimo radikalne promene u društvu. Nova logika koju treba razviti mora odbaciti ideju "produktivizma", uzeti u obzir prirodno okruženje, ukloniti sve oblike represije (na osnovu rase, pola ili drugih kriterijuma) te podržati univerzalni pristup zajedničkim dobrima (common goods).

Da bismo postigli ovaj cilj, moramo izgraditi front protiv krize na lokalnom i evropskom nivou, kako bismo okupili dovoljno energije da stvorimo ravnotežu moći povoljnu za primenu radikalnih rešenja usredsređenih na socijalnu pravdu i brigu za životnu sredinu. Već u avgustu 2010., CADTM (Komitet za ukidanje duga Trećeg sveta) je ponudio nacrt osam alternativnih predloga za rešenje krize u Evropi. Središnja tačka predstavlja poništenje nelegitimnog dela javnog duga. U tom cilju, CADTM preporučuje sprovođenje revizije pod kontrolom građana, koja bi trebalo, u nekim slučajevima, da ide zajedno sa jednostranom i suverenom suspenzijom otplate. Cilj revizije je da poništi nelegitimni deo javnog duga i da se snažno smanji njegov ostatak.

Zemlje kao što su Grčka, Irska, Portugal i one u istočnoj Europi (ili izvan EU, kao što je Island), odnosno zemlje koje su ucijenjene od strane špekulanata, MMF-a i drugih tijela kao što je Europska komisija, trebale bi uputiti poziv za jednostrani moratorij na otplatu javnog duga

Obimno smanjenje javnog duga je neophodno, ali ne i dovoljno da bi zemlje EU izašle iz krize. Mora da bude dopunjeno ozbiljnim merama u raznim oblastima.

1—REVIZIJA JAVNOG DUGA ZARAD UKIDANJA NJEGOVOG NELEGITIMNOG DELA Značajan deo javnog duga u zemljama EU je nelegitiman, jer proizlazi iz smišljene politike vlada koje su odlučile da sistematski daju prednost bogatim klasama na štetu ostalih članova društva. Poreske olakšice na viša primanja, lično bogatstvo i profit privatnih preduzeća doveli su do toga da vlasti povećaju javni dug kako bi smanjile pad vladinih prihoda. Takođe su podigle poreska opterećenja na niska primanja što pogađa većinski deo stanovništva. Štaviše, u periodu od 2007.-2008. godine kaucija (*bail out*) za privatne finansijske institucije odgovorne za krizu predstavljala je ogromnu potrošnju javnog novca i brz rasta javnog duga. Smanjenje prihoda zbog krize koju su izazvale privatne finansijske institucije još jednom je

moralo da se finansira ogromnim zaduživanjima. Takav kontekst jasno pokazuje nelegitimnost značajnog dela javnog duga. U slučaju nekolicine zemalja koje su ucijenjene od strane finansijskih tržišta, moramo tome dodati i druge očigledne izvore nelegitimitnosti. Od 2008. godine pa nadalje, javni novac je pozajmljen od privatnih banaka (i drugih privatnih finansijskih institucija), koje su koristile novac koji dobijaju po veoma niskim kamatnim stopama od centralne banke za špekulativne delatnosti i pritisak na vlade da povećaju iznose koje im plaćaju. U zemljama kao što su Grčka, Mađarska, Letonija, Rumunija i Irska, zajmovi MMF-a dati su pod uslovima koji su usmereni protiv ekonomskih i socijalnih interesa stanovništva. Što je još gore, ovi uslovi ponovo pogoduju bankama i drugim finansijskim institucijama. Stoga, imaju se smatrati nelegitimnim. Na kraju, u nekim slučajevima vlade su išle i protiv volje naroda: na primer, dok je u februaru 2011. godine velika većina Iraca glasala protiv stranaka koje su obećavale više novca bankarima i prihvatile uslove koje nameće Evropska komisija i MMF, nova koaliciona vlada vodila je istu politiku kao i prethodne. Uopšte, u mnogim zemljama zakonodavna grana vlasti marginalizovana je politikom koju sprovodi izvršna vlast nakon sporazuma sa Evropskom komisijom i MMF-om. Izvršna vlast tada podnosi na usvajanje ovaj dogovor parlamentu, koji onda mora da ga "uzme ili ostavi". U nekim slučajevima, organizovane su rasprave bez glasanja o svim važnim pitanjima. Jača težnja izvršne vlasti da parlament pretvori u njoj potčinjenu instituciju.

U tako problematičnoj situaciji, znajući, kao i mi, da će nekoliko zemalja uskoro

morati da se suoči sa neprijatnim nedostatkom novca, i da je otplata nelegitimnog duga po definiciji neprihvatljiva, moramo progovoriti glasno i jasno u prilog ukidanju takvog duga. Troškove opoziva duga moraju da snose privatne finansijske institucije, odnosno oni odgovorni za krizu.

Zemlje kao što su Grčka, Irska, Portugalija i one u istočnoj Evropi (ili izvan EU, kao što su Island), odnosno zemlje koje su ucijenjene od strane špekulanata, MMF-a i drugih tela kao što je Evropska komisija, trebalo bi upute poziv za jednostrani moratorijum na otplatu javnog duga. Ovaj predlog dobija veliku podršku u zemljama koje su najteže pogođene krizom. U Dublinu, krajem novembra 2010., u telefonskom istraživanju koje je uključilo 500 ljudi, 57% Iraca dalo je prednost obustavi plaćanja duga u odnosu na prijem hitne pomoći od MMF-a i EU. "Nećemo da platimo—kažu ljudi!", bio je naslov u najuticajnijem nedeljniku ostrva *Sunday Independent*-u. CADTM tvrdi da takav jednostrani moratorijum mora da se izvede zajedno sa revizijom javnih kredita (uz učešće građana). Revizija treba da ponudi vladi i javnosti potrebne dokaze i argumente da otkáže odnosno odbaci deo duga za koji je utvrđeno da je nelegitiman. Međunarodno pravo i različiti nacionalni zakoni daju pravni osnov za takav jednostrani, suvereni akt otkazivanja, tj. odbacivanja duga.

Iskustvo rada na problemu duga na jugu podstiče CADTM da upozori dužničke zemlje na opasnost od nedovoljnih mera kao što je npr. uvođenje isključivo suspenzije otplate, koja može da se pokaže kontra-produktivnom. Potreban je moratorijum bez obračuna kamate na zakasnele otplate kredita.

Vlade evropskih zemalja su odlučile da, u skladu sa MMF-om, zahtijevaju i nameću stanovništvu stroge štednje. Sprovedene politike štednje dostigle su nivo koji nije viđen još od 2. svjetskog rata

U drugim zemljama, poput Francuske, Velike Britanije ili Nemačke, imperativ možda ne predstavlja poziv na jednostrani moratorijuma tokom revizionog perioda. Ipak, revizija mora da se sprovede kako bi se utvrdio obim otkazivanja, tj. odbacivanja duga na koji se poziva. Ukoliko međunarodno ekonomsko okruženje nastavi da opada, obustava plaćanja može biti na dnevnom redu čak i u zemljama koje su mislile da ih ne mogu uceniti strani privatni kreditori.

Učešće građana predstavlja *conditio sine qua non* kako bi se osigurala objektivna i transparentna revizija. Odbor za reviziju mora da sadrži razne organe vlasti, stručnjake u oblasti revizije javnih finansija, ekonomiste, pravnike, ustavobranitelje, kao i predstavnike društvenih pokreta. Ovo će omogućiti da se utvrdi i zahteva odgovornost učesnika u procesu zaduživanja, bilo na nacionalnom ili međunarodnom nivou. Ukoliko sadašnja vlada ne pristane na reviziju duga, mora se ustanoviti revizioni odbor građana, bez učešća vlade.

U svakom slučaju, legitimno je da privatne institucije i oni sa visokim primanjima, koji imaju dužničke hartije od vrednosti, snose teret otkazivanja nelegitimnog suverenog duga, jer su u velikoj meri odgovorni za krizu, a takođe su od nje profitirali. Takav predlog predstavlja minimalno uvođenje društvene pravde. Važno je stvoriti pouzdan krug osiguranika, kako bismo obeštetili osobe sa niskim i srednjim primanjima.

Ako revizija pruži dokaze o zločinima koji se odnose na nelegitimni dug, njihovi počinioci moraju biti strogo kažnjeni, plaćajući naknadu i služeći kazne zatvora kao što i priliči težini njihovog prestupa. Organi vlasti koji su ugovorili nelegitimne kredite moraju da snose odgovornost.

Što se tiče legitimnog dela duga, trebalo bi primorati poverioce da pokušaju

smanjiti glavnice i kamate, kao i da odlože dospeće. Opet, pozitivna diskriminacija u korist malih nosilaca javnih dužničkih hartija od vrednosti treba da obezbedi da oni budu isplaćeni. Štaviše, iznos u državnom budžetu izdvojen za povraćaj duga mora da se popunjava u zavisnosti od ekonomskih uslova, sposobnosti državnih organa da vrata dug i složene prirode izdataka za socijalne programe. Inspiracija treba da nam bude Nemačka nakon 2. svetskog rata. Londonski sporazum iz 1953. godine o nemačkom spoljnom dugu (koji je, između ostalih mera, smanjio glavni dug za 62%) predviđa da rata duga ne može da pređe 5% godišnjeg izvoznog prihoda. Mogli bismo da definišemo sličan odnos: iznos otplate duga ne može preći 5% prihoda države. Takođe moramo da odredimo pravni okvir kako bi se izbeglo ponavljanje krize koja je počela u periodu od 2007.—2008., uključujući i zabranu društvene preraspodele privatnih dugova, stalnu reviziju politike javnog duga uz učešće građana, ukidanje primene zakonskih ograničenja na zločine koji se odnose na nelegitimni dug, neprihvatljivost nelegitimnog duga i tako dalje.

2—ZAUSTAVITI PLANOVE ZA ŠTEDNJU, ONI SU NEPRAVEDNI I SAMO POGORŠAVAJU KRIZU

Vlade evropskih zemalja su odlučile da, u skladu sa MMF-om, zahtevaju i nameću stanovništvu stroge politike štednje, uz smanjene javne potrošnje, uključujući i masovna otpuštanja državnih službenika, zamrzavanje ili smanjenje njihovih plata, smanjen pristup nekim vitalnim javnim službama i socijalnoj zaštiti i podizanje starosne granice penzionisanja. S druge strane, javna preduzeća su tražila — i dobila — povećanje cena, dok su troškovi zdravstvene zaštite i obrazovanja porasli. Sve je češće uvođenje izrazito nepravednih, visokih indirektnih poreza, kao što je porez na promet (PDV). Javna preduzeća u sektorima otvorenim za konkurenciju masovno su privatizovana. Sprovedene politike štednje dostigle su nivo koji nije viđen još od 2. svetskog rata. Navodni lekovi dodatno su pogoršali posledice krize, a njihov glavni cilj ostaje zaštita interesa vlasnika kapitala. Ukratko: šampanjac za bankare, a kikiriki za radnike, penzionere i nezaposlene!

Međutim, ljudi su sve manje i manje spremni da trpe nepravdu takvih reformi,

koje *de facto* predstavljaju veliko društveno nazadovanje. Nadničari, nezaposleni i domaćinstva sa niskim prihodima najviše su prisiljena da omoguće vlastima da vrata dug poveriocima. U međuvremenu, žene su najviše pogođene, jer sadašnja organizacija patrijarhalnog društva i privrede jeste takva da one snose teret katastrofalnih posledica privremenih i loše plaćenih poslova, kao i poslova sa skraćenim radnim vremenom. Takođe su neposredno izložene uticaju propadanja javnih socijalnih službi. Naša borba nametanja drugačijeg načina razmišljanja mora da ide ruku pod ruku sa borbom za potpunim poštovanjem prava žena.

3—USPOSTAVITI REALNU EVROPSKU FISKALNU PRAVDU I PRAVEDNU PRERASPODELU BOGATSTVA. ZABRANITI TRANSAKCIJE SA “PRAVNIM” I “PORESKIM RAJEVIMA”. BORITI SE PROTIV OBIMNE FISKALNE PREVARE KOJU SU POČINILA NAJVEĆA I NAJUSPEŠNIJA PREDUZEĆA Od 1980. godine, stopa direktnih poreza na najviše prihode i dobit najvećih preduzeća u stalnom je padu u Evropskoj uniji. Između 2000. i 2008. poreska stopa na najviši dohodak pala je za 7%, dok je stopa poreza na najveću dobit pala za 8,5%. Ove stotine milijardi evra od poreskih olakšica uglavnom su otišle špekulantima i najbogatijim članovima društva, uvećavajući i dalje njihovo bogatstvo.

Ključne fiskalne reforme sa ciljem uspostavljanja socijalne pravde moraju da budu ostvarene (smanjenje prihoda i ličnog imetka najbogatijih, tako da ostatak planete može imati više) i usvojene širom Evrope zarad sprečavanja fiskalnog dampinga. Cilj je povećanje javnih prihoda, posebno progresivnim porezom na prihode najbogatijih pojedinaca (granična stopa za one koji pripadaju najvišem poreskom opsegu mora biti podignuta na 90%), porezom na lično bogatstvo iznad određenog iznosa, kao porezom na dobit preduzeća. Ovo povećanje prihoda mora da prati brz pad cene svakidašnjih roba i usluga, kao što su osnovne namirnice, voda, struja, grejanje, javni prevoz i školski pribor, što se može ostvariti značajnim i ciljanim smanjenjem poreza na promet (PDV), primenjenog na ove vitalne robe i usluge. Fiskalna politika takođe treba da podstiče zaštitu životne sredine primenom

kaznenih poreza za preduzeća-zagađivače.

EU mora usvojiti porez na finansijske transakcije, posebno na deviznom tržištu, kako bi se povećali prihodi vlada.

Uprkos svojim “plemenitim” namerama, zemlje-članice G20 u više su navrata odbile da se bave pravnim i poreskim rajevima. Jednostavna mera za borbu protiv ovih poreskih rajeva (koji crpu vitalne resurse potrebne za razvoj kako severnih, tako i južnih zemalja) sastojala bi se u usvajanju zakona koji zvanično zabranjuje bilo koju vrste transakcije koja “prolazi” kroz poreski raj svim pojedincima i preduzećima koja se nalaze u zemlji, zajedno sa kaznom koja bi bila jednaka iznosu kazne na zabranjene transakcije. Konačno, ove finansijske “septičke jame” moraju biti uklonjene, zajedno sa kriminalnim delatnostima, korupcijom i menadžerskom delinkvencijom koja se tamo zbiva.

Fiskalne prevare odvođe značajnu količinu sredstava iz lokalne zajednice i negativno utiču na zapošljavanje. Značajni deo javnih prihoda mora biti preusmeren u vladine finansijske službe, kako bi mogle da se učinkovito bore protiv ove vrste prevara. Rezultate svojih delatnosti moraju javno objaviti, a krivci moraju biti strogo kažnjeni.

4—ZAUZDAVANJE FINANSIJSKIH TRŽIŠTA, STVARANJE KRUGA VLASNIKA HARTIJA OD VREDNOSTI, I ZABRANA SHORT SALES I ŠPEKULACIJA U RAZLIČITIM OBLASTIMA. STVARANJE JAVNE EVROPSKE REJTING AGENCIJE

Širom sveta špekulacije predstavljaju nekoliko puta uvećan iznos ukupnog bogatstva proizvedenog na planeti. Veoma složena priroda ovog finansijskog inženjeringa čini ga potpuno nekontrolisanim. Mehanizmi koje proizvodi podrivaju realnu privredu. Netransparentne finansijske transakcije su pravilo. Da bi se oporezovali, poverioci prvo moraju biti identifikovani. Diktatura finansijskog tržišta mora biti okončana! Špekulacije takođe moraju biti zabranjene u mnogim oblastima. Špekulacije sa državnim obveznicama, valutama i hranom treba da budu zabranjene. Short sales takođe mora biti zabranjen i izvedenice kreditnog rizika (credit default swaps) strogo regulisani. Tržišta šalterskih derivata moraju biti zatvorena, jer su ona “prave” crne rupe, ne podležući nikakvim propisima ili nadzoru.

Rejting agencije takođe moraju biti ozbiljno reformisane i strogo regulisane. Daleko od toga da predstavljaju instrumenat za izradu objektivne naučne procene, one su postali osnovne poluge za strukturiranje neoliberalne globalizacije i već su izazvale društvene katastrofe više puta. Kada je rejting zemlje smanjen, kamatne stope na kredite se povećavaju, što objašnjava zašto se privredna situacija u toj zemlji i dalje pogoršava. Samozadovoljno ponašanje špekulanata u velikoj meri pogoršava teškoće, što će negativno uticati na obične građane. Submisivno ponašanje ovih rejting agencija prema severnoameričkom finansijskom sektoru načinilo ih je važnim akterom na međunarodnoj sceni, a njihova odgovornost za pokretanje i pogoršanje krize nije dovoljno prisutna u medijima. Ekonomska stabilnost evropskih zemalja nalazi se bez zaštite u rukama ovih rejting agencija, a nema ni ozbiljnih vladinih tela za njihovu kontrolu. Jedini način da se izade iz ovog ćorsokaka jeste stvaranje javne rejting agencije.

5—PREMEŠTANJE BANAKA U JAVNI SEKTOR POD KONTROLOM GRAĐANA Nakon decenija finansijskih ekscesa i privatizacija, krajnje je vreme za prenos bankarskog sektora u javni domen. Vlade moraju da povrate svoju sposobnost

da kontrolišu i ograničavaju ekonomske i finansijske delatnosti. One takođe moraju da imaju instrumente potrebne za investicije i finansiranje javne potrošnje smanjenjem potrebe pozajmljivanja od privatnih i/ili stranih institucija. Banke moraju biti predmet eksproprijacije bez nadoknade njihovim vlasnicima i prebačene u javni sektor, gde bi bile stavljene pod nadzor građana. U nekim slučajevima, eksproprijacija privatnih banaka bi predstavljala trošak za državu zbog dugova koje su te banke nagomilale. Cenu toga trebalo bi da plate najveći akcionari banaka. Privatna preduzeća, koja su akcionari banaka dovodili do ruba finansijskog ponora, pri tome "sočno" profitirajući, drže deo svog bogatstva u drugim sektorima privrede. Bogatstva ovih akcionara moraju biti oporezovana, kako bi se izbeglo da građani plaćaju gubitke banaka. Irski primer je veoma simboličan: način na koji je nacionalizovana Irska udružena banka (Irish Allied Bank) je potpuno neprihvatljiv i moramo izvući odgovarajuće pouke iz ovog lošeg primera.

Manjina je profitirala od krize gaženjem prava drugih, većine. Krivci su pobijedili, žrtve su primorane da plate! Ova logika, u temelju svih osnivačkih akata Europske unije, zajedno s Paktom za stabilnost i rast, mora biti napuštena

**6—PONOVNA NACIONALIZACIJA
BROJNIH PREDUZEĆA I USLUŽ-
NIH DELATNOSTI, PRIVATIZOVA-
NIH OD 1980.** Tokom poslednjih tride-
set godina mnoga javna preduzeća i javne
službe su privatizovane. Od banaka do
teške industrije, poštanskih usluga i tele-
komunikacija, energije i saobraćaja, vlade
širog sveta premestile su čitave blokove
privrede u privatni sektor, gubeći svaku
mogućnost privredne regulacije. Ova javna
dobra, plod kolektivnog rada, moraju se
vratiti u javni domen. Ideja je da stvore
nova javna preduzeća i da se javne službe
prilagode potrebama ljudi, posebno da
odgovore na problem klimatskih promena,
na primer obrazovanjem javne službe za
izolaciju zgrada.

7. OBIMNO SKRAĆENJE RADNOG VREMENA KAKO BI SE OTVORILA NOVA RADNA MESTA I POVEĆALE PLATE I PENZIJE

Drugačija preraspodela bogatstva jeste najbolji odgovor na krizu. Udeo bogatstva zaposlenih značajno je smanjen u poslednjim decenijama, dok su poverioci i preduzeća povećali svoj profit i, posledično, više se bavili finansijskim špekulacijama. Povećanje plata, ne samo da povećava dobrobit ljudi već povećava i sredstva koja stoje na raspolaganju za socijalnu zaštitu i penzije. Skraćanjem radnog vremena bez smanjenja plata, kao i otvaranjem novih radnih mesta, radnici će osetiti poboljšanje kvaliteta života, a radna mesta će biti data onima koji ih traže. Obimno skraćenje radnog vremena takođe nudi mogućnost uravnoteženja ritma života, drugačiji način života u zajednici koja okreće leđa potrošačkom društvu. Slobodno vreme može se koristiti za povećanje učešća građana u političkom

životu, više međuljudske podrške, a takođe se može utrošiti na volonterske i umetničke delatnosti.

8 – ZA NOVO, DEMOKRATSKU EVROPSKU UNIJU ZASNOVANU NA SOLIDARNOSTI

Nekoliko odredbi u sporazumima o Evropskoj uniji, evro zoni i ECB-u mora biti ukinuto, kao što su član 63 i član 125 Lisabonskog sporazuma kojima se zabranjuje kontrola kretanja kapitala i sve vrste pomoći državi u nevolji. Pakt o stabilnosti i rastu takođe mora biti napušten. Osim toga, sadašnji sporazumi moraju biti zamenjeni novim u okviru stvarnog demokratskog procesa, konstitutivnog za pakt solidarnosti građana u vezi sa zapošljavanjem i životnom sredinom.

Monetarna politika mora biti potpuno izmenjena, kao i status i prakse ECB-a. Nesposobnost političkih vlasti da obavežu ECB da kuje novac predstavlja ozbiljan nedostatak. Postavljanjem ECB-a iznad vlade, a time i naroda, Evropska unija je načinila katastrofalan izbor dajući prednost finansijskim interesima u odnosu na interese ljudi, umesto obratno.

Kako su mnogi društveni pokreti osudili njena pravila kao suviše kruta i potpuno neprimerena, ECB je bila primorana da u sred krize promeni svoju politiku i da izmeni datu joj ulogu. Nažalost, ona se složila da to uradi iz pogrešnih razloga. To ne znači da su interesi naroda uzeti u obzir, već interesi poverilaca. Ovakav stav jasno ilustruje da “karte treba ponovo promešati i drugačije podeliti”. ECB mora biti u stanju da direktno finansira države kada nastoje da postignu socijalne i ekološke ciljeve koji u potpunosti zadovoljavaju osnovne potrebe stanovništva. Danas, izuzetno raznolike privredne delatnosti, od ulaganja u izgradnju bolnica do projekata čiste špekulacije, finansiraju se na sličan način. Političke vlasti moraju barem da uzmu u obzir nametanje veoma različitih troškova za svaku vrstu zaduživanja: niske kamatne stope treba sačuvati za društveno pravedna i ekonomski održiva ulaganja, a primena veoma visoke kamatne stope—čak i previsoke kada situacija zahteva—za špekulativne delatnosti koje bi mogla takođe biti zabranjene u određenim oblastima (kao što je prehodno navedeno).

Sa Evropom zasnovanom na solidar-
nosti i saradnji trebalo bi da bude mo-
guće izbeći konkurentski etos koji teži
da smanji životni standard. Neoliberalni
način razmišljanja doveo je do krize i po-
kazao se neuspešnim. Snizio je socijalne
indikatore, dovodeći do manjka socijalne
zaštite, smanjenja broja radnih mesta i
pomanjkanja javnih službi. Manjina je pro-
fitirala od krize gaženjem prava drugih,
većine. Krivci su pobedili, žrtve su primo-
rane da plate! Ova logika, u temelju svih
osnivačkih akata Evropske unije, zajedno
sa Paktom za stabilnost i rast, mora biti
napuštena. Izgubila je svoj kredibilitet.
Drugačija Evropa, zasnovan na saradnji
među državama i solidarnosti među na-
rodima, mora da postane primarni cilj. U
tom kontekstu, budžetska i fiskalna poli-
tika moraju biti usklađivane, ali ne i stan-
dardizovane, jer postoje ogromne razlike
između evropskih privreda. Samo njihovo
usklađivanje može im doneti rešenje koje
će omogućiti svima da krenu napred. Da-
lekosežna politika mora biti sprovedena
na evropskom nivou, uključujući i obimna
javna ulaganja u otvaranje novih radnih
mesta u najvažnijim javnim službama, od
lokalnih službi za proizvodnju održive
energije preko službi za borbu protiv kli-
matskih promena do službi u osnovnim
društvenim sektorima.

CADTM smatra da ova nova, demokrati-
zovana Evropa mora nastojati da uspostavi
principe oko kojih se ne može pregovarati.
Ona mora da podrži i poboljša društvenu
i fiskalnu pravdu, donosi odluke koje će
podići životni standard njenih stanovnika,
uključi se u smanjenje naoružanja i obimno
kresanje vojnih troškova (uključujući i po-
vlačenje evropskih trupa iz Avganistana i
izlazak iz NATO-a), izabere održive izvore
energije kako bi se izbeglo korišćenje nu-
klearne, i zabrani upotrebu genetski mo-
difikovanih organizama (GMO). Štaviše,
Evropa mora da odlučno stane na kraj
sopstvene politike "tvrdave pod opsadom"
kada su u pitanju kandidati za imigraciju,
kako bi postala partner vredan poverenja
zarad njegove pravičnosti i istinske soli-
darnosti prema narodima juga. **E**

S engleskoga preveo Dušan Maljković /
izvor originala dostupan na www.cadtm.org

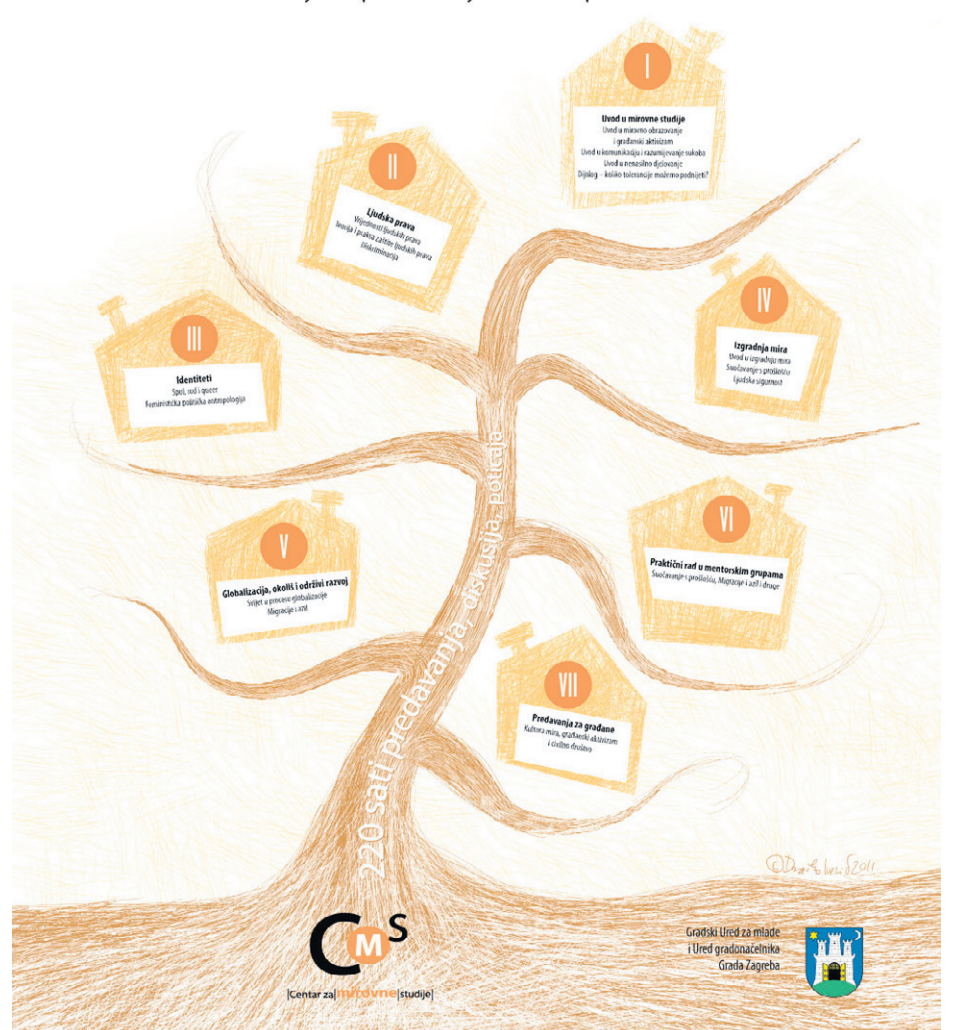
ÉRIC TOUSSAINT, doktor politologije (Sveučilište Liege i Sveučilište Paris VIII), predsjednik Komiteta za ukidanje duga Trećeg svijeta (CADTM), član međunarodnog vijeća Svjetskog socijalnog foruma od njegova utemeljenja 2001. i znanstvenog vijeća Attac-a. Objavio je nekoliko knjiga: *The World Bank—A Critical Primer*, *Bank of the South. An alternative to IMF-World Bank*, *The World Bank, a never ending Coup d'Etat*, *Your Money or your Life*, itd.

OGLAS

Mirovni studiji 2010/11

Program neformalnog obrazovanja za mir i aktivne građane

Prijave i upisi: od 21. rujna do 06. listopada 2011.

KAD JE NARODU DOSTA ČUDA

Čileanski obrazovni sistem već je nekoliko desetljeća u velikoj mjeri privatiziran, a zadnjih nekoliko godina sudionici takvog sustava sve su glasniji u zahtjevima za javnim obrazovanjem koje će biti dostupno svima

Mario Kikaš

Sistemska nerazumijevanje vlastitog naroda još se jednom pokazalo kao zajednička crta svih državnih aparata koji se trenutno suočavaju ili će se suočiti s narodnim otporom—od Tel Aviva preko Hame do Londona, Madrida pa Santiaga. Zajedničko je i narodno nepovjerenje u političke predstavnike vladajućeg sistema

U kolektivnom pamćenju Čileanaca, 11. rujna je postojao i prije 2001. i stravičnih događaja u New Yorku. Tog istog dana, 1973. godine, u vojnom udaru koji je orkestrirala te logistički potpomogla tadašnja američka administracija predsjednika Nixona, uz veliko zalaganje njegovog državnog tajnika Henryja Kissingera, nasilno je srušen ustavno-pravni poredak jedne države. Desantom na ured predsjednika Republike—La Monedu, vojni vrh Čilea svrgnuo je demokratski izabranog predsjednika Salvadora Allendea koji si je prije samog upada vojske u ured—oduzeo život. Narodna unija (*Unidad Popular*), koalicija lijevih stranaka predvođena Allendeom, preuzela je vlast 1970. pobjedom na izborima. Okupili su se oko ideje socijalističkog puta Čilea kako bi se prevladale ogromne razlike između siromašne većine i bogate manjine—poslovne elite, lokalnih provoditelja imperijalističkih umotvorina iz Washingtona. Ideje prilagodavanja pravnog sustava potrebama naroda (umjesto očuvanju kapitalizma), podružtvođenje vlasništva nad sredstvima za proizvodnju te razvoj političkih institucija koje će djelovati s ciljem da se osigura ekonomske jednakosti kao temelj za ostvarenje političkih sloboda, označene su kao prijatna interesima SAD-a u Hladnom ratu (zbog sve učestalijih ljevičarskih otpora u Latinskoj Americi), kao i njezinim ekonomskim interesima s obzirom na značajan udjel američkog kapitala u čileanskom realnom i financijskom sektoru. Ideje koje su osigurale izbornu pobjedu UP-a u jesen 1970, ponovljene u Allendeovom ekspezu [1] Kongresu svibnja 1971, danas, u trenutku najvećih narodnih prosvjeda od restauracije liberalne demokracije, postaju posebno aktualne.

KAD “ČILEANSKO ČUDO” POSTANE REALNOST Upravo studenti, učenici te cijeli obrazovni sistem uz solidarni odaziv rudara te zaposlenika u (gotovo nepostojećem) javnom sektoru upućuju svojim zahtjevima na ideje s početka sedamdesetih: stvaranje osnove za ukidanje klasnih razlika koje su se perpetuirale tijekom vladavine Pinocheta i Chicago Boysa 1970-ih i 1980-ih, a koje su—restauracijom “demokracije”—postale još veće. Nakon što je vojni vrh odradio prljavi posao rušenja Vlade UP-a i likvidacije čileanske ljevice te birokratskog rješavanja ekonomski nepodobnih (kejnzijanaca) u svojim redovima, kao što je jedan od vođa udara—šef vojnog zrakoplovstva general Gustavo Leigh—vlada generala Pinocheta, koju su mahom činili đaci Milтона Friedmana sa Sveučilišta u Chicagu, krenula je u masovnu privatizaciju, deregulaciju tržišta, slabljenje sindikata, fleksibilizaciju rada, a zapravo—provođenje kreditnih uvjeta MMF-a. Takva “reorijentacija” bi išla puno teže da uspostavljanje ekonomske “slobode” nije vjerno štitio represivni aparat Pinochetove diktature koji je sprečavao bilo kakva društvena gibanja. “Čileansko

čudo“, kako je Friedman pohvalno označio dobro odrađenu domaću zadaću svojih đaka, 1982. je postalo realnost—cijela Latinska Amerika—poligon za neoliberalne eksperimente, našla se u krizi zbog dugogodišnjeg zaduživanja i čudo fabricirano od stalnog gospodarskog rasta, akumulacije kapitala i produbljivanje socijalnih razlika, postalo je realnost tržišnog gospodarstva i jednog njegovog ciklusa.

VAUČERSKA REFORMA OBRAZOVANJA Početkom osamdesetih, baš u trenutku dužničke krize, Pinochetova vlada je, vodeći se primjerom stuktturnih rješenja u drugim resorima, predložila reformu čitavog obrazovnog sistema uvodeći tzv. vaučerski model od predškolskog do visokog školstva. Proklamirajući floskulu o “slobodi izbora i natjecanja“, čileanska vlada stvorila je kompetitivno tržište škola—javne škole sad su pale pod nadležnost općina (pod egidom “smanjenja birokracije i decentralizacije”) i na novom obrazovnom tržištu izjednačile se s tzv. subvencioniranim privatnim školama, uz očuvanje elitnih privatnih škola u kojima se školarine nisu subvencionirale, tj. za koje se nisu dobivali vaučeri, ostavši rezervirane za djecu poslovne i političke elite. Vaučerska reforma objašnjena je potrebom za povećanjem efikasnosti obrazovanja i kompetitivnosti (pa i izbora) među školama te smanjenjem birokracije i fiskalne odgovornosti države, a za posljedicu je imala “odvajanje” djece više i srednje klase iz javnih škola te nastavak njihovog školovanja što u elitnim privatnim školama, što u tzv. subvencioniranim privatnim školama. Razina proračunskog izdvajanja za vaučere bila je određena brojem učenika u školi—bio je to otvoren udar na javne škole. Broj učenika u javnim “općinskim” školama znatno se smanjio nakon što su bačene u ring s ustanovama koje ne samo da su bile u rukama privatnika, nego su dodatno (i ravnopravno) financirane državnim novcem putem vaučera. Ovakav obrazovni sistem vrlo je jasno razdijelio djecu po njihovoj klasnoj pripadnosti—javne škole pohađala su djeca radnika, roditelji srednjeg sloja su djecu gotovo jednako raspodijelili u privatne subvencionirane i javne škole, dok su najbogatiji slali djecu u privatne subvencionirane i tzv. elitne škole (u približno jednakom omjeru). Martin Carnoy, profesor na Stanford Universityju koji se duže vremena bavio neoliberalnim reformama u obrazovnom sektoru (posebice Latinske Amerike), uočava da vaučerski model i otvaranje mogućnosti “slobodnog izbora” škole ne rezultira ni tzv. socijalnom mobilnošću (i smanjenjem socijalnih razlika) ni povećanjem efikasnosti i kvalitete javnih škola, niti većim postignućima učenika, dok se narativ o kvalitetnijem privatnom primarnom i sekundarnom školstvu često zasniva na istraživanjima koja su na klimavim metodološkim i teorijskim temeljima [2]. Analizirajući obrazovni sistem Čilea nakon vaučerskih reformi, Carnoy

zaključuje da je ovaj eksperiment (koji je kasnije proveden i u nekim američkim saveznim državama, ali i u Švedskoj u mandatu konzervativne vlade Carla Bildta početkom 1990-ih) rezultirao daljnjom reprodukcijom socijalnih razlika među učenicima bez povećanja kvalitete obrazovanja ili uspjeha učenika u obrazovnom procesu [3].

SVE JE ISTO, SAMO NJEGA NEMA Vaučerska reforma čileanskog obrazovnog sistema dodatno je fleksibilizirala i tržište rada. Naime, privatizacijom školstva ukinuti su kolektivni ugovori, granski sindikat je gotovo prestao postojati, a i javne škole, sad pod “menadžmentom” jedinica lokalne samouprave, mogle su slobodno i bez obrazloženja otpuštati prosvjetne radnike kao što to rade privatnici. Ovakva slika osnovnog i srednjeg obrazovanja te visoko obrazovanje koje funkcionira po uzoru na britanski model što sa sobom povlači velika kreditna zaduživanja studenata (po tobože povoljnijim uvjetima) za plaćanje troškova studija, više su nego dovoljan okidač za bunu čileanskih studenata koja se intenzivirala 2006. godine tzv. “pingvin revolucijom” (blokade obrazovnih ustanova, izlazak na ulice, performansi, generalni štrajk) kojom se od lijevo-liberalne vlade predsjednice Michelle Bachelet tražilo povećanje studentskog standarda, ukidanje gore opisanog ustroja osnovnog i srednjoškolskog obrazovanja te kvalitetno obrazovanje dostupno svima. Pobuna koja je trajala od travnja do lipnja 2006. svršena je osnivanjem posebnog povjerenstva u kojem bi sjedili i predstavnici studentskih plenuma—što je bila još jedna birokratska varka u cilju održavanja socijalnog mira. Prosvjedi su se nastavili i 2008. izlaskom na ulice studenata, srednjoškolaca i ostalih sudionika u obrazovnom procesu diljem Čilea. Odgovor snaga reda i mira ovaj je put bio puno žešći i rezultirao je masovnim uhićenjima prosvjednika. Još jednom se pokazalo da represivni aparat nije odveć mijenjao svoje metode od referendumskog “ne” generalu Pinochetu 1990. godine. Koalicija stranaka centra i lijevog centra koja je vladala Čileom od pada Pinocheta do nedavno, bila je samo nešto “suptilnija” u korištenju sile i stvaranju dodatnih društvenih razlika, ne skrećući puno s puta zacrtanog po puču 1973. godine.

ŠUPLJI REFORMIZAM Kako Ustav Republike Čile ne dopušta dva uzastopna mandata na čelu države, Michelle Bachelete i njezina koalicija Concertación što zbog političke bezidejnosti, što zbog previranja unutar pokreta koji je zahvaćao širok politički spektar—od nostalgичnih aljendista do demokršćana—morali su La Monedu predati u ruke desne Koalicije za promjene (Coalición por el Cambio). Predsjednik je postao jedan od vođa konzervativne stranke Nacionalnog preporoda—Sebastian Piñera: biznismen, zastupnik američkih kartičnih kuća u Čileu u prvim godinama Pinochetove diktature—kasniji dioničar u najvećim

tvrtkama u državi (od nacionalnog avioprijevoznika LAN-a do televizije Chilevision). Riječ je o izdanku dinastije Piñera: njegov brat José (jedan od Chicago Boysa) svoje-vremeno je sjedio u Pinochetovoj vladi i provodio privatizaciju mirovinskog fonda kao ministar za socijalna pitanja, a kao ministar rudarstva promjenom ustavnog zakona dopustio privatizaciju rudnikâ što je, po mnogima, bio prvi čin u konačnoj privatizaciji nacionalne infrastrukture (luke, željeznice, telekomunikacije) i javnog sektora. Ne čudi, stoga, zbunjenost predsjednika Republike studentskim prosvjedima i zahtjevima koji se nisu bitno mijenjali od 2006. s obzirom

Upravo studenti, učenici te cijeli obrazovni sistem uz solidarni odaziv rudara te zaposlenika u (gotovo nepostojećem) javnom sektoru upućuju svojim zahtjevima na ideje s početka sedamdesetih: stvaranje osnove za ukidanje klasnih razlika koje su se perpetuirale tijekom vladavine Pinocheta i Chicago Boysa

na to da je vlada predsjednice Bachelet raznim birokratskim trikovima odugovlačila s najavljenim izmjenama u obrazovnom sustavu, nikad ih ne misleći provesti jer bi provođenje politike u skladu sa zahtjevima naroda bilo skretanje s puta "slobode" u interpretaciji političkih protagonista (prve) neoliberalne države. Početkom jeseni na južnoj hemisferi (našeg proljeća) krenule su blokade obrazovnih ustanova po Čileu s

ponovljenim zahtjevima za izmjenu postojećeg sustava obrazovanja, ukidanje vladinih subvencija za znanstvenu djelatnost čiji je jedini cilj ostvarenje profita, obrazovanje dostupno svima, zaustavljanje daljnje privatizacije školstva. Prvih dana zajedničkih akcija studenata i učenika blokirano je stotinjak što srednjih škola što fakulteta, a već 30. lipnja oko 200 tisuća ljudi marširalo je ulicama glavnog grada tražeći izmjene u obrazovnom sustavu (koji se nije bitno mijenjao od Pinocheta) te vraćanje škola pod okrilje fiskalne odgovornosti centralne države. Petog srpnja uslijedilo je predsjednikovo obraćanje naciji: s desna mu je stajao ministar obrazovanja Joaquín Lavín kao kakav teklić koji će po parafu na encikliku radosnu vijest pronijeti zemljom. Radosna vijest se može svesti na parole: krećemo u reformu obrazovanja, sredstva iz proračuna su osigurana, nastavljamo s privatizacijom školstva; studentski zahtjev za potpuno javno financiranim obrazovanjem ne razumijemo; to je udar na slobodu (izbora) obrazovanja [4]. Jutro poslije ovog performansa Čile su probudili najveći prosvjedi od restauracije liberalne demokracije. Na ulice su izašli rudari, učenici, studenti, prosvjetni i akademski radnici...

VENCEREMOS! Sistemsko nerazumijevanje vlastitog naroda još se jednom pokazalo kao zajednička crta svih državnih aparata koji se trenutno suočavaju ili će se suočiti s narodnim otporom—od Tel Aviva preko Hame (sa svojim specifičnostima) do Londona, Madrida pa Santiaga. Zajedničko je i narodno nepovjerenje u političke predstavnike vladajućeg sistema—bez obzira deklarirali se kao desni ili lijevi predstavnici parlamentarnog spektra. Prema najnovijim istraživanjima u Čileu—Piñera je najnepopularniji političar na čelu zemlje od odlaska Pinocheta s vlasti, a tek je godinu dana u predsjedničkom uredu—opozicija (lijevi centar) ima još manju podršku. Sličnu razinu političke arogancije vladajućih elita ovih dana gledamo i u Ujedinjenom Kraljevstvu u kojem politički i medijski mainstream ne barata kategorijalnim aparatom kojim bi se objasnio val nasilja na Otoku koji su proizvele upravo političke elite sve

tri stranke u posljednje tri decenije: od tačerizma, blerističkog novog laburizma do aktualnog konzervativno-liberalnog amalgama.

Čileanski studenti, naravno, nisu nasjeli na Piñerino čuđenje zahtjevima za ukidanjem tržišnih principa i kompeticije unutar obrazovnog sektora, kao ni na birokratske križaljke nedavnom smjenom ministra Lavína (koji je zapravo samo zamijenio fotelju postavši ministar za razvoj i planiranje). Već prvog dana kolovoza iz Vlade su došla nova kukavičja jaja (u vidu povoljnih kredita za otplatu školarina i sl.) što je izazvalo ponovne izlaske na ulice 4. kolovoza u dosad najžešćim nemirima uz brutalni odgovor policije koja je, prema izjavama studentskih vođa, kršila ustavno pravo na javno okupljanje—uhitivši oko 900 prosvjednika, zabranivši pristup glavnim ulicama Santiaga uz obrazloženje da se želi osigurati normalno odvijanje poslovanja u centru grada [5]. Čileanski marksistički povjesničar Gabriel Salazar u nastupu na čileanskom CNN-u ovako komentira odnos državnog aparata prema pokretu koji već nekoliko godina traži konkretne društvene promjene: "Iznenadujuća je potpuna nesposobnost naše političke klase da dubinski iščita ono što se trenutno događa u našem društvu. Potrebno je imati na umu da je ovaj snažni pokret, gotovo presedan u povijesti Čilea, da nije stvar u postavljanju nekoliko zabrana koje će onda zaustaviti studente. Represija je politička strategija, jedna provokacija usmjerena protiv građana. Da, to doista jeste strategija, ali pogrešna". [6]

Dugogodišnje pogrešne strategije, ne samo čileanskih vlasti, konačno nailaze na artikulirane i uporne odgovore naroda. Pred sam završetak ovog teksta, iz Čilea dolaze slike o novim nemirima. Vođa prosvjetnog sindikata Jaime Gajardo još jednom je pozvao predsjednika da raspiše referendum o promjeni ustava (u domeni obrazovne politike). Vladini dužnosnici su spomenuti zahtjev za referendumom, dakle demokratskom odlukom naroda, nazvali opasnim i protuustavnim [7]. **E**

Preuzeto sa www.slobodnifilozofski.com

[1] <http://marxists.org/espanol/allende/21-5-71.htm>; posjeta 5.8.2011.

[2] Carnoy Martin 1998. Voucher plans in Chile and Sweeden: Did Privatization Reform Make for Better Education? *Comparative Education Review* 42(3): 309-337

[3] Carnoy Martin Lessons Of Chile's Voucher Reform Movement 2011. http://www.rethinkingschools.org/special_reports/voucher_report/v_sosintl.shtml; posjeta 6. 8. 2011.

[4] Obraćanje predsjednika naciji možete pogledati na službenim stranicama Vlade Republike Čile.: <http://www.gob.cl/noticias/2011/07/05/cadena-nacional-de-radio-y-television-presidente-pinera-anuncio-gran-acuerdo-nacional-por-la-educaci.htm> posjeta 7.8.2011.

[5] <http://www.guardian.co.uk/world/2011/aug/05/chile-student-protests-violence?INTCMP=SRCH>; posjeta 6.8.2011.

[6] <http://www.cnnchile.com/nacional/2011/08/05/la-represion-no-es-una-estrategia-politica-es-solamente-una-provocacion/>; posjeta 7.8.2011.

[7] <http://www.guardian.co.uk/world/2011/aug/10/chile-riot-student-protest-violence?INTCMP=SRCH>; posjeta 10.8.2011.

KOMENTAR *AUTOR: GJURO GJAKOVIĆ*

SALVADOR ALLENDE
26 7 1908–11 9 1973

"They have force and will be able to dominate us, but social processes can be arrested by neither crime nor force. History is ours, and people make history."

REVOLUCIJA RADNICA KAMENSKOG

20. rujna u 17 sati na Trgu Francuske Republike održat će se okupljanje povodom obljetnice početka štrajka glađu dvadeset radnica Kamenskog d.d. Danas je ta firma u stečaju, a oko 450 bivših radnica još uvijek preživljava umjesto da živi

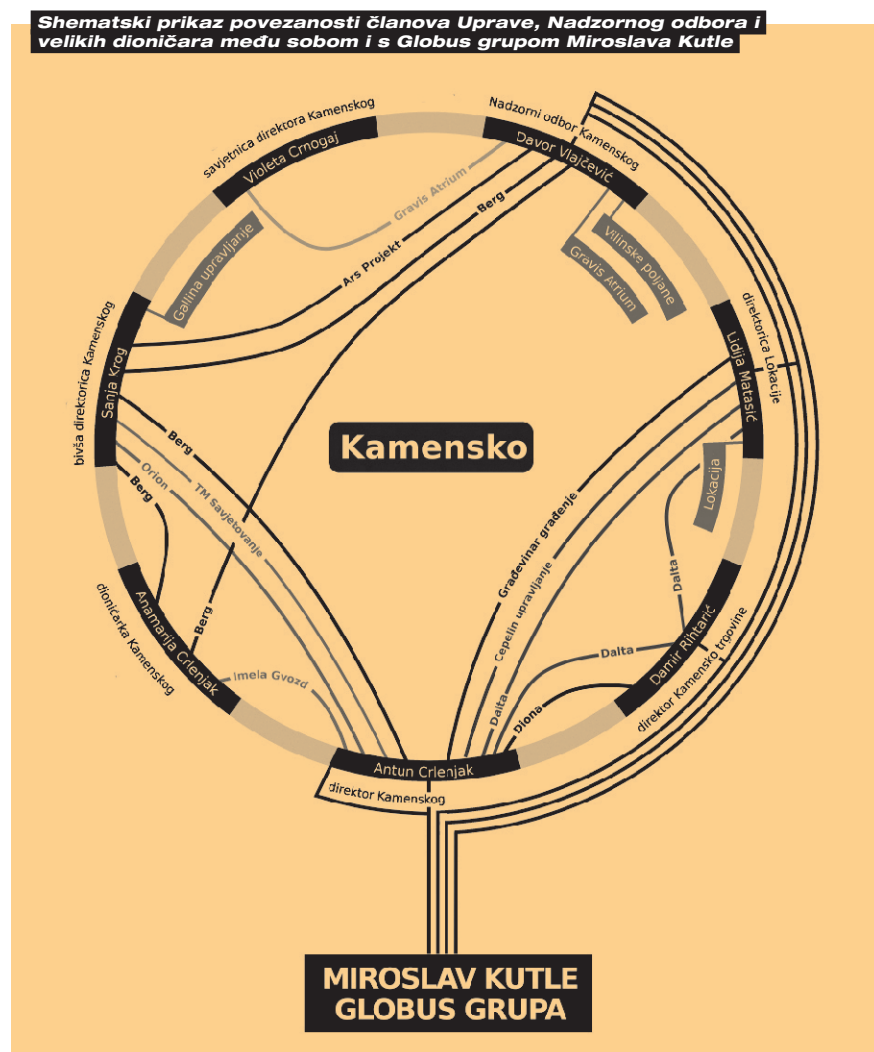
Dijana Ćurković

GLAD Prije godinu dana dvadeset radnica uputilo se na posao znajući da neće kući na ručak. Odradile su smjenu i mirno otišle na Trg Francuske Republike, jedini na kojem su dopuštena neprijavljena javna okupljanja. One su svoje prijavile, i to šest dana prije u policijskoj postaji na istom trgu, stotinjak metara od tvornice. Tjedan dana prije znale su što ih čeka i bilo tko bi *trpao u stomak ko u vreću*, ali one nisu. Nisu imale što. Kad nemate plaću, nemate ni struju, nemate kako skuhati hranu, koju ionako nemate čime kupiti. Tada obučete što manje upadljivu i ne potpuno čistu odjeću, stavite kapu, bez karte sjednete u tramvaj i na obrok u Branimirovu. Tamo vas gurne jedan od njih — koji su prokockali, prošmrkali ili propili svoj život — i umjesto da se ispriča, opsuje vas, a alkoholne pare rasprše ono malo gladi što vam je ostalo.

Kad je čaša toliko duboka, nije bitno koja ju je kap prelila. Malo po malo, od optimistične sredine koja je i vikendom odzvanjala plesovima i radnim akcijama, *Kamensko* je postalo tiha oaza na Ilici. Štakornjak. Samo tu nisu bili štakori, već žene. S tih oronulih zidova smiješila su im se djeca. Ti zidovi i prečesto su imali uši, a da mogu govoriti, prepričali bi vam živote ovih radnica. Žene ko žene, vežu se za prostor, za odijela i košulje, za uništenu tvornicu. Tražile su samo svoje plaće. Štrajk gladu bio je i početak šire borbe i kraj borbe u tvornici. Tek kad su pokucale na sva vrata, radikalizirale su svoje pritužbe, ali umjesto da okupiraju tvornicu i uzmu svoje (a što nije uvijek tužna priča, npr. ITAS ili EKN), okupirale su svoja tijela: "To mi je jedino ostalo. Ionako gladujem, a to nitko ne vidi".

Dvadeset ih je štrajkalo gladu, ali ostale su bile uz njih. Pedesetak ih je prešlo u sestrinsku firmu *Kamensko d.o.o.* i primalo plaće pa su krišom podržavale kolegice. Tih dana oprez je kružio Kegličem. Žene lišene svoje ljudskosti bojale su se toliko da se više nisu imale čega bojati. Bile su složne i snažne, ali poštivale su zakone Republike Hrvatske koji su ih i obezvrijedili, ne štiteći radnike već kriminalce. U jednadžbi Miroslav Kutle + Antun Crlenjak + novac, zna se što je nepoznanica. Antun Crlenjak, predsjednik NO *Kamenskog* i Kutlin stari *Globus* prikaš, njegova kćer Anamarija (koja čeka zatvor zbog povrede prava na rad u slučaju Poljoprivredne zadruge *Petrova gora*, dijela tatine *BERG-grupe*) i Damir Rihtarić, direktor *Kamenskog d.o.o.* (koji je tjedan prije sjedanja u NO *Kamenskog d.d.* osuđen za aferu *Jadranfilm*), uz nekoliko manje poznatih tajkuna, uspjeli su opljačkati one koje nemaju ništa. Uzeli su im osiguranje u sadašnjosti i mirovinu u budućnosti. Usto im je u bliskoj prošlosti sindikalistica Natalija Filipović zdpila 130 000 kuna iz rezerve. Nezaštićene, prestrašene i svjesne da skoro svi oko njih imaju posla s mafijom, radnice su bile gladne pravde. Proгутale su ponos i iznijele svoje probleme iz tvornička četiri zida.

PONOS Otkako su okupirale Keglič, stekle su mnoge saveznike. Osmi dan prekinule su štrajk gladu i prikupile potpise za štrajk u *Kamenskom*, zatražile stečaj, povukle se u

tvornicu i tamo brendirale broševe za Jacu, zajedno smišljale nove mini-akcije i svaki dan po završetku radnog vremena uz uzvike "Oćemo plaće!" marširale do Trga bana Jelčića i natrag. Sastale su se s Predsjednikom, nosile kikiriki u Sabor i hrabro otišle na USKOK podnijeti kaznenu prijavu protiv članova NO *Kamenskog*, otprije poznatih policiji. Borba čiju obljetnicu obilježavaju 20. rujna narasla je zato što se razgranate delte hrvatskog Alfeja i Peneja ulijevaju u more ljudi. Radnice su se u svojoj bijedi razjedinile, ali su uz pomoć vanjskih prijatelja izborile poništenje uknjižbe na nekretnine u centru, što ide na hvalu i panduriji i fiškalima i NGO-ovima, ali još uvijek nisu dobile svoje pare, a tvornica je zatvorena.

Žene koje su besplatno oblačile HDZ danas još uvijek ispravljaju krive Drine. Kad radnica ne plati struju tri mjeseca, HEP će joj je 90. dan isključiti, a kad tvornica ne plati struju dvije godine ili kad ne uplati doprinose za mirovinsko i socijalno osiguranje tri godine—nitko ne primjećuje. To je tako, ne postavljaj pitanja. Radnicama ugovor za *Kamensko d.o.o.*, a novim poglavicima nova odijela. Vlast je uništila *Kamensko*. Sama Republika Hrvatska uništila je svoj ponos koji je do zadnjeg dana bio ponos, a bio bi i dan danas da je u pogonu. Ironično, u godini u kojoj propada *Kamensko*, radnice dobivaju nagradu *Ponos Hrvatske*—a većina njih se srami. Srame se svoga života i starosti o kojoj su davno maštale.

Kamensko je velika hrvatska sramota, ali radnice nisu te koje se trebaju sramiti. One se jedine ne trebaju sramiti. Ugrozile

su svoje zdravlje da bi dobile ono što je njihovo. Očajnički su htjele zadržati posao koji rade otkad su tinejdžerice, ali nisu htjele kršiti zakon. Laskam si da mogu razumjeti što se u čovjeku prelomi kad je gurnut na dno dna: od gladi raste nervoza, a pada šećer i pojmovi poput dostojanstva, ljudskosti ili samoupravljanja gube značenje. Kako da imate dostojanstvo kad vam ga nitko ne priznaje? Brojevi nisu ljudski, a vi ste samo minus na bankovnom računu. Izbor između spavanja u hladnom parku ili hladnom stanu i nije tako težak, kad više ne znaš gdje da tražiš ono što ti po zakonu pripada.

Priča o ovim radnicama patetična je i previše ljudska, previše ženska, nikad se ne bi snimio *blockbuster* po njoj (možda neki *chick-flick* ili drama). *Damages*, serija o sličnoj tvornici, ima super gledanost, ali zato što govori o biznisu koji radnici ne vide, o likosnima koji ustvari vode igru, o crljenjacima i kutlimi. Neloša odvjjetnička serija, pogledajte je, ali ne 20. rujna jer tada trebate biti na Kegliču. Dopustili smo da Kuća europske mode postane Kuća hrvatske strave, a sada moramo pomoći radnicama da dobiju pravdu.

U Hrvatskoj postoje zakoni jači od propisanih. Europski Hrvati šeću svjetske brendove i veliku većinu nije briga za radnice koje su (nažalost prekasno) shvatile da su one, a ne popucali zidovi, tvornica *Kamensko*. Utkale su svoje vrijeme u šavove koje danas šeta neka lijepa teta ni ne znajući da joj je markica sašivena u susjedstvu. Kad njoj i svima koji jesu i nisu nosili *Kamensko* priča o gladnim radnicama ne bude samo

još jedna vijest (jučer *Dalmatinka*, danas *Kamensko*, sutra *Uzor*), kad shvate da *to* ne bi smjelo biti *tako* i da moraju postavljati pitanja—možda će se nešto promijeniti. Ljudi toliko vremena posvećuju tome da se prikažu kao nešto vrijedno, a ne shvaćaju da je njihova vrijednost u ljudskosti koju će dati, a ne pokazati drugom biću.

PRAVDA Tko će odgovarati za propast *Kamenskog*, za ličko rukovanje podvaljeno stotinama žena kad su kupile dionice svoje tvornice? Sasvim slučajno, članovi NO otprilike u isto vrijeme isplatili su svoj dio i potom firmu bacili u nesnosne dugove, a profit uplaćivali drugoj firmi, skoro pa istog imena, samo nije *d.* nego *o.o.* Srećom, radnice su ih prestige u jednom, pokrenule su stečaj prije nego su se stigli uknjižiti na nekretninu, štakornjak u centru Zagreba težak stotinjak milijuna kuna.

Prije godinu dana radnice *Kamenskog* nametnule su društvu svoj problem, višemjesečnu neisplatu plaća, jer su shvatile da neće isplivati sam. Ipak, nisu prekršile zakone. Napisani na hrvatski način, zakoni koji štite kriminalce ne zaslužuju da se poštuju. Po tim zakonima nitko nije primijetio da nedostaje 25 milijuna kuna iz državne blagajne za doprinose radnica *Kamenskog*. Po tim zakonima Horvatinčić je srušio štakornjak Vladimira Vidrića. Po tim zakonima je tek UNESCO spriječio gradnju par staklenih katova na sjeverni štakornjak Dioklecijanove palače. Po tim zakonima ništa nije sporno ako izadete s posla, odbijete jesti, spavate u parku i sutra opet na smjenu pa opet u park na glad. Ništa? Ama baš ništa nije sporno? Pa da, prijavljeno je šest dana prije u najbližoj policijskoj postaji, a radnice uredno gladuju, peru se u tvornici, šiju novi sakoić za onu lijepu tetu, žive po zakonu i nadaju se da će jedan dan biti pravde.

Nema pravde. Nitko vam je neće uručiti. Plaća vam se neće uplatiti na račun, koji neće biti kraće blokiran, niti će vam režije biti plaćene, a frižider pun. Nema vanjskog rješenja. Izbori neće ništa promijeniti. Neće biti revolucije kojom će se uspostaviti pravdna vlast. Nema instant rješenja za smeđe more Hrvata. Naša šteta popravlja se desetljećima i nema šanse da ćemo je popraviti ako se sami ne trgnemo i usto jedni drugima pomognemo. Istinska revolucija je promjena u sustavu vrijednosti, u samom čovjeku, u Kutli, Horvatinčiću i Crlenjaku, a ne promjena vlasti. Vlast kao takva ionako je sama sebi svrha. Odgovornima oduzima da bi dala onima koji imaju previše, a često su vrlo neodgovorni. Sustav u kojem živimo od malih nas nogu uči da šutimo i trpimo, šopa nas slikama boljih ljudi, koji zaslužuju imati više jer su važniji. Revolucija će nastupiti kad ljudi odbiju prihvatiti svoju sudbinu, kad počnu postavljati pitanja i preuzmu odgovornost za svoja djela, ali i djela svoje okoline. Žene iz *Kamenskog* to su naučile na teži način. Njihov problem samo je simptom bolesti hrvatskog društva. Podržite njihovu borbu. Njihovi problemi u suštini se ne razlikuju od vaših. **E**

GUCULI—EGZOTIČNI STANOVNICI KARPATA I MEDIJSKA GUCULMANIJA

O STRUČNOM I ZNANSTVENOM POSJETU UKRAJINI (25. KOLOVOZA — 4. RUJNA 2011.)

TE MEĐUNARODNOJ KONFERENCIJI *GUCULSKI FENOMEN: ŽIVJETI I STVARATI UMJETNOST KAO I O SUDJELOVANJU LIDIJE BAJUK I ANTUNA BOŽIĆA NA XIX. MEĐUNARODNOM GUCULSKOM FESTIVALU U KOSIVU 27. I 28. KOLOVOZA OVE GODINE NA KOJEMU SU OSVOJILI DRUGO MJESTO*

LIDIJA BAJUK, ANTE BODIĆ, ANTUN BOŽIĆ, ANNA ČORAK, RAHELA FRELIH, SUZANA MARJANIĆ, ŽELJKA PALEŠČAK, KATICA SKRLETOVIĆ, JELKA VINCE PALLUA, OREST WILCZYNSKI

Lidija Bajuk i Antun Božić

DRUGI ZAVIČAJ

—LIDIJA BAJUK

Zahvaljujući nastojanjima Jevgenija Paščenka, izvanrednog profesora na Katedri za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, oko uspostavljanja hrvatsko-ukrajinskih znanstveno-istraživačkih veza, kao i projektu *Sakralna interpretacija krajobraza Tome Vinščaka s Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju zagrebačkog Filozofskog fakulteta*, u svibnju ove godine organiziran je posjet hrvatskih stručnjaka i znanstvenika (Lidija Bajuk, Vid Balog, Boris Graljuk, Tibor Komar, Suzana Marjanić, Jevgenij Paščenko, Goran Pavel Šantek, Tomo Vinščak) u zapadnu Ukrajinu, a na poziv ukrajinskog *Bojkivskoga etnološkog društva* na simpoziju *Etnogeneza Hrvata i Ukrajinaca* u Drogobyču i Truskavcu (11. i 12. svibnja) te gostovanje na Institutu za narodoznanstvo u Lavovu.

Nedugo zatim, daljnjim nastojanjima Jevgenija Paščenka i Ljubomyra Sikore, ljubaznoga našeg domaćina i predsjednika *Bojkivskoga etnološkog društva*, uslijedio je novi poziv—u zapadnoukrajinski Kosiv, na Festival Gucula u Kosivu 27. i 28. kolovoza. Hrvatski su etnolozi (Jelka Vince Pallua, Lidija Bajuk i Antun Božić) i folkloristi (Suzana Marjanić), u sklopu *XIX. međunarodnog guculskog festivala*, izlagali na međunarodnoj konferenciji *Guculski fenomen: živjeti i stvarati umjetnost*, uz prijevode apsolventica ukrajinistike (Anna Čorak, Rahela Frelih, Željka Palešćak, Katica Skrletović) zagrebačkoga Filozofskog fakulteta. Radovi hrvatskih predstavnika na konferenciji bit će objavljeni u dvojezičnome, ukrajinsko-hrvatskom zborniku.

U svojstvu hrvatskih etnoglazbenika, Antun Božić i ja smo u programskome glazbenom dijelu vokalno predstavili izbor hrvatskih tradicijskih napjeva, uz instrumentalnu pratnju na gitari i tamburici. Neočekivano i ne znajući da je glazbeno-folklorni festivalski dio natjecateljskog karaktera, prema mišljenju ukrajinske stručne komisije zauzeli smo drugo mjesto.

Nakon trodnevnoga upoznavanja s guculskom etnološkom baštinom (pisanice, sjekirica *bartka*, tkani pokrivači, ples kolomyjka, ljekoviti biljni pripravci, sirevi brynza i vurda itd.), kojoj su u korijenima najvjerojatnije keltska, romanska i slavenska obilježja, autobusom smo se uputili prema Černivcima, u kojima smo obišli veleban Univerzitet i nadasve sadržajan Etnografski regionalni muzej. Sljedeći dan vlakom smo dospjeli u Lavov, ishodišnu točku za trojac Bajuk—Vince Pallua—Marjanić prema samostanima u Unjivu i Pidgorcima, pod stručnim vodstvom grkokatoličkog svećenika Oresta Wilczynskog (Vilčynskog), i ponovno prema Styljskom, lokalitetu koji možda svjedoči postojanje jednog od najvećih utvrđenih gradova Hrvata istočnokarpatškog područja u 9. stoljeću, ovaj put pod nadahnutim, cjelodnevним stručnim vodstvom dr. sc. Oresta Korčynskog i u organizaciji bračnog para Kateryne i Olega Girnyka, violinistice i grkokatoličkog svećenika, naših novih ukrajinskih prijatelja.

Unatoč zgusnutom programu, Jelka, Suzana i ja sustavno smo obišle gotovo sve lavovske knjižare, vrativši se kući s pozamašnom zapadnoukrajinskom stručnom literaturom na etnografske, etnomuzikološke i mitološke teme, neizostavnom u našim novim stručnim i znanstvenim promišljanjima. Neizvjesna, uporna i strpljiva potraga za izvornom zapadnoukrajinskom tradicijskom glazbom ipak je urodila plodom—u osobnom smo posjedu zanimljivih etnomuzikoloških zvučnih i publikacijskih izdanja.

Važno je spomenuti da smo, zahvaljujući Ministarstvu kulture, koje je konferencijskim predstavnicima financiralo putne troškove, kao i Matici hrvatskoj, Muzičkom informativnom centru i Institutu za etnologiju i folkloristiku—zagrebačkim institucijama koje su ljubaznošću gospode Stjepana Sučića i Davora Merkaša te gospode Anamarije Starčević-Štambuk hrvatskoj stručno-znanstvenoj ekipi priskrbile tridesetak knjiga iz područja hrvatske književnosti, teorije književnosti, (etno)muzikologije i povijesti—potvrdili prethodno uspostavljeno prijateljstvo između Hrvatske i Ukrajine, darujući knjige i odabrane CD-ove kulturnim i znanstvenim institucijama u Kosivu, Institutu za narodoznanstvo u Lavovu i Knjižnici katoličkoga hodočasničkog središta *Pelegri* kraj Lavova.

NAKON UZBUDLJIVOG OBILASKA STYLJSKOG UZ STRUČNO VODSTVO DR. SC. ORESTA KORČYNSKOG, NAJVEĆEG EKSPERTA ZA TU SLAVENSKU PRIJESTOLNICU KOJA JE U RAZDOBLJU OD 8. DO 11. STOLJEĆA IMALA ČAK 40 000 STANOVNIKA, VIŠE OD KIJEVA U TO DOBA, NIJE NAM ZADNJI DAN PREOSTALO VREMENA ISPITI ZAJEDNIČKU ZDRAVICU KOJA SE PIJE NA SAMOM RASTANKU—ZDRAVICU NA KONJA! (HA КОНЯ!)

I najzad, budući da mi je jedan ukrajinski povjesničar potvrdio galicijsko podrijetlo po očevoj strani, u Ukrajini ću nadalje svesrdno nastojati predstavljati hrvatsku tradicijsku glazbenu etnobaštinu te istraživati njezine sličnosti i eventualne srodnosti s ukrajinskom tradicijskom glazbom, istodobno uspostavljajući trajne osobne, kulturne, stručne i umjetničke kontakte sa zapadnom Ukrajinom. ■

DOBAR PREDZNAK / OMEN FAUSTUM ZA SLAVENSKU MITSKU ARKADIJU

—JELKA VINCE PALLUA

U nedjelju navečer 4. rujna vratismo se sretno u sparni Zagreb nakon 25 sati vožnje vlakom i nakon boravka na ugodnih 25 stupnjeva, a ponekad navečer čak u prohladnim bjelohrvatskim područjima u Ukrajini—Zakarpaču i Galiciji.

Premda u ovom sažetom izvješću o putu po zapadnoj Ukrajini nije moguće opširno progovoriti o brojnim hrvatsko-ukrajinskim paralelama, ilustrirat ću ih tek dvama primjerima tradicijskog odijevanja i to upravo onima s puta—spontano izrečenim uzvikom člana naše grupe, svestranog Antuna Božića— "Pa, ovdje možeš u jednoj nošnji naći sve: Baranju, Turopolje, Međimurje, Istru, Konavle!", aludirajući, očito, na moguće utjecaje sa sjevera koji su iz pradomovine mogli stići u naše krajeve. Obratan smjer predočiti ću prizorom koji smo, vozeći se autobusom po egzotičnoj *Guculjštini*, uočili uz cestu—kip djevice Marije zagrnut pravom guculskom vunenom pregačom žarkih i zagasitih nijansi crvene boje koju smo povezali sa ženskom vunom pregačom *futom*, *vutarkom*—kod Gucula slično zvanom *fota*, *fotka*—a koja je, pristigavši s Balkana, najdalje poznata na sjeveru Karpata, upravo u području Gucula gdje se u Kosivu održavao naš međunarodni simpozij.

Ipak, najviše smo bili opčinjeni slavenskim poganskim sakralnim točkama u krajobrazu čiju smo vrijednost i mi doživjeli onako kako ih vidi Radoslav Katičić—kao najvažniji povijesni i kulturni spomenik. Još uvijek ne mogu vjerovati da smo koračali za nas Hrvate onostranim (ne u eshatološkom, nego u zemljopisnom smislu!) svetim prostorom slavenske Arkadije, podnebljem koje je bilo ishodištem još uvijek sačuvanih i posvjedočenih prekršćanskih svetih mitskih sklopova i kod nas u Hrvatskoj. Imali smo sreću i čast da nam ih je eruditski na samom terenu tijekom dva dana u Lavovu i u njegovoj okolini, posebno u području Zoločina, predočio grkokatolički svećenik Orest Wilczynski na svom hrvatskom bez akcenta, dotično odličnom kajkavštinom usvojenom tijekom studija teologije u Zagrebu.

Na Rynoku, glavnom trgu u Lavovu, središtu Galicije, na četiri strane trga postavljeni su kipovi odabranih rimskih božanstava—primjerice Neptuna koji nam je služio kao orijentir, točka okupljanja prije zajedničkoga odlaska na ručak, zamjena za nešto manje božanski uzvišenu točku susreta "pod repom" na zagrebačkom glavnom trgu. Četiri rimska božanstva vidjeli smo tih dana ogrnuta platnenim haljeticima s tradicijskim ukrajinskim vezom, onakvim kakav možete uočiti kao dekoraciju na običnim plastičnim vrećicama ili kakav imaju daci koje smo vidjeli u Lavovu prvoga dana škole, 1. rujna, a koji je isto tako na svojim košuljama imala i većina predavača na simpoziju u Kosivu, zatim—svi sudionici guculskog folklornog festivala, ali i neki političari koji vam se s takvom vezenom košuljom ispod odijela smiješe s predizbornih plakata. (Možete li zamisliti nekog našeg političara ispod čijeg se odijela koči tradicijski vezena košulja kao oznaka ozbiljnosti trenutka i kao simbol identiteta?)

Je li spomenuto pokrivanje Neptuna platnom s ukrajinskim/slavenskim vezom na lavovskom trgu dobar (pa i lavovski) predznak, *omen faustum*, za ulazak na široka vrata slavenske mitologije na ništa manje zanimljiv, ali manje istražen i zato ne tako poznat slavenski Olimp? Hoće li sakralni krajobraz, koji su nam tijekom puna tri posljednja dana boravka tako požrtvovno, plastično i ekspertno oživjeli "in situ" vrsni znanstvenici, otac Orest Wilczynski i dr. sc. Orest Korčynski, postati jednako zastupljena i ništa manje zanimljiva mitska Arkadija?

I dok se prisjećam našega boravka, uz bezbroj slika i snažnih dojmova, razmišljam o ugodnom druženju s divnim, iznimno ljubaznim domaćinima, ali i o članovima naše male grupe koji su, svaki na svoj način, pridonijeli stvaranju uspješnog mozaika našeg lijepog, posebnog i u mnogočemu znanstveno poticajnog i korisnog boravka u Ukrajini. I mukotrpno dovezene brojne etnološke knjige (hvala dvama dragim Antunima na pomoći), treba se nadati, bit će dodatna korist ovog studijskog boravka u Ukrajini.

Deset dana čini se mnogo. No, nakon uzbudljivog obilaska Styljskog uz stručno vodstvo Oresta Korčynskog, najvećeg eksperta za tu slavensku prijestolnicu koja je u razdoblju od 8. do 11. stoljeća imala čak 40 000 stanovnika, više od Kijeva u to doba, nije nam zadnji dan preostalo vremena ispiti zajedničku zdravicu koja se pije na samom rastanku—zdravicu *na konjâ!* (на коня!)—nego sjesti *na vlak* prema Zagrebu umjesto na zamišljenog pravog (pa i Jurjevog mitskog) konja. **■**

**IPAK, NAJVIŠE SMO BILI
OPČINJENI SLAVENSKIM
POGANSKIM SAKRALNIM
TOČKAMA U KRAJOBRAZU**

**JEDAN OD NEGATIVNIH
STEREOTIPA GALICIJANA O
GALICIJANIMA POKAZUJE DA
SU GALICIJANI SKLONI SAMO
PRIPADNICIMA VLASTITE
ETNIČKE SKUPINE. GDJE SU DVA
GALICIJANA TAMO SU BAREM
TRI STRANKE**

STEREOTIPI GALICIJANA

—OREST WILCZYNSKI

Galicijani (галичани) nastanjeni su na prostorima triju ukrajinskih oblasti—u Ivivskoj, ternopilskoj i ivano-frankivskoj te nešto u Poljskoj. Veći dio ukrajinske dijasporu u svijetu čine pripadnici te etničke skupine. Kao i svaka skupina i Galicijani su opterećeni određenim stereotipima o nekim drugim skupinama. Sami sebe Galicijani smatraju Ukrajincima, ali ipak nešto posebnijima od drugih. Neki u toj posebnosti idu tako daleko da sebe smatraju posebnim narodom, a drugi odlaze u drugu krajnost te se smatraju jednim *pravim* Ukrajincima. Takva su gledišta uvjetovana povijesnim okolnostima u kojima se ta etnička skupina formirala. Da je povijest krenula kojim slučajem drugačijim redoslijedom, pitanje je kako bi se Galicijani određivali danas. Ali povijest ne trpi "ako".

Kao prvi stereotip valja pogledati kako Galicijani doživljavaju sami sebe. Pozitivno gledište Galicijana o Galicijanima: Galicijani su radišni europski narod koji je žrtva loših susjeda, ali i koji se cijelo vrijeme svog postojanja borio za vlastiti identitet i samostalnost. Galicijani su pobožni kršćani—grkokatolici, tolerantni su prema svojim sugrađanima druge vjerske ili nacionalne pripadnosti. Galicijan će se snaći u bilo kakvim okolnostima i iznaći načina da na pošten način stekne imetak. Galicijani su privrženi onom što se na njemačkom označuje kao "Recht und Ordnung". I nadalje što se tiče tog pozitivnog gledišta: Lavov je velegrad, a Kyjiv—selendra.

Negativni stereotipi Galicijana o Galicijanima: Galicijani su skloni samo pripadnicima vlastite etničke skupine. Gdje su dva Galicijana tamo su barem tri stranke. Galicijani su skloniji egoističnoj životnoj filozofiji: moram biti bolji od susjeda, nek' susjedu bude gore nego meni. Takav stereotip potkrjepljuju poslovice: Ніц так не капаєє жите галичанину, як щесте сусіди (Najviše Galicijanu zagorčava život sreća njegova susjeda). I nadalje što se tiče negativnoga gledišta o samima sebi: svi su Galicijani skloni izdaji i spremni su jedan drugoga prodati za sitne pare.

Susjedne etničke skupine Galicijani isto tako doživljavaju kroz određeni broj stereotipa: Volynjaci (stanovnici Volyni) su radini i marljivi, ali glupi ljudi; Ukrajinci s istoka Ukrajine (za Galicijane *Istok* je sve što se nalazi iza istočne granice Galicije) daleko su bolji od Galicijana, nisu egoistični, ali su poludijelji istočnjaci, skloniji Rusiji, ne znaju raditi, lijeni su i nesposobni, govore isključivo ruski ili nekom mješavinom ruskog i ukrajinskog jezika. Guculi su pak prema tim stereotipima pastiri ovaca, velemajestori u obradi i rezbarenju drva, u oslikavanju pisanica, izradi posebnih tepiha; njihove su žene majstorice u vezenju, ali to su u isto vrijeme neotesani brđani, ponosni, uvijek nose sa sobom *bartku* (mala sjekirica na dugačkoj dršci), vole svirati trembitu i drymbu, skloni su praznovjerju i magiji—ukratko, Guculi su istinski stanovnici Karpata. Nadalje, Bojki su u svemu slični Guculima, ali se razlikuju jezikom i nisu tako agresivni; ipak—prepredeni su, lukavi i zločesti. Lemki su čudni *dotepenci* iz Poljske koji se ne žele integrirati te postati pravi Galicijani. Te na kraju tu su i Zakarpačani—ljudi čudnog jezika, mađaroni; dobri su vinogradari i vinari, ali nezakonito svojataju *bijelohrvatsko* podrijetlo i skloni su separatizmu.

Galicijani su dugo živjeli u bliskom susjedstvu s Poljacima i u stalnoj borbi za prevlast u Galiciji. Stoga je čest stereotip da u svakom Poljaku čuči šovinist koji sanja Poljsku "od morza—do morza", tj. od Baltičkog do Crnog mora. Takvom je raspoloženju snažno pogodovala politika poljskih vlasti tijekom poljske okupacije Galicije od 1921. do 1939. godine. Poljski je jezik savršen za humoristične pripovijesti te stoga u Galiciji čak i *zadrti* nacionalisti pričaju poljske viceve gotovo uvijek na poljskom ili barem najbitniju rečenicu ili frazu ostavljaju na poljskom. Raširen je i stereotip da su Poljaci vrlo pobožni, ali istovremeno mnogo psuju i piju. Stereotip Poljaka-neprijatelja često se puta nalazi u potpuno nekonfliktnom položaju sa stereotipom Poljaka-saveznika protiv opasnosti s *Istoka*—protiv Rusa, te se u posljednje vrijeme Poljake sve više doživljava kao turiste.

Snažno proturusko raspoloženje ima svoj korijen u zločinima koje su sovjetski okupatori počinili tijekom Drugog svjetskog rata, koji su doživljavani kao divlje horde s *Istoka*. Stoga nije čudno da prosječan Galicijan Ruse doživljava isključivo kao divljake koji znaju samo piti, krasti i ubijati. **■**

GUCULSKI FILM SERGIJA
PARADŽANOVA I RUSLANINE
TREMBITE

—SUZANA MARJANIĆ

Više je nego zamjetno da gotovo svi turistički vodiči o Ukrajini pored Ruslanine eurovizijske pobjede 2004. godine, a koja je u svoju izvedbu inkorporirala glazbenu etnokulturu Gucula (pritom osobno mi se u tom etnoglazbenom *showu* sviđa samo početni dio s mističnim trembitama), u poglavlju o karpatskim Guculima obavezno spominju i nezaboravan, veličanstven Paradžanovljev film *Sjene zaboravljenih predaka* (1964.) u kojemu taj armenski redatelj etnografski dokumentira život Gucula, dakako, prema istoimenoj noveli Mihaila Kocjubynskog. Upravo tim filmom Paradžanov postaje međunarodno poznat i priznat, i u filmskim se enciklopedijama film *Sjene zaboravljenih predaka* određuje kao najznačajniji ukrajinski film nakon Dovženkovih nijemih filmova, a koji je uostalom bio i filmski učitelj Paradžanovu. No, istovremeno film *Sjene zaboravljenih predaka* postaje meta napada sovjetske filmske administracije, s obzirom da je Paradžanov film snimio na guculskom narječju, kada je ruski jezik funkcionirao kao jezična dogma. Film koji se temelji na religijskim i folklornim motivima, dakako, nije odgovarao tadašnjoj socrealističkoj garnituri i upravo zbog potencirane religije kao i guculskoga folklora i guculskoga narječja film je dospio na sovjetsku crnu listu. Pritom je probleme s onodobnom cenzurom Paradžanov pojačao i time što je odbio da se film sinkronizira na ruskom jeziku, što mu je priskrbilo opasnu oznaku nacionalista (usp. James Lewis Hoberman: *The magic hour: film at fin de siècle*, 2007.). Tako su svi Paradžanovljevi filmski projekti od 1964. do 1973. bili onemogućeni, a 1973. godine uhićen je pod lažnom optužbom za silovanje, homoseksualnost i podmićivanje.

Nadalje, navedimo neke osnovne podatke o filmu *Sjene zaboravljenih predaka*: Sergij Paradžanov i Ivan Čendej adaptirali su istoimenu novelu Mihaila Kocjubynskog povodom obilježavanja stote obljetnice njegova rođenja (1864.-1913.), tako da je to bio glavni (očito i jedini) razlog zbog čega film nije mogao biti cenzuriran. Pridodajmo da je Kocjubynski radnju te novele smjestio upravo u Kryorivnyu koja se obično u današnjim turističkim vodičima određuje

kao *guculski kozmos, srce guculske tradicije*, a Paradžanov je film snimio u Verhovyni, u kući Vasylja Himčaka, koja danas funkcionira kao muzej posvećen Paradžanovljevu filmu. (Mala digresija koju pridodajem iz duboke očaranosti Paradžanovljevim svjetovima: Ljubomyr Sikora, predsjednik *Bojkivskoga etnološkog društva*, pozvao je Lidiu Bajuk — zatravljen njezinim izvedbama kao i izvedbom Antuna Božića — da sljedeće godine nastupi na guculskom folklornom festivalu koji će se održati upravo u Paradžanovljevoj Verhovyni.) Paradžanovljeva filmska općinjenost tematikom navedene novele osobno mi se čini da se jednim dijelom (možda griješim) može protumačiti i autobiografskim podacima. Naime, 1950. Paradžanov ulazi u brak s Tatarkinjom, koju su nedugo zatim ubili njezini rođaci zbog toga što se udala za Paradžanova kao *stranca*. Upravo navedeni biografski podatak korespondira s temom zabranjene ljubavi Ivana i Maričke u noveli, filmu *Sjene zaboravljenih predaka*; radi se, kao što je dobro poznato, o tragičnoj ljubavi zbog neprijateljstva njihovih obitelji, tako da se film često tematski određuje kao guculska, ukrajinska priča o Romeu i Juliji. Inače, ove je godine u Novom Sadu (na podatku zahvaljujem Tanji Vrvilo) bila postavljena izložba Paradžanovljevih slika, crteža, kolaža, instalacija, rukotvorina uz prateću reviju njegovih filmova, u okviru suradnje Muzeja suvremene umjetnosti Vojvodine s armenskim muzejom o Paradžanovu.

Ukratko, što se tiče ovoga sažetoga tekstualnoga putovanja kroz simboliku od četrdeset godina koja govori o društveno-političkom položaju Gucula od razdoblja SSSR-a, kada Paradžanov snima svoj "guculski" film (1964.) pa do razdoblja ukrajinske nezavisnosti, kada Ruslana ostvaruje eurovizijsku pobjedu (2004.) s neizbježnom popratnom medijskom guculmanijom, nažalost, gotovo da se malo toga zapravo istinski promijenilo. Naime, politički komentatori danas obično uzimaju Ukrajinu kao primjer države koja je po *političkim glupostima* potpuna identična Hrvatskoj; tako su i bivša ukrajinska premijerka i bivši hrvatski premijer trenutno u očekivanju "sudenja naroda" (koje će se, kako stvari stoje u Hrvatskoj, odvijati prema Sanaderovim zahtjevima), a politička je korupcija u obje države u punom zamahu. Tako nas—i Gucule i Hrvate—pored etnogeneze povezuje i žestoka krimi tvrdoukoričena priča o divljem kontejnerskom kapitalizmu koji nam tako sve-moćno dolazi sa Zapada, i to u najokrutnijem obliku. ■

NOĆNI ŽIVOT
NA ZAPADU UKRAJINE

—RAHELA FRELIH, ANNA ČORAK, ŽELJKA
PALEŠČAK, ANTUN BOŽIĆ, KATICA SKRLETOVIĆ
I ANTE BODIĆ:

Putujući zapadnim dijelom Ukrajine, grupa studenata, uglavnom ukrajinistike, otkrivala je čari noćnog života. Pročitajte što preporučamo, a od čega treba pobjeći u Kosivu, Černivcima i Lavovu.

Dakle, naše je prvo odredište bio Kosiv—krasno mjestište u podnožju Karpata gdje su nas ugodno smjestili u turističko odmorište "Legenda Karpat". Tamo nam se pružila prilika prisluškivati koncert ukrajinskog Eminema poznatog kao VovaZiL'vova i ljužuškati se ili mrštiti na njegove hip-hop i rap ritmove, kako tko voli.

Sljedeća postaja bili su Černivci, grad na jugozapadu Ukrajine. Cilj posjete bila je potraga za arhitektonskim biserima Ukrajine, kojih taj grad broji preko šest stotina. Noćni život Černivaca navodno je dojmljiv kao i njegova arhitektura (17 noćnih klubova na 250 000 stanovnika), no mi smo to uspjeli propustiti. Sreću smo prvo odlučili iskušati u popularnom klubu Sfera, ali ona nas je napustila već na ulazu—naime, nismo zadovoljili visoke ukrajinske standarde prema kojima su tenisice potpuno neprihvatljive. *Modna policija* je bila popustljivija u Izografu, koji je pak sasvim podbacio: interijer poziva na krizme i krštenja, glazbu je vrlo teško opisati nekome tko se nikad nije susreo s pop scenom ex-SSSR zemalja, plesni su podij okupirala dva sredovječna para i djevojke koje su plesale pred zrcalom. Svijetla točka svakako su bili kokteli, no ipak nedovoljno učinkoviti da velom amnezije prekriju uspomenu na WC koji je, zapravo, sasvim korektan dok ne shvatite da se iskorišteni WC-papir, umjesto u neizbježni čučavac, baca u koš za smeće koji vam stoji pred nosom.

I u Lavovu, krajnjem odredištu našeg malog putovanja, odlučili smo otići u noćni klub. Poučeni iskustvom u Černivcima nismo modno sagriješili, no ipak nismo ušli u dva kluba—Metro i Šokolad—jer je ulaz bio preskup. Treća

sreća zvala se Picasso, klub ureden u stilu naziva, koji po svemu (pa i WC-u) odgovara nekom od naših boljih noćnih klubova.

Nezaobilazni dragulj Lavova su dva restorana—Kryjivka i Masoch koji su dio lanca konceptualnih restorana "Fest".

Kryjivka je vjerojatno najpoznatiji takav restoran u cijeloj Ukrajini. To skrovište Ukrajinske pobunjeničke armije adresirano je s "negdje na Trgu Rynok" pa ćete se za početak morati pomučiti da nađete neoznačena drvena vrata u jednoj od impozantnih građevina glavnog lavovskog trga. Vrata otvara naoružani vojnik tražeći lozinku. Nakon što promucate "Slava Ukrajini!" u metalnu vam čašicu nalijeva otrov za Ruse i tek kad preživljavanjem dokažete da ste bezazleni, smijete se spustiti strmim drvenim stepenicama u restoran ureden kao rov iz Drugog svjetskog rata. Kad u pamfletu kojeg vam je donijelo osoblje prepoznate jelovnik, možete birati između nekoliko desetaka zapadnoukrajinskih jela, među kojima valja istaknuti *kuljiš*—tradicionalnu pšeničnu mesnu kašu. Šećer na kraju je, osim niza slastica, i domaćin Kryjivke—mačak Stepan koji će vam za čitavog boravka u restoranu tiho prestu u krilu.

Niz konceptualnih restorana uspješno nastavlja Masoch kafe, samo ulicu udaljen od Kryjivke. Pozornost prolaznika plijeni 160 cm visok kip austrijskog pisca Leopolda Rittera von Sacher-Masocha, oca mazohizma. Gurnete li ruku dovoljno duboko u džep prvog spomenika u svijetu posvećenog ovoj neobičnoj ličnosti, oduševit će vas ili zgroziti pišćevo spolovilo! Osim vrata u obliku ključanice, maštu posjetitelja golicaju i brojni sado-mazo rekviziti—bičevi, lisice i lanci, potpetice koje vire iz zida te razgolićeni kipovi, za čime ne zaostaje ni pomalo opscena rasvjeta. Zavodljiv je i *meni*—jela kao što su "Veličina je bitna" i "Breskvica za njega"—sva redom navodno sadrže prirodne afrodizijake, a kokteli jednako lascivnih naziva provjereno su opojni i obilni. Popust pri sljedećem dolasku možete ostvariti putem klupske kartice koju morate i zaraditi—pet udaraca bićem po guzi.

Petkom navečer na glavnom trgu pred vijećnicom skuplja se mladež u organizaciji Lavovske regionalne udruge građana Borec', koja se naoružana glazbalima i glasovima

NIZ KONCEPTUALNIH
RESTORANA USPJEŠNO
NASTAVLJA MASOCH KAFE,
SAMO ULICU UDALJEN OD
KRYJIVKE. POZORNOST
PROLAZNIKA PLIJENI 160
CM VISOK KIP AUSTRIJSKOG
PISCA LEOPOLDA RITTERA
VON SACHER–MASOCHA, OCA
MAZOHIZMA

"bori protiv nametanja tudeg Ukrajinčima; propagandom i popularizacijom ukrajinskog trude se biti konkurentni ostalom, tudem, a katkad i neprijateljskom". Riječi narodnih, nacionalističkih i suvremenih pjesama uz akorde za gitaru sakupili su u knjižici *Spivanyk*, primjerka kojeg smo se i mi dočepali te podijelili s njima ljubav prema Ukrajini.

I na kraju se možemo samo složiti: Slava Ukrajini! ■

UVOD U TURBO-FOLK DIZAJN (1)

PRELIMINARNA RAZRADA DIZAJNERSKOG ASPEKTA NOTORNOG SUPKULTURNOG FENOMENA I POVRATAK U NJEGOVE KORIJENE U SEDAMDESETIM GODINAMA

BOJAN KRIŠTOFIĆ

U Hrvatskoj postoji nekoliko festivala i manifestacija, ustanova i publika redovito vrednuju dizajn produkciju te svake godine nagrade i priznanja s pravom odlaze uglavnom u ruke onih koji to i zaslužuju, bilo da je riječ o profesionalcima ili studentima, akademski obrazovanim ili samoukim dizajnerima i dizajnericama. Budući da živimo u kulturno-političkom kontekstu u kojem se dizajn, unatoč desetljećima kvalitetne lokalne produkcije još uvijek mora prema široj javnosti i potencijalnim poslodavcima afirmirati kao nužna i krajnje ozbiljna struka, logično je i potrebno da pozornost dobiva ono najbolje što Hrvatska i ostale zemlje bivše Jugoslavije mogu ponuditi — dizajn koji, osim što u potpunosti zadovoljava svoju svrhu, stvara i dodatnu vrijednost propitivanja i razvoja odabrane forme, a usput možda nešto kritički govori i o stvarnosti koja nas okružuje. Stoga ne čudi što se danas vizualne komunikacije u nas relativno lako razgraničavaju na nekoliko različitih, ali povezanih kolosijeka — kvalitetni komercijalni dizajn marketinškog pristupa čiji je glavni smisao jasna i dovtijliva komunikacija vrijednosti određenog proizvoda; nisko profitni ili neprofitni dizajn u kulturnim sferama, gdje dizajneri osim kreiranja odgovarajuće vizualne komunikacije za određeni subjekt često i sami sudjeluju u pokretanju i organizaciji kulturnih događanja i inicijativa; te samoinicirani dizajn kojim dizajner komentira i originalno interpretira svakodnevnicu, nerijetko u naglašenoj aktivističkoj perspektivi, težeći da osim čvrsto artikulirane poruke ciljnoj skupini ponudi i nove alate vizualne komunikacije.

Kako, međutim, pristupiti dizajnu koji živi na margini, i koji se prividno ne uklapa ni u jednu od ovih skupina? U svakoj od njih, kakav god konačni cilj dizajnera bio, dizajn koji možemo proglasiti “dobrim” pokazuje, po mom mišljenju, prvenstveno jasnu svijest o korištenju izražajnih sredstava vizualnih komunikacija i svijest o tome što se želi postići — kako, za koga i zašto. Ali, kako ćemo vrednovati, i treba li se uopće baviti dizajnom koji naoko ne

zadovoljava ni ovaj minimalni kriterij kvalitete? Kako pristupiti dizajnu koji je kaotičan, pun kiča, besmislen, apsurdan, nejasan; i što je najvažnije — ne zadovoljava neke osnovne etičke kriterije struke? Takav dizajn ne pridonosi razvoju društva, ne interpretira kritički svakodnevnicu, ne zastupa pozitivne društvene vrijednosti, štoviše, vrlo eksplicitno slavi izrazito negativne aspekte suvremenog balkanskog poraća i divljeg kapitalizma na lokalni način — kriminal, šovinizam, anti-feminizam, nasilje, razvrat i potpuni rasap svih moralnih normi. I, kao šlag na tortu, takav dizajn ne zadovoljava ni minimalne zanatske kriterije baratanja osnovnim alatima suvremenog dizajnera. Takav dizajn zove se turbo-folk dizajn, u užem smislu dizajna vizualnih komunikacija u glazbenoj supkulturi turbo-folka, i u širem smislu dizajna koji podilazi najnižim strastima stanovnika bivših jugoslavenskih republika. Pa ipak, ovaj tip dizajna višestruko je zanimljiv za proučavanje, a mišljenja sam da o našoj nesretnoj stvarnosti može govoriti mnogo više i poticajnije čak i od vrhunskih primjera domaće vizualne komunikacije. Ovaj tekst može poslužiti tek kao skica za neki budući, širi esej o ovom fenomenu, a na temelju ranije održanog predavanja u nastavku ću iznijeti neke najosnovnije činjenice o razvoju ovog tipa dizajna, predložiti sustav njegove kategorizacije prema povijesnom slijedu i pokušati u najkraćim crtama naznačiti društveni kontekst u kojem se takav dizajn razvio.

PREMA DEFINICIJI POJMA Za početak, potrebno je definirati sam pojam turbo-folka, za što će poslužiti precizan i lucidan citat Antonija Pušića, alias Rambo Amadeusa, koji se pozabavio prirodom ovog fenomena na svom glazbenom albumu *Opremi dobro* iz 2005. godine:

“Folk je narod, turbo je sistem ubrizgavanja goriva pod pritiskom u cilindar motora sa unutrašnjim sagorijevanjem. Turbo folk je gorenje naroda. Svako pospješivanje tog sagorijevanja je turbo folk. Razbuktavanje najnižih strasti kod homo sapiensa. Muzika je miljenica svih muza, harmonija svih

umjetnosti. Turbo folk nije muzika, turbo folk je miljenica masa, kakofonija svih ukusa i mirisa.”

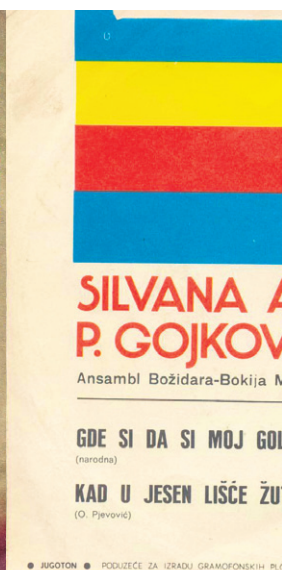
Kako vidimo, Rambo Amadeus turbo-folk shvaća vrlo široko, ne samo kao originalan glazbeni žanr, već i kao metaforu aktualne društvene situacije na Balkanu. U tom smislu, a prema ranije napisanom, dizajn turbo-folka možemo definirati kao

**RAMBO AMADEUS
TURBO-FOLK SHVAĆA
VRLO ŠIROKO, NE SAMO
KAO ORIGINALAN
GLAZBENI ŽANR, VEĆ
I KAO METAFORU
AKTUALNE DRUŠTVENE
SITUACIJE NA BALKANU**

cjelovitu medijsku komunikaciju koja prati i oblikuje turbo-folk glazbu i supkulturu, od samih vizualnih komunikacija (omoti CD-a, kazeta i ploča, vanjsko oglašavanje — plakati, letci i slično, glazbeni spotovi, i tako dalje), modnog dizajna (odijevanje i šminka ženskih i muških turbo-folk izvođača), industrijskog dizajna (scenografija koncerata i nastupa, televizijskih glazbenih emisija specijaliziranih za turbo-folk) pa sve do slenga i ponašanja u turbo-folk supkulturi, odnosno socijalnih normi koje neka osoba mora usvojiti da bi se smatrala pripadnikom te supkulture. Šire promatrano u duhu Rambove definicije, turbo-folk dizajn bio bi svaki dizajn gdje dizajner ne promišlja sustavno sadržaj koji dizajnira. On djeluje bez svijesti o željama i potrebama ciljne skupine ili sa znanjem o njezinim najgorim osobinama, kojima svjesno podilazi u svrhu kontrole i manipulacije. Dizajner ne brine o prirodi društvenog, političkog i socijalnog konteksta u kojem stvara; ne vodi računa o skladu

i harmoniji vizualnih elemenata koje koristi, to jest o estetici svog dizajna; a pogotovo ne posjeduje vlastiti stav i odnos prema onome što radi te svakako nije svjestan dalekosežnih posljedica svoje djelatnosti po društvo u kojem živi. Sve nabrojane karakteristike turbo-folk dizajna lako ćemo prepoznati ako promotrimo razvoj glazbene supkulture turbo-folka od njezinih začetaka u Beogradu ranih 90-ih godina pa sve do danas.

Izvori s interneta kažu kako korijeni turbo-folk glazbe sežu do raspada Jugoslavije i ratnog vohora što je uslijedio, kada se Srbija (odnosno Federativna Republika Jugoslavija, kasnije Srbija i Crna Gora) kao agresor na ostale bivše republike našla u međunarodnoj političkoj izolaciji, što je pratila propast industrije i ekonomskog sustava te bijeda većine stanovništva. Otprilike u ovo vrijeme, ilegalne radio stanice u beogradskom kvartu Blokovi počinju puštati tradicionalnu folk glazbu miksanu sa suvremenim elektroničkim i plesnim ritmovima. Među mladima se javlja val hedonizma i nonšalantnog raspoloženja kao način ignoriranja tadašnje teške socijalne i političke situacije. Za godine prve ekspanzije turbo-folka uzimaju se 1993. i 1994., kada se pojavljuju prvi izvođači koji su utjecaje “novokomponovane” folk glazbe 70-ih i 80-ih godina spojili sa stilom pop-folk glazbenica poput Lepe Brene, Vesne Zmijanac, Dragane Mirković i ostalih; te s utjecajima romske glazbe, orijentalnog turskog i grčkog melosa, srpskih puhačkih orkestara, rokenrol ritmova i suvremene elektronske plesne glazbe, odnosno euro-dancea koji je ranih 90-ih godina doživio streloviti uspon. Prvi turbo-folk hitovi bili su obrade tadašnjih euro-dance numera ili originalne kompozicije nastale kao post-moderni derivat nabrojanih utjecaja — *Ne može nam niko ništa* Mitra Mirića, *200 na sat* Ivana Gavrilovića i *Gori more, tope se planine* Željka Šašića. Emitiranje ovih pjesama na beogradskoj TV Palma 1994. godine podrazumijeva službeni proboj turbo-folka prema širem slušateljstvu, njegov istinski manifest. Zanimljivo je kako su neki od novopečenih turbo-folk glazbenika već dugo bili prisutni na sceni kao izvođači “novokomponovane”

folk glazbe koji su spremno prihvatili novi glazbeni stil, prepoznajući u njemu evoluciju svog dosadašnjeg izričaja, premda bi objektivni promatrač mogao zaključiti kako je prije riječ o degradaciji i propadanju “novokomponovane” tradicije, nego o njezinom razvoju i napretku. Također, u kronološkom raščlanjivanju dizajna turbo-folka pojavu prvih glazbenika ovog žanra prikladno je uzeti kao drugu etapu u razvoju specifične vizualne komunikacije. Zašto? Zbog toga što je nemoguće razumjeti i ispravno analizirati vizualnu komunikaciju kreiranu za izvođače poput Mirića i Šašića bez da smo prethodno proučili dizajn “novokomponovane” folk glazbe koji je na dizajn turbo-folka izravno utjecao. Štoviše, kao i u glazbi, i u vizualnoj komunikaciji moguće je pratiti razvoj dizajna turbo-folka od propadanja karakterističnih vizualnih elemenata “novokomponovane” folk glazbe do uspostavljanja hibridnog vizualnog jezika prikladnog novoj supkulturi.

PORNO-NACIONALIZAM Prije nego što krenemo s kratkim pregledom razvoja dizajna turbo-folka, valja spomenuti kako je ova glazbena supkultura već izazvala pozornost domaćih i stranih teoretičara društvenih fenomena, premda se oni (koliko mi je poznato) nisu posebno osvrtni na dizajn kao neizostavan dio svake autentične supkulture. Tako je srpska spisateljica i teoretičarka Ivana Kronja u svojoj knjizi *Smrtonosni sjaj: masovna psihologija i estetika turbo-folka* (Tehnokratia, Beograd, 2001.) napisala kako je turbo-folk povezan s “ratnim profiterstvom, kultom oružja i kriminala, nasiljem i bezakonjem”, a ikonografija supkulture dizelaša je “agresivna, sadistička i pornografska”. Naime, knjiga je objavljena u vrijeme kada je već bio moguć potreban vremenski odmak od ranijih godina strelovitog razvoja turbo-folka. Od ranog cirkusa i ekscesa ova je glazba već odavno postala popularna diljem Balkana te u nultim godinama novog stoljeća turbo-folk izvođači egzistiraju na istoj razini kao i velike estradne zvijezde poput Miše Kovača, Zdravka Čolića ili Lepe Brene, puneći koncertne i sportske dvorane gdje god se zateknu, pružajući tisućama mladih priliku za smiraj, ugodu i zaborav. Prošlo je vrijeme kada su “dizelaši” (naziv za mladiće i djevojke pripadnike turbo-folk supkulture) koje spominje Ivana Kronja bili marginalna skupina organizacijom nalik na ulične bande—turbo-folk se danas uvlači sve dublje u kulturnu i ekonomsku *crème de la crème* srpskog, hrvatskog, crnogorskog i bosansko-hercegovačkog društva, biva podržanim i masovno prihvaćenim, a turbo-folk klubovi se s periferije sve više i sve češće približavaju središtima balkanskih metropola—ili periferija postaje novo središte grada.

Na periferiji se danas grade i velebni šoping centri, sterilna i glomazna stambena naselja, ogromne garaže i uređeni parkovi

lišeni života—ukratko, sve ono što bi Rambo Amadeus nazvao turbo-folkom. Također, ne treba zaboraviti ni da s masovnim prihvaćanjem turbo-folka kao legitimnog glazbenog žanra dolazi i do neizbježnog prihvaćanja vrijednosti imanentnih takvoj glazbi—a to su, spomenuli smo, sve sami ostaci nazadnih fašističkih ideologija što su države bivše Jugoslavije gurnule u rat koji je, u konačnici, i izrodio turbo-folk. Stoga je vrlo točna procjena britanskog teoretičara kulture Alexeia Monroea koji turbo-folk naziva “porno-nacionalizmom”. Doista je riječ o najpotpunijem izrazu nacionalističke ideologije u formi popularne kulture—masovno proizvedenim i masovno distribuiranim porukama tjeskobe, beznađa i mržnje. Naravno, kao i u slučaju najsofisticiranijih marketinških kampanja za visoko komercijalne proizvode bilo koje vrste i subliminalnog oglašavanja u filmovima, glazbenim spotovima i televizijskim serijama; poruka nipošto nije eksplicitna, već je vješto skrivena ispod tona i tona nepotrebnih vizualnih efekata, litara i litara silikona, slojeva i slojeva šminke i pudera, metara i metara ilegalno zarađenih novčanica, i povijesti zločina maskiranog u prihvatljivu i profitabilnu uslužnu djelatnost. Dizajn turbo-folka samo je prividno čvrst i snažan, dovoljno je malo zarezati na pravim mjestima i cijela struktura ubrzo puca po šavovima, a prava se priroda ove supkulture ubrzo ukazuje u svoj svojoj paradoksalnosti. No, sve je počelo puno naivnije i benignije nego što se čini, a kao i uvijek, iz nečeg pozitivnog i zabavnog, uslijed loših povijesnih okolnosti, izrodilo se nešto istodobno uznemirujuće privlačno i do srži crno.

PREMA KORIJENIMA SVIJESTI Svaka kategorizacija je diskutabilna i može biti predmet rasprave pa tako i ova koju predlažem u daljnjem tekstu. Nazivi pojedinih razdoblja u evoluciji dizajna turbo-folka rezultat su polovične inspiracije i potrebe trenutka pa ipak, mogu poslužiti u pobližem opisivanju razvoja vizualnog jezika turbo-folka. Prvo razdoblje nazvano je “prema korijenima svijesti”, a obuhvaća omote ploča “novokomponovane” folk glazbe 70-ih i 80-ih godina sve do trenutka kada stari glazbeni izričaj u ranim 90-ima odlazi sa scene, ili barem prestaje biti dominantan, i prepušta središte pozornosti novome žanru. Proučavajući ovo razdoblje, riječ je o odlasku u doba kojem nisam osobno svjedočio—kao i za druge mlade ljude, slike tada proizvedene ne pružaju potpunu sliku tih godina; a treba biti svjestan kako su u to vrijeme glazbenici punka i novog vala već dobrano razotkrili istrunule temelje bivše države i nakon Titove smrti oni pronicljiviji već su mogli lagano naslutiti da ona neće vječno postojati. Za razliku od punka i novog vala, koji su do grla umiješani u ove povijesne procese te ih komentiraju i ironiziraju, “novokomponovana”

DOISTA JE RIJEČ O NAJPOTPUNIJE IZRAZU NACIONALISTIČKE IDEOLOGIJE U FORMI POPULARNE KULTURE—MASOVNO PROIZVEDENIM I MASOVNO DISTRIBUIRANIM PORUKAMA TJESKOBES, BEZNADA I MRŽNJE

folk glazba u Srbiji i BiH, zajedno s hrvatskim i slovenskim šlagerima, dalmatinskim popom i ostalom glazbom “lakah nota”, utjelovljuje drugu, bezbrižnu stranu života u bivšoj Jugoslaviji, a banalni ljubavni stihovi slušateljima danas mogu zvučati pomalo smiješno i apsurdno. S druge strane, i u ovom su tipu glazbe tokom godina dostizani najviši umjetnički standardi, bilo da je riječ o šlagerima Ive Robića i Ivice Šerfezija, sevdalinkama Silvine Armenulić i Safeta Isovića ili tvrdom, oporom i autentičnom folku neškolanog vozača Tome Zdravkovića. Zanimljivo, premda je riječ o posve različitim izvođačima, dizajn njihovih izdanja bio je vrlo sličan, a temeljio se uglavnom na efektnoj fotografiji koja današnjim očima katkad djeluje ozbiljno i upečatljivo, a katkad pomalo naivno, simpatično i neopterećeno. Dizajneru je glavna prilika da se kreativno razmaše bilo oblikovanje tipografskih elemenata dizajna, i ovdje doista susrećemo najrazličitija i najmaštovitija rješenja, koja i danas mogu biti vrijedan izvor inspiracije. Šteta je što domaći dizajneri to rijetku prepoznaju pa poticaji za približavanje vlastitoj tradiciji, kako to ponekad biva, moraju doći izvana—primjer je autorska tipografija britanskog dizajnera Jonathana Barnbrooka nastala na temelju logotipa tekstilnog poduzeća Standard konfekcija, koji stilski ne odudara mnogo od nekih rješenja na omotima glazbenih ploča. Osim fotografije i tipografije, česti su i neki dekorativni elementi čija je svrha mahom ilustrativna, no znakovito je što su stilski bliski apstraktnom slikarstvu, odnosno geometrijskoj formi koja je 70-ih godina u Jugoslaviji već prihvaćena kao legitiman način izražavanja.

REGRESIJA U ISTRAŽIVANJU Zašto je ovo razdoblje dizajna “novokomponovane” folk glazbe, koje prethodi turbo-folku, nazvano “prema korijenima svijesti”?

S jedne strane, trebalo je naglasiti regresiju u istraživanju, potragu za često opskurnim omotima ploča na rijetkim web stranicama i nepredvidivim buvljacima; a s druge strane, namjera mi je bila ustanoviti postoji li u ovom razdoblju izražena svijest o ciljevima i mogućnostima dizajna omota ploča, koja je u sljedećoj epohi atrofirala i izgubila se. Premda je dizajn vrlo jednostavan, reklo bi se—na prvu loptu, svi vizualni elementi decentno su raspoređeni u primamljive kompozicije, a većina omota odiše šarmom koji ne može biti sasvim slučajaj ili proizvoljan, makar mu dio topline i privlačnosti daje vremenski odmak od razdoblja u kojem je stvaran, posljednjeg domaćeg razdoblja nevinosti. Također, dizajn svake ploče jasno je usmjeren na promociju autorovog lika i djela, bez referenci na bilo što izvan njezine ili njegove osobnosti. Dakle, svijest o svrsi dizajna i cilju koji treba postići svakako postoji, kao i o sredstvima koja se pri tome koriste. Za primjer dizajna iz ovog razdoblja može poslužiti nekoliko omota ploča neizbježne Silvine Armenulić, npr. dizajn omota singl-ploče, dueta s P. Gojkovićem—Cunetom—*Gde si da si moj golube / Kad u jesen lišće žuti*, na kojem su zastupljeni svi vizualni elementi ranije opisani u ovom poglavlju. Maštovito tipografsko rješenje nudi omot singl-ploče Asima Brkana *Jednom sam i ja voleo / Dve mladosti za ljubav smo dali*, dok fotografija izvođača jasno izražava benignost glazbenog pristupa i stvara spontanu, neopterećenu atmosferu. Brkanov način odijevanja, profinjeno odijelo s leptir mašnom, čime je blizak Ivi Robiću i Tomi Zdravkoviću, u upadljivom je kontrastu prema kasnijem modnom izričaju turbo-folk glazbenika. Na sličnom je tragu omot ploče hrvatskog mu kolege Duška Lokina *Opiaš me jače nego vino*, no ovdje nepoznati dizajner odlazi korak dalje zanimljivom uporabom kolaža i uklapanjem Duškove glave, s urnebesnim izrazom lica, na monokromnu zelenu površinu. Na kraju, omoti kazeta Halida Bešlića *Dijamanti...* i *Otrov* već pokazuju odmak od “novokomponovanog” pristupa dizajnu, posebno u tipografiji, i znače korijen onoga što će uslijediti s prvim valom turbo-folk glazbenika—razgradnju i propadanje dotadašnje tradicije vizualne komunikacije u ovom području. Omot ploče Šabana Šaulića *Kafanska noć*, koji je kasnije, blago promijenivši imidž, postao turbo-folk glazbenik u punom smislu te riječi, također je zorna ilustracija ovog procesa.

Tekst, nastao na temelju predavanja održanoga u sklopu ovogodišnjeg premijernog DA festivala na Arhitektonskom fakultetu, objavljen je na stranicama Hrvatskoga dizajnerskog društva: <http://dizajn.hr/#/751-uvod-u-turbo-folk-dizajn-prvi-dio/> Njegov drugi dio donosimo u idućem broju.

PROGRAM / PROGRAMME

KINO OKUS

FOOD FILM FESTIVAL

FOOD AND IDENTITY

STON, CROATIA, 14.-18.09.2011.

TRAJNI RAT

DESET GODINA NAKON 11. RUJNA BROJIMO VIŠE OD MILIJUN MRTVIH IRAČANA, PET MILIJUNA SIROČADI, DVA MILIJUNA IZBJEGLICA, A POČINITELJI—BUSH, BLAIR, AZNAR, BERLUSCONI ITD.—NIKAD NEĆE BITI OPTUŽENI ZA RATNE ZLOČINE

TARIQ ALI

“**S**uveren je onaj koji odlučuje o iznimci”, napisao je Carl Schmitt u drugim vremenima, prije gotovo cijelog stoljeća, kad su europski imperiji i vojske dominirali većinom kontinenta, a Sjedinjene su se Države grijale pod suncem izolacionizma. Ono što je taj konzervativni teoretičar mislio pod "iznimkom" bilo je izvanredno stanje, uvjetovano ekonomskim ili političkim kataklizmama, koje bi zahtijevalo suspenziju Ustava. Napadi od prije deset godina nisu se baš savršeno uklopili u tu definiciju, ali Sjedinjene su Države odlučile drukčije i krenule su u niz ratova, prvi od kojih je, afganistanski, bio tek nešto malo više od banalnog osvetničkog rata—podržan od Vijeća sigurnosti UN-a i desetaka zemalja, velikih i malih, koje su odlučile sudjelovati slanjem simboličnih ili konkretnih postrojbi kako bi platile danak jedinoj imperijalnoj—i posve suverenoj—državi na svijetu. Objavljen je "rat protiv terorizma". Fukuyamina teza da je s liberalnim kapitalizmom došao "kraj povijesti" bila je jednako apsurdna kao i ideja koju je zagovarao Bush I. o "mirovnom udjelu" za svijet. U ranijim je vremenima Kant bio uvjeren da će opći republikanizam donijeti trajan mir. Comte je bio jednako siguran da će zajednički trgovinski interesi učiniti ratove suvišnima. Bebel i Lenjin vjerovali su da je samo kapitalizam vodio do rata i da će samo globalna pobjeda socijalizma završiti ratove.

POBJEDNIČKE SILE IMAJU IMUNITET Nova je era već bila počela 1990-ih. Prvim zaljevskim ratom i NATO-vim napadom na Jugoslaviju—bilo je to drugi put da je Luftwaffe bombardirala Beograd, ovaj put na inicijativu crveno-zelene koalicije, sa zelenim ministrom vanjskih poslova, hvaljenim zbog odvažnosti u podupiranju rata. Jedanaesti je rujna osigurao izliku za ubrzavanje procesa koji su već bili na djelu, kao što je već razjašnjeno u brojnim knjigama proizašlima iz washingtonskog establišmenta—navedeno je kako je Condoleezza Rice dan nakon napada sugerirala: "Ovo bi trebalo iskoristiti za naše ciljeve". I iskorišteno je. U Iraku je cijena bila viša: više od milijun mrtvih Iračana, pet milijuna siročadi, dva milijuna izbjeglica, a počinitelji—Bush, Blair, Aznar, Berlusconi itd.—nikad neće biti optuženi za ratne zločine. Pobjedničke sile imaju imunitet.

Odgovori na terorističke napade na New York i Washington—takozvani rat protiv terorizma—pomogli su stabilizirati hegemoniju SAD-a i destabilizirati Bliski istok i Južnu Aziju. Cilj je bio pokazati ostatku svijeta (osobito Kini, Rusiji i Iranu) da će Washington sam odlučiti kad će, gdje i kako vojno intervenirati. Ideološka bi osnova svake takve intervencije bila "ljudska prava", s obzirom da bi to protivnike militarizma

i imperijalizma prisililo na povlačenje na obrambene položaje, a istovremeno bi privuklo liberale, socijaldemokrate i postkomuniste novim "humanitarnim" savezima koje bi se uspostavljalo. Premda je njegov odgovor, prema mom mišljenju, pogrešan i smušen, Jürgen Habermas ipak je postavio važno pitanje: "Da li zahtjev za univerzalnošću, kojim se povezujemo s ljudskim pravima, zapravo samo prikriva posebno suptilan i prijetvoran instrument zapadne dominacije?" Moj bi odgovor bio jednostavno "Da", uz malu ogradu. Možemo izostaviti riječ "suptilan". Iskustva Afganistana i Iraka dovoljno govore sama za sebe.

NEMOGUĆA POBJEDA NATO-va okupacija Afganistana bila je katastrofa: korumpirani marionetski režim, odredi smrti, civilne žrtve koje su sada već skoro deseterostruke u odnosu na broj mrtvih u New Yorku 11. rujna. A nakon gotovo deset godina, general Petraeus nam sada govori: "Morate shvatiti da ne mislim da ćete pobijediti u tom ratu. Mislim da se trebete nastaviti boriti. Zapravo, to je pomalo kao u Iraku... Da, u Iraku je ostvaren golem napredak. Ali u Iraku se i dalje događaju strašni napadi i morate ostati budni. Morate i dalje ostati ondje. Ovo je vrsta borbe u kojoj ćemo ostati do kraja svojih života, a vjerojatno i do kraja života svoje djece".

Uzmemo li u obzir da je demokracija šuplja čak i usred Sjeverne Amerike i Zapadne Europe, što možemo očekivati u Afganistanu? Ono čemu svjedočimo je potpuna laž, ideološki proces koji s potpunim pravom možemo nazvati "demokratizmom", prihvatljivim licem autoritarnog vladanja. Već smo ga vidjeli na djelu u okupiranom Iraku, a ta je farsa u Afganistanu još ekstremnija. Svaka pomisao da bi rezultati izbora mogli osigurati legitimitet pobjedniku tek je nešto malo više od maštarije nekih u Kabulu i cinična manipulacija zapadnog establišmenta i od njega pripitomljenih medija. Hamid Karzai vlada sirotinjskom narko-državom. Njegova se obitelj obogatila na utrscima. Njegov je brat, prije nego što je ubijen ranije ove godine, bio najbogatiji čovjek u toj zemlji, koji se okoristio trgovinom drogom i oružjem te prisutnošću NATO-a, koji održava njegovu obitelj na vlasti. U međuvremenu, pobunjenici svakog tjedna pokazuju da mogu pogoditi bilo koju metu, uključujući i SAD-ove helikoptere koji prevoze američke specijalce i obavještajce. Ono što to razotkriva jest da je u NATO-vom ratu nemoguće pobijediti.

HEGEMONIJA SAD-A Arapske pobune podigli su ljudi koji su predugo bili uskraćeni za svoju snagu i živote, lišeni slobode, dok su im neupućeni zapadni komentatori govorili da su muslimani genetski neskloni demokraciji. Tipologija je tih

POBJEDE SU MOŽDA MALOBROJNE, ALI NOVO JE ARAPSKO BUĐENJE PUNO BITNIJI DOGAĐAJ OD CILJANOG UBOJSTVA OSAME BIN LADENA, ŠTO SU GA EUROPSKI VOĐE POZDRAVILI KAO NEŠTO ŠTO ĆE SVIJET UČINITI SIGURNIJIM

masovnih pobuna potpuno drukčija od posljednjeg niza pobuna koji je uslijedio nakon Drugog svjetskog rata. U to je vrijeme oslabljena britanska i francuska imperijalna moć potaknula pobune koje su slomile kičmu starih režima: Slobodnih časnika u Egiptu (1952.), njihovih ekvivalenata u Siriji, podržanih od Ba'atha i Nacionalističke struje (od 1954. do 1956.), Kassemba u Iraku (1958.), trijumfalne Narodnooslobodilačke fronte u Alžiru (od 1958. do 1966.): sve je to stvorilo temelj za sve veću nadu sekularnog arapskog nacionalizma u stvaranje protuimperijalističke osovine Kairo-Damask-Bagdad-Alžir. Unutarnji neuspjesi osujetili su ostvarenje takvih planova, ističući, uz mnogo drugog, i činjenicu da je arapska nacija ideja koju više nije moguće ostvariti: podjele arapskog svijeta nakon Prvog svjetskog rata (uski, prisilni nacionalizam odozgor) uhvatile su korijena. Arapska je solidarnost ostala važnim ujedinjavajućim elementom do poraza 1967. Time je završena prva faza arapskog nacionalizma. Njegova će se palestinska inačica nastaviti do Osla. U narednom razvoju događaja moglo se vidjeti pomoć SAD-a (koji je podržavao saudiste, islamiste i Ba'ath) za stvaranje novih oblika despotizama, koji su omogućavali određenu autonomiju, ali su se ubrzo razvili u podložne režime: Saadat je u Egiptu kapitulirao pred Izraelom; Sad-dam je u Iraku izbrisao lokalne komuniste i kasnije izvršio invaziju na Iran; sirijski je Ba'ath protjerao i zabranio svoju ljevičarsku frakciju, zadobivši tako prešutnu podršku Washingtona. Kolaps Sovjetskog saveza pomogao je uspostaviti hegemoniju SAD-a: Saudijska Arabija, Jordan i Egipat—kao i zaljevski emirati—bili su neokolonijalne države; Iraku i Siriji dozvoljena je ograničena autonomija.

Da nije bilo stalnog izraelskog potlačivanja Palestinaca i iranske revolucije 1979., trijumf SAD-a u toj bi regiji bio potpun. Iranci su, kao što znamo, usprkos izostanku formalnih odnosa, rado olakšali okupaciju Iraka i Afganistana zbog vlastitih interesa i kao uvod u pakt sa SAD-om. Nadali su se da će, poput Nixonova posjeta Peking, i Obama posjetiti Teheran i sklopiti sporazum. To se nije dogodilo zbog brojnih razloga, od kojih je najvažniji

nesklonost Izraela bilo kakvoj takvoj ideji. Veleposlanik te zemlje u Washingtonu javno je proslavio pad Bagdada uz poziv: "Nemojte sada stati. Nastavite prema Damasku i Teheranu".

ARAPSKO BUĐENJE Gdje su bile arapske mase kad se sve to događalo tijekom posljednjih tridesetak godina? Bile su obeshrabrene, ogorčene, ljutite; opscenosti koje su se događale u regiji promatrane su pasivno. Jedan od vođa Bratstva kojeg sam ispitivao u Kairu 2002. rekao mi je: "Kad bi Amerikanci napali Irak, otvorila bi se vrata pakla. Preplavit ćemo ovaj grad prosvjedima". Ništa se nije dogodilo. Bratstvo, rascjepkano na frakcije, nije htjelo uvrijediti ni Mubarka ni, još važnije, njegove zaštitnike. Što se tiče građana, nije da su se samo bojali represije. Nisu bili uvjereni da mogu promijeniti situaciju pa su odbili riskirati. To je nešto poput milijuna koji su prosvjedovali u Europi i Sjevernoj Americi kako bi pokušali zaustaviti Irački rat, ali su se povukli u pasivnost nakon okupacije. Njihov ih je neuspjeh obeshrabrio. Gomile se nisu okupile na arapskim ulicama kad je napadnut Irak, kad su Izraelci uništili Jenin, napali Libanon i pretvorili Gazu u prah i pepeo. Pobjeda u Tunisu promijenila je raspoloženje. Mubarak je pao, a masovni su pokreti zaprijetili vladarima Bahreina, Libije i Sirije. Saudijci su, podržani od Washingtona, skršili pobunu u Bahreinu i obranili brutalni režim u Jemenu. NATO je intervenirao u Libiji, osiguravajući tako da, tkogod pobijedio, narod izgubi bitku. Bashar Assad, izoliran u svojoj zemlji, nastavlja ubijati, premda je masovni pokret nenaoružan. Njegovo će uklanjanje s vlasti sada djelomično ovisiti o Turskoj, a djelomično o Iranu. U Egiptu se zastarjela vojska zubima drži za vlast.

Pobjede su možda malobrojne, ali novo je arapsko buđenje puno bitniji događaj od ciljanog ubojstva Osame bin Ladena, što su ga europski vođe pozdravili kao nešto što će svijet učiniti sigurnijim. Recite to vilama.

S engleskoga preveo Trpimir Matasović. Tekst je u ovome prijevodu objavljen po prvi puta. Oprema redakcijska.

O ČEMU SE OVDJE ZAPRAVO RADI?

O LJEVICI I RATU PROTIV TERORIZMA

RICHARD SEYMOUR

Ratovi se nastavljaju bez vidljivog kraja, no "rat protiv terorizma" je završio. Izgubljene slobode tek se trebaju povratiti. Post-Bushova administracija gleda kroz prste kad su u pitanju tajni zatvori, otmice i mučenja pa se to i dalje događa. Ipak, rat protiv terorizma je završen.

Sada kada je završen, možemo li shvatiti o čemu se ovdje zapravo radilo?

Commonsense na ljevici kaže kako je rat protiv terorizma bio avanturistički projekt usmjeren ka preoblikovanju strateški značajne energetske-proizvodne regije u interesu američke vladajuće klase. Kao nužnu posljedicu, omogućio je autoritaran zaokret u operativi država sudionica kad su u pitanju unutarnji suparnici pod rubrikom "antiterorizma" —no dominantna logika bila je geopolitička, pogonjena natjecanjem između SAD-a i potencijalnih rivala poput Kine i Rusije, a usredotočenim na pitanje kontrole nad energetskim resursima. Da SAD kontroliraju naftnu slavinu, mogle bi smanjiti dotok nafte svojim rivalima, onemogućavajući njihov daljnji rast. Međutim, oklada na vojnu moć nije se pokazala uspješnom, razmirica se nastavlja, ali su se SAD našle u slabijem položaju. Svršetak rata protiv terorizma označio je promjenu strategije na koju su ukazali "realisti" u Demokratskoj stranci, poput Zbigniewa Brzezinskog, koji daju prednost konsolidaciji hegemonije SAD-a preko čvršćih saveza s EU i drugima.

Ova analiza ima svoje prednosti, ali želim stvar postaviti nešto drugačije. Ako se u rat protiv terorizma i uložilo kako bi se ojačala hegemonija SAD-a na međunarodnoj razini, on se također može shvatiti kao pokušaj restrukturiranja odnosa snaga kod kuće, nakrivljujući ih u korist biznisa i jačih mjera državne represije. Isti je slijed ponovljen u brojnim naprednim kapitalističkim državama, osobito onima koje su ušle u eksplicitan savez s Bushom, suzbijajući neke od nastajućih kriza koje su pogadale neoliberalni kapitalizam pod vodstvom SAD-a i na neko vrijeme odlučno slabeći opozicijske snage.

Međutim, Bushova je administracija u konačnici počivala na uskom i vrlo nestabilnom bloku, osjetljivom na nestabilnost prouzročenu vlastitim političkim hazarderstvom. Do 2005. postalo je jasno da okupacija Iraka loše napreduje i počinju se kanalizirati višestruki izvori nezadovoljstva administracijom, kako među elitama tako i među narodom. Administracija koja je otišla s vlasti 2008. bila je slaba. Unatoč tome, neke od političkih snaga mobiliziranih u ratu protiv terorizma ostavile su trajne posljedice djelatne i u kontekstu recesije i Obamina predsjedanja.

PRIJE POTOPA Prije napada 11. rujna, određeni je broj endemskih slabosti kapitalizma u njegovoj neoliberalnoj fazi izašao

na vidjelo. Sustav je bio opsjednut kroničnom prekomjernom akumulacijom kapitala. Financijalizacija je rezultirala sistemskom nestabilnošću, manifestiranom kroz kolaps ekonomija tigrova jugoistočne Azije, financijsko spašavanje *hedge* fondova, i pucanje *dot.com* mjehura. Korporativna profitabilnost, koja se postupno oporavljala od svjetske recesije 1979.-1982., počela je opadati. Niz recesija u 2001., iako nipošto ne i kriza sistema poput sloma koji je uslijedio nakon kreditne krize 2007., ukazao je na slabosti sustava. Također, legitimitet kapitala napadnut je kombinacijom globalnih antikapitalističkih pokreta i raznih računovodstvenih skandala koji su pogadali velike korporacije poput WorldCom-a.

Militantnost sindikata polako se oporavlja prema kraju 90-ih, s visokoprofilnim štrajkovima koji su ojačali profil radništva baš kada su njegove organizacije započele niz novacačenja. Velika borba transportnih radnika 1997. zadobila je široku javnu potporu, slučajevi štrajkbreherstva bili su sporadični, a solidarnost na štrajkaškim linijama 95 posto. Uslijedio je niz značajnih obustava rada, uključujući i onu u General Motorsu, 1998. godine izgubljeno je 5,1 milijuna radnih dana kao rezultat štrajkaških akcija u SAD-u: malo u usporedbi s povijesnim standardima, ali početak oporavka. Sposobnost države da vrši nadzor nad neistomišljenicima sve se više dovodi u pitanje. Antikapitalistički prosvjednici u Seattleu uspješno su opstruirali razgovore Svjetske trgovinske organizacije usmjerene ka daljnjoj institucionalizaciji neoliberalnih politika preko saveza kapitalističkih država. U međuvremenu, umorstvo devetnaestogodišnjeg crnca Timothyja Thomasa u Cincinnatiju dovelo je do najvećih nemira još od onih u Los Angelesu 1992. godine. Javno mnijenje o čitavom nizu pitanja počelo se kretati prema ljevici.

Reaganovci u vodstvu Republikanske stranke sve su teže mogli mobilizirati samoodrživu bazu u narodu za ostvarenje svoje agende te su bili primorani zakriti talon "milorodnim konzervativizmom", i pokrasti izbore 2000. godine. No, to je novu administraciju ostavilo s vrlo malo legitimiteta, usred propadajućeg mjehura Clintonove ere, suočenu s preporodom globalnih anti-sistemskih pokreta, i potencijalom za nesklonost elita ka bilo kakvom avanturističkom projektu. Napadi 11. rujna raščistili su mnoge od ovih zapreka nizom velikih buktinja.

NEOKONZERVATIVNI TRENTAK

Važno je specificirati o čemu točno govorimo kada kažemo da je Bushova administracija tumačila i osiguravala interese vladajuće klase. Nijedna vladajuća klasa nije kohezivan, jedinstveni entitet. Njezinim frakcijama zajednički su neki interesi, ali su podijeljene

oko drugih, a nijedna pojedina strategija neće sama po sebi udovoljiti svim interesima. Ova činjenica potkopava svaki instrumentalistički pogled po kojemu je država tek "alat" za ostvarivanje određenog interesa vladajuće klase: prije se može reći da su država, i stranke koje se natječu za kontrolu izvršne vlasti, polja ideoloških antagonizama. Političari i intelektualci moraju raspravljati unutar klase uz koju su organski vezani oko toga kojoj će strategiji dati prednost.

Upitno je je li Bush ikada potpuno osvojio većinu američke vladajuće klase. No, unutar republikanskog vodstva zbijene su frakcije kapitala —ponajprije, energije, financija, vojne industrije i građevinarstva— od kojih su mnoge profitirale na politikama koje je Bush uspio implementirati, ako ne već zbog rata protiv terorizma. A administraciju je činio i određeni broj političara i intelektualaca koji su kružili između privatnog sektora, državnog aparata i desničarskih think-tankova te otprilike slično razumijevali historijsku misiju američkog kapitalizma i osebujne zadatke koje je ona zahtijevala.

Bilo je i disidenata —ministar financija Paul O'Neill, na primjer. No, odmah nakon 11. rujna, oni su jasno marginalizirani. Jezgra neokonzervativnih i desničarskih nacionalističkih ideologa (od kojih su neki djelovali unutar Projekta za novo američko stoljeće) preuzela je uzde u nastojanju da odredi moralni i intelektualni smjer američkog kapitalizma, usredotočena na uporabu vojnih projekcija kako bi disciplinirala saveznike i prisilila protivnike na suradnju. Bez 11. rujna malo je vjerojatno da bi mogli provesti ovaj projekt. Naglasak bi, najvjerojatnije, ostao na neoliberalnoj "globalizaciji" —daljnjem otvaranju i liberalizaciji prekomorskih tržišta kroz mehanizme kreditiranja MMF-a i obećanje pristupa tržištima SAD-a, uz vojnu moć kao sporedno pribježište pored čitavog polja prinudnih praksi dostupnih imperijalističkom hegemonu.

"Neokonzervativni trenutak", međutim, smjestio je vojni sukob u središte novog seta ideoloških artikulacija, s uporištem u obrani "zapadne civilizacije" protiv njezinih "totalitarnih" ili "islamofašističkih" neprijatelja. SAD, kako se tvrdilo, treba voditi blok liberalnih kapitalističkih država u defanzivnom, čistilačkom pokretu protiv "al-Qaide" i onih koji su inkriminirani vezama s njom. "Zapad" bi, predstavljajući vrhunac ljudskih nastojanja, napredovao tako da prigrlji svoj prosvijećeni interes u održavanju liberalnog svjetskog poretka i pobijedi neprijatelje.

Argument nije bio posve nov. Osnovne teme iskričavo je naznačio Tony Blair u svom govoru u Chicagu 1999. i, shodno tome, postao blizak saveznik Busha. No, učestalost kojom su se takve ideje reproducirale, i njihov neočekivan odjek, svakako su bili novi.

Prije svega, strategija je nastojala reproducirati aspekte hladnoratovskog hegemonijskog diskursa u kojem se izražena lojalnost i kooperacija potencijalno suprotstavljenih snaga zahtijevala kao uvjet izbjegavanja optužbi za izdaju.

Os oko koje se vrtjela politika Bushove administracije bila je vanjska politika, međutim ona je također pomogla organizirati i domaći klasni teren. Izgradila je temelj za obnovu izbornih izgleda Republikanske stranke; omogućila povećanje ovlasti u područjima nadzora i represije, postavljajući državu u bolji položaj za obračun s neistomišljenicima; osigurala prikladnu izliku za suzbijanje radničke militantnosti; i, slabeći protivnike, dopustila administraciji da bez opozicije nastavi s politikama koje prenose bogatstvo u ruke vrlo bogatih.

RAZORUŽANA LJEVICA Najveća neposredna korist koju su imperijalističke države izvukle iz napada 11. rujna bila je nadmoć nad protivnicima u javnosti. Ovo se zbililo ne samo zbog nabujalog patriotizma i, kod američkih glavnih saveznika, solidarnosti s "ljudima poput nas" koju je Gilbert Achcar nazvao "narcisističkim suosjećanjem". Bilo je to i zato što je "terorizam" odjednom počeo predstavljati opipljivu javnu prijetnju na koju su se tražili podjednako tehnokratski, kao i ideološki odgovori. Ljevica je zadržala postojeću liniju analize (nepravdne politike SAD-a djelomično su odgovorne za motivaciju za napade) i ponudila razborito rješenje (treba izbjegavati bilo koji smjer djelovanja koji bi potpomogao nepravdu i učinio mogućnost takvih napada vjerojatnijom). Snažne intervencije Noama Chomskog učinile su najviše kako bi naoružale ljevicu ovakvom vrstom analize, onom koja je glasno odjekivala u rastućim segmentima svjetskog mnijenja, čak i ako je uspijevala uvjeriti tek manjinu u samom SAD-u.

Međutim, diskurs o "antiterorizmu" opasan je teren za ljevicu, teren na kojem država, sa svojim ogromnim resursima, ima odlučnu prednost. "Antiterorizam" je sklon izopačiti se u borbu protiv pobune, uz opasne posljedice za pokrete na ljevici. A kao kontrapunkt opreznom, pragmatičnom odgovoru ljevice, desnica je ponudila "vizionarski", moralistički odgovor na događaje 11. rujna. Braneći moralnu superiornost "zapadne civilizacije", desnica je tvrdila —s određenom površnom plauzibilnošću— da je ono što je u pitanju samoobrana slobodnih i demokratskih zemalja protiv nasilnih, "totalitarnih" pokreta. Desničari su također uživali pozicije u vlasti i značajan prostor u simpatizerskim medijima kako bi iznijeli svoj stav. Pokretačka je dinamika tako bila uz desnicu, koja je uspješno mobilizirala

javni pristanak za svoje ciljeve. Anti-ratni pokreti, kao odgovor na invaziju Afganistana, inicijalno su bili slabi, lako marginalizirani i podložni kritici po pitanju svoje lojalnosti.

Iako intenziviranje domaćeg nadzora i represije nakon 11. rujna nije predstavljalo temeljni odmak od prijašnjih normi, radilo se o njihovom pospješivanju — USA PATRIOT Act (akronim za "uniting and strengthening America by providing appropriate tools required to intercept and obstruct terrorism" — "ujedinjenje i osnaživanje Amerike osiguravanjem odgovarajućih oruđa potrebnih za presretanje i sprečavanje terorizma", tzv. Domovinski zakon), npr. legalizirao je oblike nadzora koji su se već provodili. Standard dokaznog postupka obvezujući za istragu domaćih skupina snižen je, FBI je puno lakše mogao doći do naloga za pretres, a definicija "terorizma" toliko je izmijenjena da su svakoga tko je prekršio zakon kako bi utjecao na politiku ili promjenu javnog mnijenja mogli istraživati ili pravno goniti kao terorista. Budući da postoji dugačka povijest federalnih istraga nad radikalnim ili anti-ratnim skupinama — od razbijanja socijalističkih i radničkih pokreta 1919. od strane tadašnjeg Biroa za istragu, do ilegalnih nadzornih i istražnih postupaka usmjerenih prema srednoameričkoj grupi za solidarnost CISPES u 80-ima — oni koji su proglasili zakon znali su da time autoriziraju pojačanu političku represiju. Tako se i pokazalo, FBI-jevim opetovanim uznemiravanjem anti-ratnih skupina.

Sindikati su također brzo pometeni novim državnim sigurnosnim stanjem. Na primjer, vlada je blokirala štrajk mehaničara United Airlinesa u prosincu 2001. uz obrazloženje da može ugroziti zrakoplovnu industriju. Slično tome, u siječnju 2002., zazivala je proglašavanje nacionalnog izvanrednog stanja kad su lučki radnici sa zapadne obale krenuli u štrajk i, po Taft-Hartleyjevom zakonu, ishodovala zabranu koja je natjerala radnike da okončaju obustavu rada. Općenito gledajući, vlada je bila izrazito anti-radnička, i unazadila je radnička prava na više fronti — sigurnost na radu, prekovremeni sati i sindikalna prava za državne zaposlenike. Nije nanijela štetu radničkom pokretu u mjeri u kojoj je to učinio Reagan, no opala je zbijenost sindikata, a kombinacija recesije i Bushovih oštirih mjera koje su uslijedile poslije 11. rujna dovela je do zastoja i obrnula učinke kratkog oporavka radništva iz kasnih 1990-ih. Kao rezultat toga, realni rast plaća u narednom desetljeću bio je niži nego tijekom Velike depresije.

I ne samo to, vlada je između 2001. i 2003. premjestila porezni teret s bogataša na kućanstva radničke klase. Prije 11. rujna, Bush je morao djelovati protiv neprijateljskog Kongresa i baviti se skupom PR kampanjom koja je uključivala skupove po gradskim vijećnicama kako bi se stvorila javna potpora poreznim olakšicama na prihode i nekretnine. Nakon 11. rujna, i s obzirom da su republikanci 2002. dobili natpolovičnu većinu u Kongresu, njegov je položaj bio dovoljno siguran da nastavi s rezanjem poreza na viša i srednja primanja, investicije, kapitalne dobiti i dividende, čak i da smijeni Paula O'Neilla kada se ovaj pridružio skupini od 450 ekonomista koji su se protivili rezovima.

KRIZA I PAD Gledajući globalno, rat protiv terorizma predstavljao je veliku prepreku anti-sistemskim pokretima koji se razvijaju

PORAST ISLAMOFBIJE I NACIONALIZMA ZAMJETAN JE U SVIH DRŽAVA KOJE SU UŠLE U SAVEZ S SAD-OM U RATU PROTIV TERORIZMA, UZ TOKSIČNE POLITIČKE UČINKE

od kasnih 90-ih. Trenutno je uništen zamah rastućih prosvjeda. Kad su razgovori o svjetskoj trgovini u Dohi propali u studenom 2001., bilo je to prije zbog trajnih podjela između SAD i EU, negoli antikapitalističke militantnosti. Ipak, svjetska mobilizacija protiv invazije Iraka bila je najveći takav pokret u povijesti, koji je crpio svoju snagu iz, u najmanju ruku latentnog — a počesto i eksplicitnog odbijanja dominacije SAD-a, kao npr. u pobuni Zapatista, bolivijskim ratovima za vodu i protestima protiv WTO-a.

Dana 15. veljače 2003., samo u New Yorku protiv rata je marširalo 400 000 aktivista. Na isti dan, barem 150 000 demonstriralo je u San Franciscu, a na desetke tisuća u Hollywoodu, Colorado Springsu i Seattleu; u konačnici, 50 milijuna ljudi je prosvjedovalo širom svijeta. Sam opseg onoga što se pripremalo za Irak gotovo je izbrisao ideološku prednost koju je uživala američka vlada.

No, čak i opozicija ovakvog razmjera mogla se obuzdati da se invazija i okupacija Iraka uspijela izvesti po "lako ćemo" scenariju oglašavanom u službenoj propagandi. I doista, prosvjedi su zamrli po početku invazije i, u prvim mjesecima okupacije, administracija je privremeno bila osnažena. Bush je na predsjedničkim izborima 2004. pobijedio nenadahnjujućeg pristalicu rata, demokrata Johna Kerryja većinom glasova registriranih birača, uključujući i većinu bijelih radnika koji izlaze na birališta. Ovo se dogodilo unatoč nizu kriza proizašlih iz okupacije, poput otkrića mučenja u Abu Ghraibu, i unatoč masovnom protivljenju iskazanom protestom čak 800 000 ljudi na Republikanskoj nacionalnoj konvenciji. Upravo je ta izborna potvrda Bushu dala samopouzdanje potrebno da se upusti u novi napad na radničku klasu — pokušaj privatizacije socijalnog osiguranja. No, već su i tada bili očiti počeci krize.

Otpor je klijao među fragmentiranim nacionalističkim i islamističkim skupinama u Iraku od početka okupacije, sa zamahom nakon 2004., i razornom eskalacijom do 2006. godine. Između 2004. i 2006., broj napada na koalicijske snage i njihove saveznike povećao se s manje od 400 na preko 800 tjedno. Uskraćujući okupatorima kontrolu nad Irakom, otpor je doveo do ozbiljne političke krize Bushove administracije. Do sredine 2005., u SAD-u je pala javna potpora ratu, s jasnim stavom većine da sukob nije trebalo niti započinjati. Podjele koje su se iznenada rasplamsale u antiratnom pokretu u tom strateški ključnom trenutku možda su i mogle izvući Busha, no reputacija administracije bila je uništena odgovorom na uragan Katrina, koji je udario Louisianu u ljeto 2005. godine. Nepostojanje pripremnih mjera spašavanja, neviđeno uskraćivanje pomoći, i konačno, nametanje vojnog rješenja katastrofe dovelo je do duboke ideološke krize za republikansku desnicu. Pozornost je potom usmjerena na ugnjetavanje Afro-amerikanaca, kao i na dosad zanemareno pitanje klase — a kod oba pitanja, republikanci su bili u nepovoljnom položaju. Vlada

je nastavila služiti uskoj sferi kapitalističkih klasnih interesa s kojom je bila združena, no više nije mogla prizvati masovnu podršku.

Usred svega, društveni pokreti počeli su doživljavati blagi oporavak. Radnički sindikati uspješno su lobirali za opstrukciju Bushova pokušaja privatizacije socijalnog osiguranja i administracija je, uz izravno protivljenje Demokratske oporbe i nešto republikanske nelagode, morala odustati od plana. Renesansa društvenih pokreta manifestirala se u velikim marševima za imigrantska prava u svibnju 2006. godine. Oni su, po svojem učinku, zapravo bili visoko politizirani generalni štrajkovi najugroženijih radnika u SAD-u, i zaustavili su cijele industrije, otkrivajući područja u kojima radnici potencijalno imaju moć. Kasnije iste godine, demokrati su preuzeli kontrolu nad Kongresom, a *über-hawk* Rumsfeld bio je prisiljen podnijeti ostavku, ostavljajući slomljenu vladu da šepa do konačnog poraza 2008. godine.

NACIJA OBAMA Kako je Bushova administracija ušla u svoju konačnu krizu, kapital je svoje resurse odlučno skrenuo prema demokratima, posebice Baracku Obami. Obamine najveće pojedinačne donacije došle su s Wall Streeta, a njegove usluge financijskom sektoru u osiguravanju niza bailouta mamutskih banaka svakako nadilaze bilo koju od bijednih reformi koje je ponudio svojoj široj bazi. Obama, međutim, ne bi mogao pobijediti na predsjedničkim izborima 2008. (s gotovo 70 milijuna glasova) da nije kanalizirao neke od širih društvenih zahtjeva. Način djelovanja demokrata možda bi se mogao okarakterizirati gramscijevskim terminima kao "transformizam" — to jest, oni apsorbiraju društvene težnje, neutraliziraju njihov izrazito opozicijski ili klasno-antagonistički sadržaj, i ponovno ih artikuliraju kroz politiku pro-kapitalističkog centra. Radnicima je Obama obećao podršku sindikalnim pravima kroz Employee Free Choice Act (Zakon o zaposleničkoj slobodi izbora, op. prev.), kraj rata u Iraku i reformu zdravstva uz uvođenje sustava državnog osiguranja koji bi kroz natjecanje s privatnim ponuđačima zdravstvenih usluga snizio cijene. Vladajućoj klasi je obećao potporu bankama, obuzdavanje ekonomske krize, dostojanstveno povlačenje iz Iraka, ostanak u Afganistanu i obnovu globalne moći SAD-a. Posljedično, ovo je 2008. proizvelo dvostruku mobilizaciju za Obamu, a najviše glasova dobio je među vrlo bogatima i radničkom klasom.

STRANKA ČAJA = ISLAMOFBNE I NACIONALISTIČKE IDEOLOGIJE Rat protiv terorizma je, kao što sam rekao, završio porazom republikanaca 2008. godine. No, političke snage koje je oslobodio omogućile su stvaranje elemenata za vrlo tradicionalan kontra-subverzivni Desni pokret u obliku Stranke Čaja (Tea Party). Kao i njihove preteče nakon Prvog svjetskog rata i tijekom Hladnog rata, ovaj pokret

je bjelački, muški i u prosjeku bogatiji od većine populacije. Uživa nešto potpore kapitala i izražava svoj anti-socijalizam u nativističkom i rasističkom idiomu. Od svojih prethodnika razlikuje se po tome što mu nedostaje potpora države — ono što je klasični anti-komunizam učinilo tako smrtonosnim za njegove protivnike — i što mu je globalni narativ usredotočen na Obamin navodni kolonijalni identitet (onaj Kenijca, ili potajnog muslimana) čemu nedostaje površinske plauzibilnosti hladnoratovske histerije oko komunističke prijetnje.

A opet, Stranka Čaja se snažno oslanja na islamofobne i nacionalističke ideologije kultivirane tijekom rata protiv terorizma — i, osobito, tijekom sramotne republikanske predsjedničke kampanje 2008. — što joj omogućava da svoje protivljenje reformi zdravstva i drugim ograničenjima prava na privatno vlasništvo predstavi kao komponentu autentičnog amerikanizma koji radi na tome da cijepi SAD protiv kulturne degeneracije i nazadovanja. To je pomoglo čajankašima da mobiliziraju značajnu manjinu populacije iza tvrdo-desničarske agende — to je mobilizacija koja je, u kombinaciji s demoraliziranjem Obaminih glasača, bila dovoljna da pruži republikancima izbornu prednost.

TOKSIČNI POLITIČKI UČINCI Doista, porast islamofobije i nacionalizma zamjetan je u svih država koje su ušle u savez s SAD-om u ratu protiv terorizma, uz toksične političke učinke. Ako je anti-ratni sentiment bio potencijalno radikalizirajuća snaga, islamofobni rasizam je odvuкао mnogo radnika na desnicu — što je dobro ilustrirano pomrčinom radikalne ljevice širom Europe u drugoj polovici prošlog desetljeća, krizom antikapitalističkih pokreta i konkurentnim usponom ekstremne desnice.

Ipak, 2011. pomalaju se nove mogućnosti. Pojava militantnog, otvorenog klasnog rata protiv guvernera Wisconsina, Scotta Walkera — apostola Stranke Čaja — koincidirala je s elektrizirajućim revolucijama u Sjevernoj Africi i valovima prosvjeda diljem Bliskog istoka. Ako ovi potonji ugroze američku kontrolu u regiji, ovaj prvi bi se mogao replicirati širom Sjedinjenih Država, i možda upaliti iskru odgovora ljevice na agendu mjera štednje koja se trenutno protura kroz Washington DC i glavne gradove saveznih država. A to je problem za neokonzervativce, palinite (pristaše Sarah Palin, op. prev.) i čajankaše. Oni jedva čekaju obuhvatan rat protiv neprijatelja Amerike kako bi osnažili svoju bazu i koordinirali odgovor desnice na duboku, organsku krizu kapitalizma. No iako se ratovi nastavljaju — pritom mislim na Obaminu kontinuiranu agresiju u Afganistanu i prigušenu intervenciju u Libiji — ništa slično ratu protiv terorizma danas se ne može ponoviti.

RICHARD SEYMOUR je socijalistički pisac sa sjedištem u Londonu, gdje radi na svom doktoratu. Autor je *The Liberal Defence of Murder*, *The Meaning of David Cameron* i *American Insurgents* (u tisku).

S engleskoga preveo Martin Beroš.
Tekst je u izvorniku objavljen u časopisu Overland br. 204. a dostupan je na: <http://web.overland.org.au/previous-issues/issue-204/feature-richard-seymour/>
Prema teksta redakcijska.

10 GODINA RATOVANJA PROTIV... KOGA?

O NESPOSOBNOSTI ZAPADNIH VOĐA DA DAJU IME RATU KOJI VODE I NJEZINIM DALEKOSEŽNIM IMPLIKACIJAMA

FRANK FUREDI

Jedno od svojstava rata jest da često, s neobičnom jasnoćom, osvještava društvo o političkim pitanjima. Rat nas dovodi u iskušenje da biramo između Njih i Nas, neprijatelja i saveznika, onoga što je pravo i što je krivo, između uništenja i opstanka. Takav način razmišljanja bio je uobičajen u razdoblju Hladnog rata. Svaki je školarac znao da su Oni—tzv. Carstvo zla—bili rezolutni u želji da unište Nas i naš demokratski način života.

Nekoherentna vanjska politika

Tako je bilo tad, kad je bilo jasno tko su nam prijatelji, a tko neprijatelji. Izvanredna činjenica koja se nameće kad razmišljamo o dekadi nakon 11. rujna jest da te stare fraze, Mi i Oni, nemaju više isto značenje. Kako bi društvo trebalo razumjeti konflikt koji se manifestira na globalnoj razini kad vladama nedostaje jezične sposobnosti za interpretiranje istoga? Nekoliko tjedana nakon uništenja Blizanaca, predsjednik

George W. Bush postavio je pitanje za koje se pokazalo da je na njega nemoguće dati adekvatan odgovor: “Zašto nas mrže?”. Jedan od razloga zbog kojih vlada SAD-a nije uspjela odgovoriti na to pitanje jest taj što u tom kupletu, s “mi” i “oni”, u današnjem kontekstu nedostaje smisleni moralni kontrast. Prije no što možemo dati zadovoljavajući odgovor na Bushevo pitanje, potrebno je dati logičan odgovor na pitanje tko su “oni” i tko smo “mi”. Nakon 10 godina lingvističke konfuzije, čini se da zapadnjačke vlade nisu napredovale u rješavanju te dileme.

Iskustvo nam pokazuje da, kad je s svim evidentno na koga se “mi” i “oni” odnosi, nema potrebe za postavljanjem moralno naivnih pitanja vezanih uz problematiku konflikta. Rimski carevi, suprotstavljajući se nadirućim hordama Vandala, nisu trebali postaviti pitanje zašto ovi preziru Pax Romana. Niti su američki predsjednik

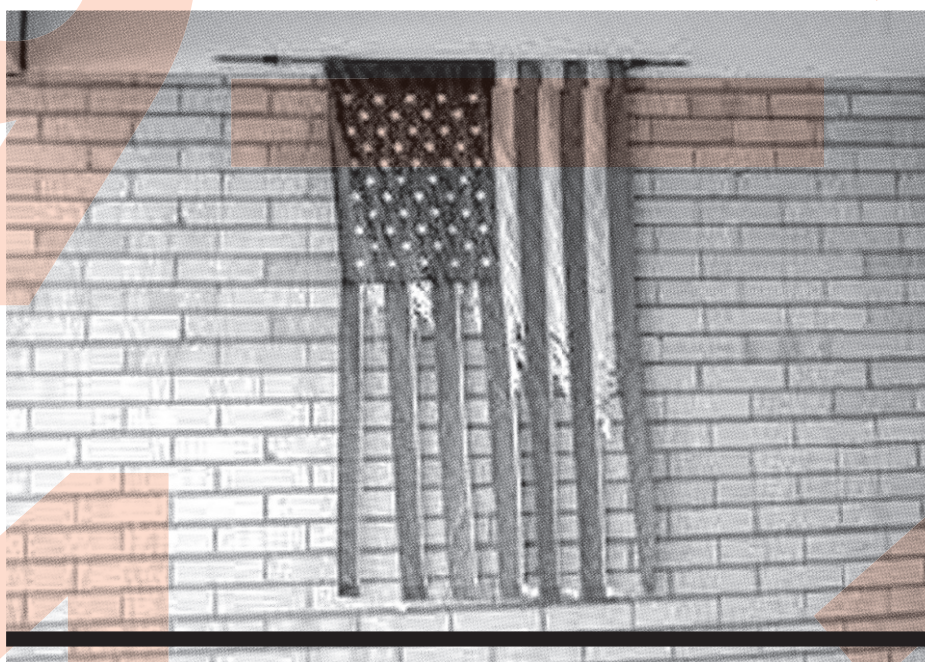
Franklin D. Roosevelt i britanski premijer Winston Churchill smatrali neophodnim zapitati se zašto su nacisti prezirali američki i britanski način života. To isto pitanje nisu postavljali niti zapadnjački vođe u odnosu na Kremlj za vrijeme Hladnog rata. U svim tim slučajevima linije fronta bile su jasno određene, kao što je bila jasna problematika i interesne sfere.

Nakon 11. rujna pokazalo se sve težim označiti interesne sfere—geopolitičke i ine—u različitostima globalnih sukoba i ratova. Nije jasno koja je svrha ratovanja u Afganistanu i Iraku. Takve intervencije često se pokazuju proizvoljnim. Bijela kuća prvo dijeli doktorske disertacije Gadafijevoj djeci, a zatim NATO bombardira Tripoli, sve kako bi Gadafiya naučio pameti. S geopolitičkog stajališta, ovakve strane avanture imaju vrlo malo smisla. Ne postoji danas ekvivalent Trumanovoj doktrini ili čak Carterovoj doktrini. Ronald Reagan bio je posljednji američki predsjednik koji je uspio pogurati koherentnu vanjskopolitičku doktrinu. Iako je Bushev “rat protiv terorizma” povremeno zvan “doktrinom”, zapravo se radilo o odgovorima u hodu, lišenim bilo kakvog koherentnog oblikovanja nacionalnog interesa.

Glavno postignuće Zapada, uglavnom anglo-američkog odgovora na 11. rujna, bilo je pokušaj narušavanja postojećeg balansa na Bliskom istoku te u regiji koja okružuje Afganistan. No cijelo ovo izumiranje starog poretka nije iznjedrilo stabilne nove mogućnosti. U takvim je okolnostima teško tvrditi da su ovakve vojne intervencije bile u skladu s interesima inicijatora. Štoviše, nekoherentna priroda takvih vanjskih politika oslabila im je unutarnju, podršku vlastitog naroda. Ovi ratovi imaju slab populistički odjek te čine malo kako bi osnažili sponu solidarnosti među ljudima. To su vojni sukobi odvojeni od života ljudi—suočeni smo s veoma zanimljivom situacijom gdje ne postoji ni entuzijazam za stranim ulaganjima, a niti se, s druge strane, javlja iscrpljenost.

RAT U POTRAZI ZA IMENOM Jedna od zapanjujućih karakteristika vremena nakon 11. rujna jest da ni nakon 10 godina ratovanja ne postoji stvaran javni apetit i želja za ocjenom onoga što se dogodilo. Posljedično, sva temeljna pitanja

Nastavak na stranici 27—

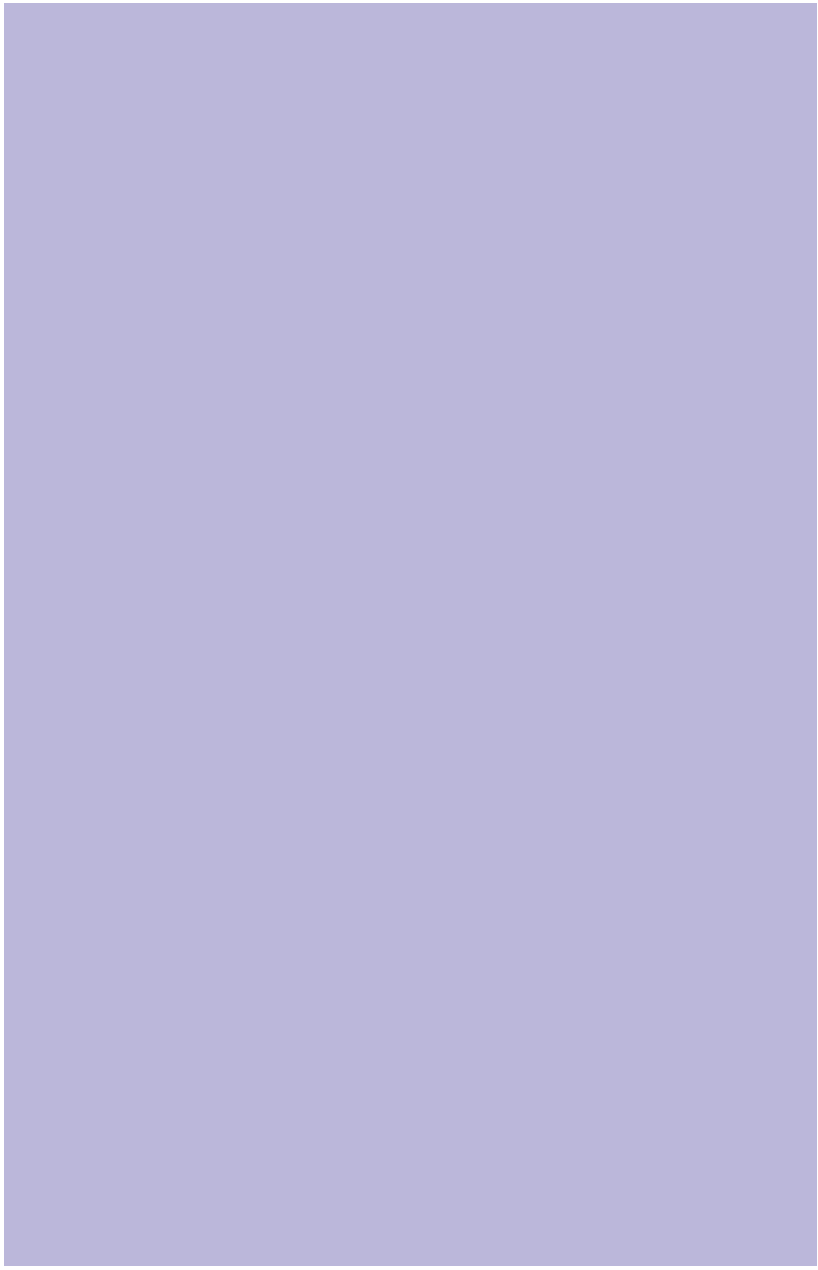
**NEMOGUĆNOST JEZIČNOG IMENOVANJA
SIMBOLIČNO JE ISKAZANA KONSTANTNIM
REFERIRANJEM NA 11. RUJNA. ZAŠTO SE
OSLANJATI NA BROJEVE, NA JEDAN DATUM,
KAKO BI SE PREZENTIRAO HISTORIJSKI
TRENUTAK?**

godine. Kostimograf *Pobjede nad suncem* bio je Kazimir Maljević, a njegov se *Crni kvadrat* materijalizirao u funkciji scenografije, koja to, paradoksalno, i nije bila. Izlaganje suprematističkih kompozicija (među kojima su se nalazili *Crni križ i Crni kvadrat*) na *Posljednjoj futurističkoj izložbi* bilo je popraćeno programatskom knjižicom *Od kubizma i futurizma do suprematizma: novi realizam u slikarstvu* u kojoj Maljević obrazlaže novi sustav umjetnosti koji naziva suprematizmom. Sam termin, među ostalim, implicira i nadmoć nove umjetnosti nad umjetnošću prošlosti. Suprematistička umjetnost, kao čista este-tika, bavila bi se jedino formom i bila oslobođena od bilo kojeg političkog ili društvenog značenja. “Umjetnost prošlosti koja stoji, doduše prividno, u službi permatizma koja će izgraditi novi svijet, svijet osjećaja — zapisuje Maljević. Ali priroda i značenje umjetničke kreacije nastavljaju bivati pogrešno shvaćani, kao i općenito priroda kreativnog rada, stoga što je osjećaj, naposljetku, uvijek izlaz, poprimiti otvorenu formu, treba ih priopćiti ili učiniti djelatima.”⁷ Z razliku od Maljevića, Laibach, baveći se prije svega i iznad svega formom u kojoj se određeni diskurz manifestira, kategorički odbacuje mo-gućnost postojanja čiste (neprimijenjene) umjetnosti ustražavajući na tvrdnji da se umjetnost i totalitarizam uzajamno ne isključuju. “U svom radu Laibach uglavnom koristi sredstva manipulativnih mogućnosti propagandističke prirode i represivno iskorištava moć informacije. Ta su sredstva nadasve prikladna za kolektivnu konzumaciju kojom se mase najprije odvrću od kritičkog mišlje-nja, primjerice film (kao najmoćnije oružje dugoročnog i stalnog utjecaja na duh). Ovdje također uključujemo i druge instrumente propagandne strategije koji primarno djeluju na emotivnoj bazi: masovni događaj na otvorenom (rock koncert), govor (neposredno djelujuća retorika pred mikrofonom i kamerom), uniforma (preuzimanje vojničke tradicije), plakat i letak. Manje, ili samo indi-vidualno, upotrebljavamo sredstva koja nisu prikladna za kolektivnu konzumaciju i koja se obraćaju kritičkom intelektu čitatelja i zahtijevaju racionalnu — dis-kurzivnu liniju mišljenja (novine, časopisi — novinarstvo, književnost).”⁸

Nadalje, ono što Laibach dovodi u vezu s *Pobjedom nad suncem*, i što podupire rečenicu *Ceci n'est pas Malevich* ispisanu u naslikanom Laibachovom crnom križu jest pojam lingvističkog eksperimenta. Libretto, a implicite i svaki segment (instrumentalni, vokalni, vizualni) izvedbe opere *Pobjeda nad sun-cem* utemeljen je na terminu zvučnu poeziju koja upotrebljava transrazumski jezik. Premda je Laibachove scenske izvedbe također moguće promatrati unutar ekstenzije pojma eksperimentalne zvučne poezije, njihov jezik nije transrazumski, jer

Laibachov crni križ. Taj Laibachov crni križ naslikan na bijeloj pčetvo-rinastoj površini slikarskog platna, postavljen nad visokim vratima galerije Bača, uvodi publiku u izložbu *Ausstellung Laibach Kunst 1980—2011 — Ceci n'est pas Malevich* koja zauzima sve tri galerije smještene u Domu hrvatskih likovnih umjetnika. U njega je magritteovskom rukopisnom ikonikom upisan tekst *Ceci n'est pas Malevich*. Invokacija Magritteove kulne lule maljevićev-skom referencom nije samo remiscenca na Laibachov početak — na montažu izvedenu 1981. kolažiranjem i fotokopiranjem, naslovljenu *Avrist Condition I* koja uprizoruje magritteovski štafelaj (iz slike *La Condition Humaine*) iza kojega se kroz prozor gradanskog interijera nazire parada Hitlerovih trupa. *Ceci n'est pas* upisano u suprematistički idiom — isto tako kulni *Crni križ*, koji bi prema kunsthistoričarskim kanonima trebao biti formalno i performativno potpuno oprećan Magritteovom nadrealizmu — dokazuje dosljednost djelova-nja eksplicitanog projektom *Monumentalne retroavangarde* kojima je Laibach definiran kao *zrelija, kritička evaluacija umjetnosti*.

Posredstvom maljevićevske reference u strategiji Laibachove opera-cionalizacije psihanalitičkog termina kolektivno-nesvjesnog, među ostalim (mitiziranim i mitoloiziranim) “umjetničkim” temama apsorbirana je i asimi-lirana *Posljednja futuristička izložba*, postavljena 1915. u St. Petersburgu, kao i ruska futuristička opera *Pobjeda nad suncem* izvedena u istome gradu 1913.

Leonida Kovač

IMAGE
CONDITION I
[from]
LAIBACH 2011

mali zarez

Susljedno tim tvrdnjama, Laibach Kunst kao *Monumentalna retroavangarda* “označit će kraj razdoblja pokreta, istraživanja i kraj estetičkih i stilističkih in- vencijskih razdoblja, kao vlastitu, paradoksalno depersonaliziranu stilsku figuru kolektiv Laibach aproprira i operacionalizira vizualnu, verbalnu, akustičku i gestualnu retoriku totalitarne moći, ili preciznije, naše umjetnosti, stilova prošlosti kao i sadašnjosti.⁵

- I. Umjetnost i totalitarizam se uzajamno ne isključuju. Totalitarni režimi dokidaju iluziju revolucionarne individualne umjetničke slobode. Laibach Kunst je princip svjesnog odbacivanja osobnog ukusa, sudova, uvjere- nja (...); slobodne depersonalizacije, dobrovoljnog prihvatanja uloge ideologije, demaskiranja i rekapitulacije režimske umjetnosti...
- II. Onaj tko ima materijalnu moć, ima duhovnu moć, a sva umjet- nost je predmet političke manipulacije, izuzev one koja govori jezik same te manipulacije.
- III. Odbacujemo individualnost kao apsurd u prosudbi umjetničkog djela. Neophodno se posvetiti samom umjetničkom djelu i proučavati ga jedino iz zakornosti kojima je stvoreno.
- IV. Objavljujemo da kopije nikada nisu postojale i preporučamo slikanje slika naslikanih prije našeg vremena. Tvrdimo da se umjetnost ne može prosu- divati s gledišta vremena. Naglašavamo beskorisnost svih stilova za izražavanje

i monumentalizirane “autobiografije”. Rekapitulacijski narativi Laibachovog stu kompleksnih i međusobno presijecajućih relacija problematičnih pojmova umjetnosti i povijesti, identiteta i identifikacije, države i nacije te konačno os- poravanja vjerodostojnosti binarne opozicije totalitarizam — demokracija. Iste, 1983. godine, tri mjeseca nakon što je “entartetes” Laibach fizički izgnan iz Zagreba, TV Ljubljana emitirala je njihov prvi televizijski intervju na kraju kojega je voditelj emisije Jure Pengov uputio sljedeći apel javnosti, odnosno državnim organima: “Dakle, ako sam dobro shvatio, vi televiziju ko- ristite za svoju provokaciju; dobro, onda ćemo i mi! Možda će se sada netko pokrenuti i sprječiti, suzbiti ovu opasnost, ove jezive ideje i izjave ovdje usred Ljubljane.”⁴ Pitanje koje se povodom tog apela upućenoga pred gotovo tride- set godina nametalo, a nametalo se i danas, glasilo bi: koje su to “jezive ideje” koje je potrebno suzbiti uskraćivanjem tzv. slobode govora, i što je to nopo- dno polje pravo biti upravo tom slobodom? Je li Pengov jezičnim sma- imanentno tražio Laibachov monolitni, uniformirani vizualni habitus ili njihove tvrdnje o slobodi govora te nadalje, u kakvoj je relaciji ta sloboda s umjetnošću koja immanentno polje pravo biti upravo tom slobodom? Je li Pengov jezičnim sma- imanentno tražio Laibachov monolitni, uniformirani vizualni habitus ili njihove tvrdnje o slobodi govora te nadalje, u kakvoj je relaciji ta sloboda s umjetnošću koja immanentno polje pravo biti upravo tom slobodom?

urednik: Boris Postnikov
dizajn: Ira Payer, Tina Ivezić

zarez, dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
Zagreb, 15. srpnja 2011, godište XIII, broj 317

Laibachove biografije izvedena je u maniri postava izložbe na kakve je moguće inscenacija postupka muzealizacije jednog od ključnih događaja iz poslije izvirio je ritualno samoubojstvo. 11. prosinca 1982. bilo je zadnje Hostničko koncert održan iz intervjua ispisanu na zidu u formi pilot-legend. Zagrebački koncert održan i videoprojekciju Laibachovog intervjua s Pengovom te programatsku izjavu nastavio pjevati, muzealiziranu su unutar instalacije *XY Unsolved* koja sadrži jeme izvedbe *Cari Amici Soldati* netko iz publike pogodio bocom, a on krvareći snimljena za vrijeme koncerta na ljubljanskim Krizankama, kada ga je za vri- podložena kukićanim tableticem. Četiri fotografska portreta Tomaža Lubanja na zid iznad sofe, a kao ukrasni predmet na stoliću nalazi se ljudska lubanja s Biedermeier namještajem, pri čemu je njegov slikarski autoportret ovišen ieriji Prsten zagrebačkog Doma HDLU izvedena u formi gradanskog salona *Laibach* ispisan je u tunkciji pilot-legend istomene instalacije koja je u ga- verziji *Apoloije Laibach* kao Četiri jahača Apokalipse. Hostničkova *Apoloia* Istočnoj Europi, Eber, Saliger, Dachauer i Keller pojavljuju se u muzealiziranoj Rekapitulirani kontekstom kulturne logike početka 21. stoljeća u tzv. retorici totalitarne države njezinim vlastitim jezikom. darskom gradicu Trbovlju aproprirali i resemanizirali za potrebe repliciranja socrealističkih grafičara koje su na početku svoga djelovanja u slovenskom ru- Dachauer, Keller. Otkriveni su recenim gigantskim slikarskim povećanjima pločicama koje sadrže kolna imena četveročlane jezgre Laibacha: Eber, Saliger, radio-prijemnik, gramofon, magnetofon i megafon. Označeni su pripadajućim zvuka, položene na bijele galerijske postamente, zaštićene staklenim vitrinama: strojeve su četiri naprave za emitiranje, reprodukciju, snimanje i pojačavanje instrumentalizacija. *Ceci n'est pas*. Na razini vidljivoga u središtu rotonde po- postupku hiperidentifikacije s istim. Medutim, instrumentalnost nije isto što i Laibachovu strategiju instrumentalizacije državnog stroja u performativnom instalacija *Instrumentalnost državnog stroja*. Sam naziv asocira na nekadašnju vatskih likovnih umjetnika, prostiranu rotondu natkrivenu kupolom, zauzima šiziranog pojma države) postupkom autofetizacije. Stoga jezgu Doma hr- vanju izgubljenog referencijalnog polja (u smislu izgubljenog objekta — feti- Laibachov kodirani humor u zagrebačkom se postavu manifestira u označa- sustava i države koja se zvala Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija. nog referencijalnog polja markiranog terminima totalitarnog komunističkog izvedbe nisu izgubile svoju performativnu moć s nestankom njihovog prvot- zbog kontingencije operacionalizirane u smislu djelatnog principa, Laibachove terminoloških uprizorenja prakticiranih tijekom zadnja tri desetljeća. Upravo pitanje kontingencije koju prepoznajem kao temeljni motiv Laibachovih in- Laibach govori jezik političke manipulacije. Medutim, pojam *zauzima* otvara

- 1 _ Laibach, *The 10 Items of the Covenant*, Trbovlje 1982, citirano prema *Ausstellung Laibach Kunst—Recapitulation 2009*, Muzeum Sztuki, Lodz, 2009, str. 15
- 2 _ ibid.
- 3 _ ibid.
- 4 _ citirano prema XY Unsolved, Laibach, 23 June 1983, TV Weekly, Ljubljana, u katalogu *Ausstellung Laibach Kunst—Recapitulation 2009*, Muzeum Sztuki, Lodz, 2009, str. 35
- 5 _ Laibach, *Statements*, citirano prema *Ausstellung Laibach Kunst—Recapitulation 2009*, Muzeum Sztuki, Lodz, 2009, str. 22
- 6 _ iz teksta s pozivnice za izložbu u Galeriji ©KUC, Ljubljana, 1983. Citirano prema *Ausstellung Laibach Kunst—Recapitulation 2009*, Muzeum Sztuki, Lodz, 2009, str. 26
- 7 _ Kasimir Malevich, *The Non-Objective World: The Manifesto of Suprematism*, Courier Dover Publications, 2003.
- 8 _ Laibach u TV intervjuu s Jurom Pengovim, citirano prema *Ausstellung Laibach Kunst—Recapitulation 2009*, Muzeum Sztuki, Lodz, 2009, str. 34
- 9 _ Laibach, *Statements*, citirano prema *Ausstellung Laibach Kunst—Recapitulation 2009*, Muzeum Sztuki, Lodz, 2009.
- 10 _ Giorgio Agamben, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Stanford University Press, 1998, str. 188
- 11 _ Giorgio Agamben, *Vrijeme što ostaje: Komentar uz Poslanicu Rimljanima* (preveo Mario Kopic), Izdanja Antibarbarus, Zagreb, 2010, str. 134
- 12 _ Jean Baudrillard, "Prozirnost zla" u *Simulacija i zbilja* (prevela Gordana V. Popović), Naklada Jesenski i Turk—Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2001., str. 166
- 13 _ Michael Hardt—Antonio Negri, *Empire*, Harvard University Press, 2001.
- 14 _ Theodor W. Adorno, *Estetička teorija* (preveo Kasim Prohić), Nolit, Beograd, 1979., str. 25

naici u povijesnim, ili memorijalnim muzejima koji ujedno podilaze građanskom ukusu i stvaraju taj ukus. Instalacija naslovljena *Zlata soba (Varšavska konf-rencija)* komemorira press-konferenciju održanu povodom prvog Laibachovog *scenskog nastupa u Varšavi za vrijeme turneje Last Few Days – The Occupied Europe Tour 1983*. Politički događaji koji su uslijedili tijekom 1980-ih godina i rezultirali onime što se danas naziva Novim svjetskim poretkom uspostav-ljenim nakon pada Berlinskog zida, igrom slučaja u kolektivnoj će svijesti dovesti djelatnost Laibacha u vezu s propašću komunističke ideologije i omo-gućiti doslovnu fetišizaciju poklona koji su na spomenutoj konferenciji dobili. Naime, kada je na pitanje da li Laibach sebe smatraju komunistima uslijedio potvrđan odgovor, iz publike im je pristupio muškarac i predao topli ljudski izmet zamotan u dnevne novine *Trybuna Ludu*, službeno glasilo poljske komu-nističke partije. Replika varšavskog poklona, izvedena 2008. godine kao trajna vrtjednost u trajnom materijalu — u formi keramičke skulpture u tzv. prirodnoj veličini, postat će središnjim izložkom instalacije *Zlata soba*. Svoje počasno mjesto zauzet će u staklenoj vitrini smještenoj na sredini konferencijskog stola okruženog sa četiri prazne sjedalice, dok će se na bočnim zidovima sobe naći uniforme u kojima se Laibach pojavio na konferenciji, odnosno monumentalizi-rane replike plakata kojima je najavljivana turneja. Središnje mjesto, na zidu iza konferencijskog stola zauzima slika velikog formata naslikana uljem na platnu, uramljena zlatnim okvirom, naslovljena *Varšavski poklon*, koja čini darivanja prikazuje u maniri pučkog nativnog slikarstva s bruegelovskim remniscencama. Nasuprot tome postavljen je fotografski portret generala Jaruzelskog s pripa-dajućom mu legendom: “General Jaruzelski 31. kolovoza proglasio je danom rada i mira. Naglašava: Vlast možda nije simpatična, ali je jedini besmrtni put mira i stabilizaciji”. Spomenuti datum označava dan početka javnog djelovanja prvog nekomunističkog istočnoeuropskog sindikata Solidarność, odnosno dan pokretka štrajka u brodogradilištu u Gdansk, štrajka koji je general Jaruzelski, poslijednji komunistički diktator u Poljskoj, pokušao suzbiti i osnivanjem in-stitucije prijevika koji će, poput Titove smrti te iste 1980. godine, označiti početak rasapa komunističkog sustava u Europi.

U svojevrsnom metonimijskom lancu, na izložbi u Domu HDLU figura generala Jaruzelskog i pojam nativne umjetnosti predstavljaju dviju Laibachovih slika povezuju Zagreb i Varšavu u paradoksalnoj dijakronijskoj sinkroniji. Specijalno za zagrebačku izložbu Laibach je u maniri hrvatskog nativnog slikar-stva naslikao sliku *Ekstirpacija Laibach* koja reprezentira povijesni događaj koji se na zagrebačkom Glavnom kolodvoru zbilo iste godine kada je Laibach u Varšavi primio povijesni poklon. Dosljednost u stavu “objavljujemo da ko-prije našeg vremena”⁹ vidljiva je i iz aproprijacije same tehnologije slikanja

Početkom osamdesetih godina dvadesetog stoljeća u Europi podijeljenoj Željeznom zavjesom na kapitalistički Zapad i komunistički Istok, Laibach je “obznanjivao i izražavao povezanost politike i ideologije s industrijskom pro-izvodnjom i nepremostivi jaz između te veze i duha”. Iz današnje “ujedinjene” Europe industrijska je proizvodnja praktički nestala, a tim je nestankom uvje-tovana i promjena jezika političke manipulacije. I upravo je ta promjena dis-kurzivne paradigme političke manipulacije ono što Laibach svojim recentnim djelovanjem pa tako i izložbom *Ausstellung Laibach Kunst 1980-2011 – Ceci n'est pas Malevich* uprizoruje. Modernizacija je značila industrijalizaciju — pišu Negri i Hardt. Prijelaz s moderne ekonomske paradigme u kojoj je dominirala industrija na današnju kojom dominira pružanje usluga i manipulacija infor-macijama, oni nazivaju procesom ekonomske postmodernizacije ili informa-tizacije. U današnjem društvu spektakla potpuno iščezava ono što se nekad zamišljalo javnom sferom, otvorenim terenom političke razmjene i participa-cije. Spektakl uništava sve kolektivne forme društvenosti, a istodobno nameće novu masovnu društvenost, novu uniformnost akcije i mišljenja.¹³

Tijekom zadnjeg desetljeća muzealizacija avangardnih i neoavan-gardnih umjetničkih fenomena koji su se u dvadesetom stoljeću, stavljajući na kušnju sam pojam umjetnosti, opirali komercijalizaciji umjetnosti i bili socio-kritični, postala je unosan posao na globalnom tržištu. Govoreći i danas jezik političke manipulacije i susljedno tome, ne bivajući podložan političkoj mani-pulaciji, Laibach izvodi spektakularnu muzealizaciju vlastite monumentalne retroavangardnosti. Pritom ne propušta uz svaki eksponat navesti i podatak o vlasništvu — muzeju ili privatnoj zbirci kojoj njihov rad u ovom trenutku pripada. Zato u registru ispod i iznad razine percepcije izvedba *Ausstellung Laibach Kunst 1980-2011 – Ceci n'est pas Malevich* u zagrebačkom Domu hr-vatskih likovnih umjetnika odjekuje rečenicom kojom Adorno započinje svoju, posthumno objavljenu, *Estetičku teoriju*: “Postalo je samo po sebi razumljivo da ništa što se tiče umjetnosti, ni u njoj samoj ni u njezinom odnosu spram cjeline, nije više samo po sebi razumljivo, pa čak ni njeno pravo na egzistenciju”.¹⁴

šću, postao idealnim prizorištem za izvedbu Laibachove krajnje estetizirane upravo je monumentalni Meštovićev paviljon, s inherentnom mu povijesno-te uspostavljanja nacionalnih država na ruševinama socijalističke Jugoslavije, komunističkih sustava u Europi simbolično označenih padom Berlinskog zida svojstva tzv. trajnih umjetničkih vrijednosti. Dvadesetak godina nakon propasti na arhitekturnu klasičnu antičku koja u građanskoj svijesti simbolizira estetska svojstva arhitekture modernog, ali s očitim historizirajućim remniscencama zagrebački dom umjetnosti karakterizira redukcionistička monumentalnost nog jugoslavenskog komunističkog sustava. I Troostov münchenki i Meštovićev i antifasistički borom, u konačnoj instanci rezultirala uspostavom totalitar-Hrvatske. Posrijedi je, dakako, bila proleterska revolucija koja je, bivajući ujedno Republike Jugoslavije 1991. godine udomljavala Muzej revolucije naroda i satelitske joj NDH zgrade je od 1949. do raspada Socijalističke Njemačke odluku da se zgrada prenamijeni u džamiju, a nakon kapitulacije Njemačke 1941. poglavnik Nezavisne Države Hrvatske Ante Pavelić donosi *umjetnost*. Doviđenjem zdanje inaugurirano je 1938. godine izložbom *Polu vijeka hrvatske* Ivanu Meštoviću, od istog je kipara naručena i izrada idejnog nacrt zgrade. Društvo Doma likovnih umjetnosti. Budući da je izrada skulpture bila povijerna oblika nazvana Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, podigne spomenik u skom kralju Petru I. Velikom Oslobođenju, za vrijeme čije vladavine je stvorena kaciji, današnjem Trgu žrtava fašizma, umjesto spomenika u obliku statue srp-1933. godine u Zagrebu je donesena odluka da se na predviđenoj lo-s industrijskom proizvodnjom i nepremostivi jaz između te veze i duha.”³

ranog subjekta. Laibach obznamljuje i izražava povezanost politike i ideologije Potvrđujući te činjenice subjekt u modernom društvu poprima ulogu politizi-rajućeg duha. Ideologija se događa u autentičnim formama društvene svijesti. oblika politike sastoji se u premošćivanju rascjepa između stvarnosti i mobilizi-terminima znači otkriti i obznamliti sveprisutnost politike. Uloga najnumanijeg direktno), osim one koja govori jezik te iste manipulacije. Govoriti u političkim “Sva umjetnost podložna je političkoj manipulaciji (indirektno — svijest; *Malevich* priziva u sjećanje treću od Laibachovih deset teza:

kojoj je 2011. godine inscenirana *Ausstellung Laibach Kunst – Ceci n'est pas* iskorijeniti, otvorena izložba *Entartete Kunst*. Nadalje, povijest same zgrade u u arhitektama Hofgartena, kao primjer onoga što iz njemačke umjetnosti treba gurirana münchenka Haus der Deutschen Kunst. Dan poslije u istom je gradu, *Ijene Grosse Deutsche Kunstausstellung* kojom je 18. lipnja 1937. godine inau-Zvuk naslova *Ausstellung Laibach Kunst* vodi me do izložbe naslov-Zagrebu.

performativni učinak Laibachovog recentnog site-specific pojavljivanja u resemanizacije kroz aproprijaciju, odnosno iteraciju citata, pokušati isčitati

Povodom izvedbe *Ausstellung Laibach Kunst – Ceci n'est pas Malevich* u Zagrebu

Aporijsko pitanje *Was ist Kunst?* Laibach je eksplisitrao samo jednom i to na- slovom svog koncerta održanog u beogradskom SKC-u 6. lipnja 1984. godine. Naslov koncerta bio je svojevrsna posveta umjetniku Raši Todosićeviću koji je niz istominenih performansa izvodio u razdoblju od 1976. — 1981. godine. Grupa "Irwin" koja se *Laibachu* 1984. godine, zajedno s "Gledališćem sester Scipiona Nasic", pridružila u pokretu i projektu "Neue Slowenische Kunst", aprotiprat će naslov Laibachove beogradske koncertne izvedbe u funkciji naslova vlastitog projekta započetog 1985. godine. U Laibachovom intermedijiskom javnom dje- lovanju od osnutka kolektivna 1980. godine do danas pitanje *Was ist Kunst?* po- stoji kao ostinamni motiv, ali je njegovo izricanje bilo i ostalo prepunšćeno publi- cit, stoji kao rećeno javnosti koja prisustvuje, a time implicite i sudjeluje u njihovim izvedbama. Dvadeset osam godina nakon izgona iz Zagreba (1983. godine, kada ih je tadašnja milicija doslovce prepratila na Glavni kolodvor i ukrcala na vlak) u zagrebaćkom Domu hrvatskih likovnih umjetnika otvorena je izložba naslov- ljena *Ausstellung Laibach Kunst 1980-2011 - Ceci n'est pas Malevich*. Premda je zagrebački postav donekle modificirana inscenacija koncipirana za Poljsku i realizirana pod nazivom *Ausstellung Laibach Kunst — Rekapitulacija 2009* u Muzeum Sztuki u Lodzu, nipošto se ne radi o formatu koji bi se nedvojbeno mogao nazvati retrospektivnom izložbom, jer i danas u potpuno izmijenjenom, kako lokalnom, tako i globalnom geopolitićkom i sociokulturnom kontekstu, "Laibach" ne odstupa od načela vlastitog samoodređenja postuiltranih 1982. u *IO toćaka Konventa*, sukladno kojima "djeluje kao kreativna iluzija striktnog institucionalizma, kao društveni teatar popularne kulture i komunitćira jedino kroz ne-komunikaciju"¹, odnosno "Laibach je povrtak akcije u ime ideje."² Premda informativni dio naslova *Ausstellung Laibach Kunst* implicitra samorazumljivost pojma umjetnost, odnosno suvišnost pitanja *Was ist Kunst?*, on istodobno upućuje na nužnost reflećcije o samorazumljivim terminima, odnosno na potrebu razmatranja pojma umjetnosti, ili preciznije institucije umjetnosti u njezinoj historićnosti. Stoga ću na tragu laibachovske strategije

*These words are for those who died
These words are for you Poland
And these ones for my homeland
Laibach, Slovenia (Volk, 2006.)*

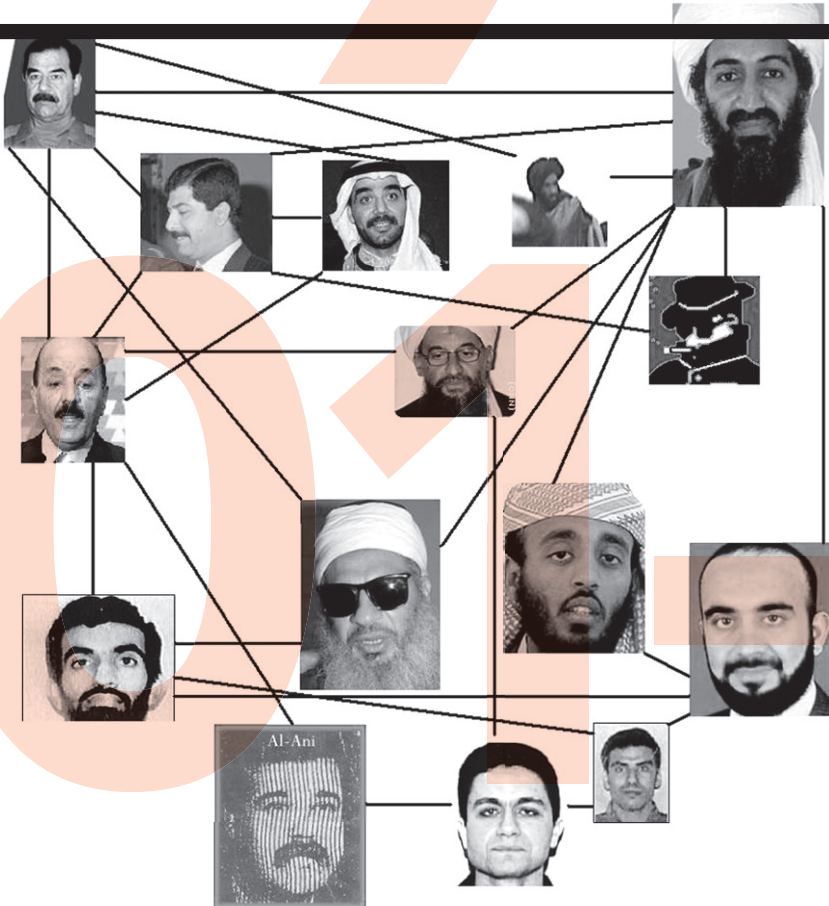
na staklu svojstvene hrvatskim naivnim slikarima tzv. Hlebinske škole, premda Laibach za svoju *Ekstnadiciju* 2011. upotrebljava manje krhku podlogu — plek- siglas. Site-specificni laibachovskii humor (koji postredstvom naivnog slikarstva te lika i djela Jaruzelskoga dovodi u vezu državnu suspenziju slobode govora na sjeveru i jugu komunistićke Europe 1980-ih godina) oćituje se u legendi slike na kojoj piše da je nastala u suradnji s Josipom Admtralićem. Izbor imena suradnika oćita je aluzija na rodonaćelnika hrvatskog naivnog slikarstva Ivana Generalića te nadalje na njegovog, u nacionalnoj povijesti umjetnosti, ništa manje slavijenog i na lokalnom tržištu umjetnina cijenjenog sina Josipa, ćija prezimena sadrže isti korijen rijeći koja ih povezuje s vojnićkim ćinom poljskog diktatora. Nakon pada komunizma, propasti Jugoslavije i uspostave nacionalne države, Krste Hegedusća, profesionalnog slikara i ljeviććara ćiji su socio-kritićni radovi bili na tragu njemaćke *Neue Sachlichkeit*, i koji je tada u selu Hlebine inicitrao pokret slikara amatera ćiji će radovi kasnije postati poznati kao fenomen hr- vatske naivne umjetnosti. Evidentno je da Laibachovo slikanje *Ekstnadicije* i *Varšavskog poklona* u maniri naivne umjetnosti konotira i naivnost masa, ili ako hoćemo naroda koji implicite postaje i umjetnićkom publikom. U tom smislu u operacionalizaciji termina naive prepoznañem ovdje i Laibachov komentar temeljnih postulata modernistićke estetike i povijesti umjetnosti — prije svega onih o teleološkom razvoju umjetnosti, o njezinoj autonomiji i slobodi. Tako i posve recenatna instalacija *Kulak naivnosti* unutar koje je smješćena *Ekstnadicija* odjekuje tvrdnjom: "Onaj tko ima materijalnu moć, ima duhovnu moć, a sva umjetnost je predmet politićke manipulacije, izuzev one koja govori jezik same te manipulacije." Ikonografija *Ekstnadicije* izloćene u Domu HDLU podsjetila me na Hegedusćevu sliku iz 1957. godine naslovljenu *Ćuvati logora — Zli ljudi*. Pojam logora iz naslova slike doveo me do Laibachove instalacije *Monumentalna re- trovanguardia* koja sadrži video *Einkauf* iz 2003. godine u kojem Eber, Saliger, Dachauer i Keller u scenskoj odjeći - replici njemaćke SS uniforme - koraćaju shopping centrom (gurajući prazna kolica) u ritmu Orbitove obrade motiva iz Cavalliñjeve, odnosno Handelove opere *Xerxes*. Slijedom asocijacija stižem do Agambenove tvrdnje da temeljna biopolitićka paradigma Zapada danas nije grad, nego logor, odnosno do njegova zaključka kako iz logora nema povrtka

u klasićnu politiku. U logoru postaje nemoguće razlikovati grad od kuće, a nama je zauvijek oduzeta mogućnost diferencijacije između našeg biološkog i našeg politićkog tijela — između onoga što je nekomunicirajuće i njemio i onoga što je komunikabilno i izgovorljivo."¹⁰ Na jednom drugom mjestu, pišući o zadnjoj raspravi Waltera Benjamina naslovljenoj *O pojmu povijesti*, Agamben tvrdi kako je *Bild* — slika, jedan od najenigmatićnijih koncepata Benjaminove misli. *Bild* bi bilo sve ono (predmet, umjetnićko djelo, tekst, spomen ili dokument) u ćemu se trenutak iz prošlosti i trenutak iz sadašnjosti sjedinjuju u konstelaciju, u ćemu je sadašnjost kadra u prošlosti prepoznavati svoje znaćenje, a prošlost pak dobiva u sadašnjosti svoj smisao i svoje ispunjenje."¹¹ Laibachove instalacije koje istodobno sinkronijski i dijakronijski uprizoruju pojedine "epizode" iz nji- hovog tridesetogodišnjeg "umjetnićkog života" kontekstualizirajući ih vlastitim manifestima izvedenim u formi pilot legendi izložbe *Ausstellung Laibach Kunst 1980-2011 — Ceci n'est pas Malevich* problematiziraju upravo pojam vremena na način postuliran Benjaminovim konceptom *Bild*. Jer, Laibachove su *slike* sposobne učiniti perceptibilnima enigmatiku smisla i ispunjenja prošlosti u sa- dašnjosti. Stoga je nedvojbeno to da Laibach i u 21. stoljeću nastavlja govoriti jezik politićke manipulacije, premda je "ideja je politike nestala, ali se politićka igra nastavlja u ravnodušnosti koja ne poznaje niti vlastiti ulog."¹² Postavom izložbe *Ausstellung Laibach Kunst 1980-2011 — Ceci n'est pas Malevich* Laibach je aprotiprirao i asimilirao jezik aktualnih procesa kulturalizacije politike. Smisao toga ćina manifestira se i kao svojevrsni podsjetnik na redovito previdanu ći- njenicu da je instituciju koja se od svog osnutka do danas smatra ultimativnim autoritetom za prosudbu vrijednosti moderne umjetnosti — newyorški Museum of Modern Art (MoMA) 1929. godine, samo tjedan dana nakon kraha burze na Wall Streetu, osnovala gospoda Rockefeller i za direktora postavila tada dvade- setosmogodišnjeg harvardskog doktoranda Alfreda Barra koji će 1935. izraditi "rodoslovno stablo" moderne umjetnosti. Barrova "genealogija" postaviti će te- melj formalistićkim ćitanjima vizualnih umjetnosti koja ustrajno poriću i nastoje učiniti nevidljivim ono na ćemu Laibach inzistira, među ostalim ćinjenice da se *umjetnost i totalitarizam uzajamno ne iskljućuju* te da onaj tko ima materijalnu moć, ima duhovnu moć. Igrom slućaja ili ne, Barrova je shema grafićki struktu- rirana poput *Laibach Kunst Organigrama* — sheme organizacije i funkcioniranja, isćertane 1982. godine.

Posve je jasno da se totalitarizam današnjice oćituje u imperativu glo- balnog slobodnog tržišta s pripadajućom mu konzumeristićkom ideologijom koju nije moguće sagledati u terminima države i nacije. U Novom svjetskom poretku suverenitet više nije prerogativ (nacionalne) države, već multinacio- nalnog kapitala. Globalnoj je financijalizaciji estetizacija inherentna, a kapi- talne investicije usmjeravaju se u kulturne, odnosno tzv. kreativne industrije.

—Nastavak sa stranice 22

ČOVJEČANSTVO JE SUOČENO S MNOGO VAŽNIJIM IZAZOVIMA NO ŠTO JE SUDJELOVANJE U RATU KOJI JE TOLIKO BESMISLEN DA NISMO U MOGUĆNOSTI NITI DA MU NADJENEMO IME

koja nam se prirodno nameću nakon rata bivaju izbjegavana. Tko pobjeđuje u ratovima u Afganistanu i Iraku? Koji su ciljevi okupacijskih sila te što su postigli sad kad je jasno da odustaju i povlače se? Tim intervencijama, uključujući i manje ratne epizode kao što je bio napad na Libiju, nedostaju jasno određeni politički ciljevi. Sve su to ratovi bez imena te su usmjereni prema neodređenim metama i protiv neprijatelja koji se ne mogu lako definirati.

Nemogućnost jezičnog imenovanja simbolično je iskazana konstantnim referiranjem na 11. rujna. Zašto se oslanjati na brojeve, na jedan datum, kako bi se prezentirao historijski trenutak? Nitko se ne referira na, primjerice, napad na Pearl Harbour, koji se odvio 7. prosinca 1941., kao na "7. prosinca", niti je rat protiv Japana kodiran takvim eufemizmom. Osnovni razlog etiketiranja nasilnih ispada kao 11. rujna ili 7. srpnja jest izbjegavanje eksplicitnog objašnjenja događaja, a samim time izbjegavanje da im se da stvarno značenje. Sklonost korištenju brojeva otkriva nam tjeskobu u razmišljanju o napadima te nemoć da se javnosti podastru ikakvi poučni zaključci.

Izostanak jezičnog definiranja nekih od najvažnijih događaja 21. stoljeća znači da je retorika preuzela neprimjeren značaj u vremenu nakon 11. rujna. Razmotrimo značaj nove Vladine retorike koju je Obamina administracija usvojila nakon uspješne eliminacije Osame bin Ladena ranije ove godine, a istaknute u kolumni Rogera Cohena, kolumnista *New York Timesa*: "Ovo je pobjedonosan dan za mladog američkog predsjednika koji je promijenio politiku stajući na kraj dotadašnjem stravičnom pogrešnom imenovanju

događaja—globalni rat protiv terorizma—kako bi se fokusirao na same teroriste odlučne nanijeti zlo Sjedinjenim Državama i njihovim saveznicima".

Što je, dakle, Obamina iznimno precizna lingvistička alternativa Bushevom "stravično neadekvatnom imenovanju"? U memorandumu poslanome u ožujku 2009. članovima kabineta u Pentagonu stoji da "sadašnja garnitura preferira izbjegavati uporabu termina 'Dugi rat' ('Long War') ili 'Globalni rat protiv terorizma' (GWOT, 'Global War on Terror')". Osoblju Pentagona savjetovano je da umjesto navedenih termina koriste "Prekooceanska kontingentska operacija" ("Overseas Contingency Operation", OCO). Kakve god bile odlike ovog nazivlja, one nemaju ništa zajedničko s jasnoćom. Odišta, OCO je možda manje poznat prosječnom čovjeku nego GWOT. GWOT je razumljiv onome tko poznaje osnove engleskog jezika. To ne bismo mogli tvrditi za OCO—čak i oni koji imaju doktorat iz lingvistike teško mogu objasniti točno značenje termina "kontingentska operacija" ("contingency operation").

U posljednjih su deset godina prepravke službenog jezika te kovanje novih fraza u punom cvatu. U svojem prvom govoru na položaju šefa nacionalne britanske obavještajne agencije MI5, u studenome 2007., Jonathan Evans apelirao je na novinske urednike da izbjegavaju korištenje fraza koje bi bile od pomoći neprijateljima: "Moramo biti oprezni s uporabom jezika i izbjeći fraze koje bi potakle povezivanje terorizma s islamom. Uporaba krivih riječi mogla bi potkopati vladine napore i sposobnost da zadobije srca i umove članova britanskih muslimanskih zajednica". Nedugo nakon te izjave, dužnosnici su izvijestili

da preispituju svoj pristup problematici terorizma te kako "napuštaju uporabu neprimjerenog i uvredljivog jezika". Priznanje britanskih dužnosnika rezultiralo je opipljivim osjećajem dezorijentiranosti unutar Bijele kuće. Uvjereni smo kako će ministri prestati koristiti fraze poput "rat protiv terorizma" te kako se nikad više neće referirati na prijetnje nakon 11. rujna kao na "muslimansko pitanje".

POLITIČKA INSTITUCIONALIZACIJA NEIZVJESNOSTI

Dužnosnici su nastavili kontinuirano mijenjati jezik kojim opisuju vrijeme nakon 11. rujna i ratove koji su se odvijali, a koji nisu bili imenovani. "Snažno pozivamo vlade da napuste korištenje fraze 'rat protiv terorizma'", zahtijevao je izvještaj na temu rastućeg terorizma unutar Velike Britanije. Britanska javna televizija BBC često bi se našla pred lingvističkim izazovima ne znajući kad upotrijebiti izraze poput "terorist" ili "terorizam". U sklopu BBC-jevih uredničkih smjernica bilo je rečeno kako "vrijednosni sudovi, često implicitni pri korištenju termina poput 'terorist' ili 'terorističke skupine', mogu kreirati nedosljednost pri njihovom korištenju ili izazvati sumnju javnosti o našoj nepristranosti". U posljednjih 10 godina Europska unija također je iznimno oprezna u korištenju jezičnih termina, jasno izbjegavajući lingvističku terminologiju koja bi na ikoji način mogla dovesti u svezu islam i terorizam. Smjernice što su ih u travnju 2006. objavili dužnosnici Europske unije izričito se protive korištenju termina poput "islamski terorizam". Umjesto njega, preporuča se korištenje pomalo orvelovske fraze "teroristi koji pogrdno zazivaju Islam". Invencija ovakvog termina dio je projekta Europske unije usmjerenog na konstruiranje "leksika koji će biti lišen emotivne oznake pri raspravama o radikalizaciji".

Važno je prisjetiti se koliko je Washington bio bolno svjestan jezičnog deficita razmatrajući događaje iz rujna 2001., misleći pritom na period prije Obaminog predsjedanja. Tijekom Bushevog drugog mandata, od 2004. do 2008., tajnik američkog ministarstva obrane Donald Rumsfeld savjetovao je da se dotad korištena fraza "globalni rat protiv terorizma" zamijeni frazom "globalna borba protiv nasilnog ekstremizma". Bush je odbio Rumsfeldovu formulaciju, no razlog nije bilo njegovo protivljenje usvajanju nove frazeologije. Odišta, Bush je bio prilično spreman priznati svoju pogrešku u imenovanju događaja iz rujna 2001. U kolovozu 2004. rekao je: "Zaista smo pogrešno imenovali rat protiv terorizma". I bez trunčice ironije dodao: "To bi trebala biti borba protiv ideoloških ekstremista koji ne vjeruju u slobodna društva te koriste teror kako bi uzdrмали svijest slobodnoga svijeta". Takva žustra frazeološka promjena ipak nije bila usvojena kao novi naziv za konflikte izrasle nakon 11. rujna.

U pokušaju da ispravi pogrešno nazivlje korišteno za karakteriziranje rata, Bush je denotirao oskudnost intelektualnih resursa kojima se bitka protiv terorizma izvojevala. Postalo je jasno da razlog konfuzije nije u povremenom pogrešnom i netočnom korištenju riječi, već je pogreška temelj cijeloga diskursa. Konstantne verbalne akrobacije svjedočanstvo su siromaštva ideja koje podupiru strateško razmišljanje o eri nakon 11. rujna; to je vjerojatno i najveća prijetnja

mišljenju 21. stoljeća: "Kako je moguće da su naši vođe mogli biti toliko, i toliko često, u krivu?"

Šteta nanescena terorističkim napadima u New Yorku, Baliju, Madridu, Londonu i Mumbaiju relativno lako može biti ispravljena. Posljednja dekada pokazala je da, unatoč kapacitetu za nanošenje ozbiljne štete ciljanim populacijama, terorizam ne može trijumfirati. No ono što može nanijeti mnogo više štete jest potpuno krivo promišljanje problematike terorizma, što dovodi do potpuno neadekvatnog odgovora na taj tip prijetnje. Nameće se pitanje—što bi nas zaista trebalo zabrinjavati u ovih 10 godina globalne borbe protiv terorizma?

Vjerojatno najnegativnija posljedica 11. rujna jest da je previše vlada zapadnih zemalja dopustilo sebi da budu preokupirane samim događajima od 11. rujna, do te mjere da percipiraju 11. rujna kao ključni događaj za definiranje 21. stoljeća. Takvo defenzivno i reakcionarno držanje potaklo je implementaciju politike koja je institucionalizirala neizvjesnost, umjesto da omogući društvu da se osjeća pouzdanije i sigurnije. Krajnje je vrijeme da učinimo misaoni odmak, da prestanemo koristiti 11. rujna kao glavni remetilacki faktor u svijetu. Čovječanstvo je suočeno s mnogo važnijim izazovima no što je sudjelovanje u ratu koji je toliko besmislen da nismo u mogućnosti niti da mu nadjenemo ime.

S engleskoga prevela Nina Gross.

Izvornik je objavljen 5. rujna 2011. u Spikedu i dostupan na <http://www.spiked-online.com/index.php/site/article/11049/>

Oprema teksta redakcijska.

INCIDENT U ABBOTABADU

LEKCIJA ZA MLADE AMERIKANCE

TARIQ ALI

*Antigona: Al' opet takav je zakon, želi Had.
Kreont: Al' čestit rđi ravan biti ne može.
Antigona: Tko znade, da l' se svetim dolje drži to?
Kreont: Al' dušman nikada, ni mrtav, nije drag!
Antigona: Al' ne za mržnju, već za ljubav rodih se.
Kreont: Pa siđi dolje, ljubi ih, kad ljubiti već Ti moraš! Dok ja živim, ženska ne vlada!
Antigona, Sofoklo, 441. pr. n. e.
(Prijevod: Koloman Rac, Zagrebačka stvarnost, Zagreb, 2000.)*

*S-A-D. S-A-D.
Obama sredio Osamu. Obama sredio Osamu.
Ne možete nas pobijediti (pljes-pljes-pljes-pljes-pljes-pljes). Ne možete nas pobijediti.
Jebeš bin Ladena. Jebeš bin Ladena.
N+I Blog, pripjevi koji su se čuli na Ground Zero, New York, svibanj 2011.*

*Imamo Voldemorta, imamo Voldemorta.
Pripjev koji se čuo na kampusima Iowa, Stanford i UC Davis, svibanj 2011.*

Suprotno onome što su mnogi liberali zamišljali u studenom 2008., američka politička kultura nastavlja brzo degradirati. Umjesto da preokrenu trend, predsjednik-odvjetnik i njegov tim svjesno su ubrzali proces. Više je imigranata deportirano nego za vrijeme Busha; manje je zarobljenika zatvorenih bez suđenja pušteno iz Gitma, institucije koju je predsjednik-odvjetnik obećao zatvoriti; "Patriot Act" s definirajućim premisama o tome tko su prijatelji, a tko neprijatelji je obnovljen i novi je rat pokrenut u Libiji bez odobrenja Kongresa, na labavom temelju da se bombardiranje suverene države ne treba tumačiti kao neprijateljski čin; zviždači su odlučno progonjeni, itd. —popis se produžuje svakog dana. Politika i moć nadvladavaju sve ostalo. Liberali koji i dalje smatraju da je Bushova vlada nadilazila zakon, a da su demokraciji primjer normativnog pristupa zaslijepljeni su političkim tribalizmom. Osim Obamine napuhane retorike, malo toga sada dijeli ovu vladu od njezine prethodnice.

Ništa ne ilustrira ovu degradaciju tako dobro kao incident u Abbotabadu. Ignorirajmo, na trenutak, moć političara i propagandista da nametnu svoje tabue i predrasude američkom društvu u cjelini, moć koja se često koristi okrutno i osvetoljubivo kako bi se ušutkala opozicija sa svih strana — Bradley Manning, Thomas Drake, Julian Assange, Stephen Kim, koje se trenutačno tretira kao kriminalce i javne neprijatelje, ponajbolje to znaju — te razmotrimo ogođene činjenice onoga što se dogodilo.

VJEŽBANJE OSVETE Da bi se izvukao iz krize, predsjednik je naredio smaknuće. Bush i hajkaši pokrenuli su rat u Afganistanu nakon 11. rujna kao eksplicitno vježbanje osвете s navedenim ciljem da uhvate Bin Ladena "živog ili mrtvog". Posljedično, tako se barem navodi, republikanski vođe željeli su ga samo mrtvog. Godine 2006. pri povratku iz Lahorea susreo sam poznanika iz mladosti. Posramljeno je priznao da je viši obavještajac na putu za europsku konferenciju gdje će se raspravljati bolji načini borbe protiv terorizma. Uslijedio je razgovor (duža se verzija može naći u mojoj knjizi: *The Duel: Pakistan on the Flightpath of American Power*):

"Je li OBL još živ?"
Nije odgovorio.
"Budući da ne odgovaraš," rekao sam, "pretpostavit ću da je odgovor potvrđan."
Ponovio sam pitanje. Nije odgovorio.
"Znaš li gdje je on?"
Udario je u smijeh.
"Ne znam, a i da znam, misliš li da bih ti rekao?"

OSIM OBAMINE NAPUHANJE RETORIKE, MALO TOGA SADA DIJELI OVU VLADU OD NJEZINE PRETHODNICE. NIŠTA NE ILUSTRIRA OVU DEGRADACIJU TAKO DOBRO KAO INCIDENT U ABBOTABADU

"Ne, ali pomislio sam da svejedno upitam. Zna li itko drugi gdje je on?"
Slegnuo je ramenima.
Inzistirao sam: "Ništa u našoj divnoj zemlji (Pakistanu) nikad nije tajna. Netko mora znati."
"Troje ljudi zna. Možda četvero. Možeš pogoditi tko su oni."
Mogao sam. "A Washington?"
"Oni ga ne žele živog."
"A tvoji dečki ga ne mogu ubiti?"
"Slušaj, prijatelju, zašto bismo ubili koku koja nese zlatna jaja?"

Uhvatiti ga živog značilo bi zatvoriti ga u Guantanamo do smrti. Bolje ga je ubiti kada dođe pravo vrijeme. Konačno su mu američki specijalni agenti ušli u trag na terenu i naredeno je smaknuće. To je službena verzija. Istina je vjerojatno mnogo kompliciranija i možda nikad neće biti otkrivena osim ako, u mjesecima pred nama, prijateljski haker ne učini pošteno djelo. Bez dobro razgranate mreže kolaboracionista u Pakistanu (uključujući neke na visokim položajima), operacija bi bila veoma teška, s tuljanima ("Mornarički tuljani", Navy Seals, specijalne su postrojbe američkih marinaca; op. prev.) ili bez njih.

TKO JE NAREADIO ATENTAT? Obama je poslušao, i neki od njegovih mladih pristasa, koji su brojali nekoliko stotina prije negoli tisuća, izašli su proslaviti. Neprijatelj je bio mrtav. Radujte se, radujte, bio je liberalni moto dana, i to su i činili. Maureen Dowd iz *New York Timesa* i Jona Stewarta iz *Daily Showa*, koji prema mnogim liberalima prednjače u političkoj mudrosti, razveselio je atentat na Osamu bin Ladena. Njihov je dečko, kojega su ponekad ismijavali, zabio rijedak gol.

Nikako nisu bili jedini. Vođe štovateljskih i vazalskih država (uključujući Pakistan) stale su u red za telefon kako bi čestitale Obami, čiji je mršavi i izglednjeli izraz na ekranu, dok je promatrao "mornaričke tuljane" u akciji, odavao kako već razmišlja o svojem sljedećem mandatu. Europski su vođe ponavljali istu mantru: "Njegova

je smrt učinila svijet sigurnijim mjestom". Ostavit ću ih na miru, zaglibljene u vlastitim ekonomskim krizama, zaslijepljene ovisnošću o novcu i moći te nesposobne da shvate kako predsjedavaju političko-ekonomskim sustavom u rasulu.

Mnogo me više zanima generacija mladih Amerikanaca, koji su još u školi ili na koledžu, starosti između 16 i 21 godine, što je intelektualno formativno razdoblje u životu: ova je generacija vidjela svoju državu u konstantnom ratu i konfliktima raznih vrsta. Što znači biti mlad i građanin najmoćnijeg carstva u svjetskoj povijesti? Kakav je efekt ubojstvo u Abbotabadu ostavilo na njih? Većina je suočena sa svakodnevnim problemima: nezaposlenost, siromaštvo, polu-zaposlenost, socijalna zakidanja, volontiranje za vojsku ili uhićenje i njegova posljedica (gubitak prava na glasovanje). Pitam se koliko je njih slavilo mornaričke tuljane? Jer drugi, uključujući one koji si mogu priuštiti plaćanje visokog obrazovanja i vide svoju budućnost vezanu uz ideološke i militarističke uspjehe Carstva, vrlo su bitni. Broj mladih ljudi koji su se osjetili dužnima da pojure do Ground Zeroa ili Bijele kuće nije bio velik, ali njihov je socijalni sastav zanimljiv. Većinom su to bili izdanci humanističkih koledža i sveučilišta koji su —poput liberalnih kolumnista i liberalnih TV voditelja —ovo vidjeli kao Obamin trijumf s kojim se mogu poistovjetiti.

Javne su proslave bile uglavnom ograničene na kampuse. Na Istoku: Ohio State, Penn State, Yale, George Washington University, Holy Cross, University of Massachusetts, Boston College, University of Maryland, Binghamton University, Delaware; na Srednjem zapadu: Iowa State, University of Missouri, Bentley, Illinois State, South Louisiana State, University of West Virginia; na Zapadnoj obali: Stanford, UC Davis. Na drugim su kampusima demonstracije bile više individualnog karaktera, uglavnom ograničene na hodnike bratstva i studentskih domova, s muškim studentima u većini, obično u stanju poodmaklog pijanstva, zaodjenutima emblematskim togama pa su zvijezde i pruge prekrivale njihovu

golotinju dok su proslavljali rezultat ratne igre u Abbotabadu. Oni su bili manjina, no tko su oni? "Mješovita gomila" koja, prizivajući u misli Miltonova *Samsona Agonistes*, "veliča stvari vulgarne, hvali i štuje ne znaju što i ne znaju koga, no kako jedan vodi drugoga... od kojih biti prekoren nije mala hvala".

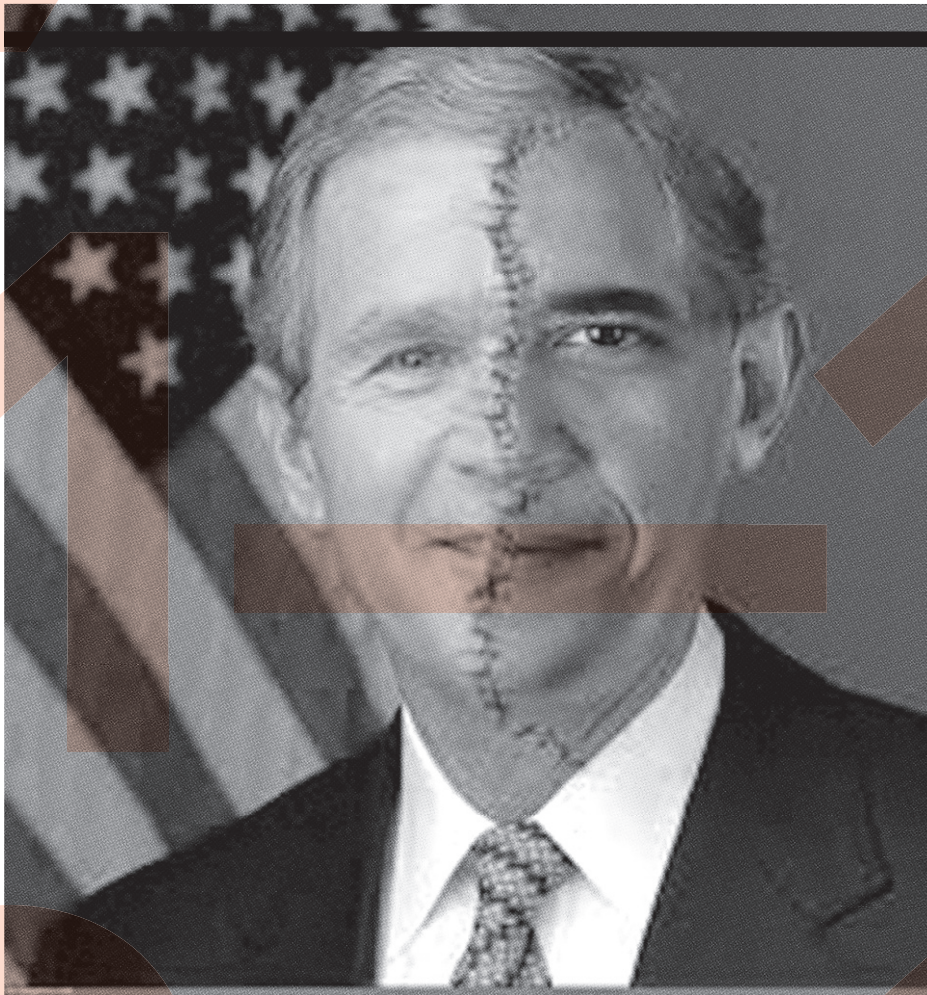
ZAKON DŽUNGLE: ODOBRAVANJE ZLOČINA Što da je Bush primijenio zakon džungle koji se povremeno spominjao, u ovom post-legalnom svijetu, kao doktrinu nužnosti i naredio smaknuće Bin Ladena? Sastav gomile možda bi bio drukčiji, no prijevci bi vjerojatno ostali isti. Bismo li bili pošteđeni Voldemorta? Tko to zna?

Ono što znamo jest da je SAD konstantno u ratu otkako su se sveučilišni slavljenci rodili: "mirovnna dividenda" o kojoj se kratko raspravljalo nakon pada komunizma, kad su oni začeti, uvijek je ostala apstraktan pojam. Za neke je sama ideja mira u svijetu u kojem postoji zlo opscena. Ako je istina da se kostim svake dominantne imperijalne "civilizacije" kopira diljem svijeta, modni gurui trebali bi punom parom dizajnirati maskirne borbene jakne s kukicama za laserske naočale. Mlazni bombarderi Republike, koje potiče i koji potiču cvjetajuću vojnu industriju, sada su doveli rat na gotovo svaki kontinent. No korištenje vojne snage izvan zemlje kako bi se nadglasala ekonomska i politička kriza kod kuće znak je slabosti prije negoli snage.

Počnimo od odluke da se napadnu i ubiju neprijatelji bez ikakvog pozivanja na zakon. Sigurno čak i osoba koja se smatra bezdušnim, hladnokrvnim, dehumaniziranim muslimanom vehabijom zaslužuje suđenje. Napokon, njemački vođe Trećeg Reicha, koje se i dalje smatra najgorim ratnim zločincima u nedavnoj povijesti (a prema nekima, i otkako jest povijesti), imali su suđenja za svoje zločine i osuđeni su. Drugima je oprosteno i zaposlio ih je izravno SAD (najzloglasniji je Wernher von Braun, ovjekovječen u pjesmi Toma Lehrera) ili post-nacistička Zapadna Njemačka, kojoj je naloženo da zaposli generala Gehlena kao špijanskog šefa kako bi nacistički špijuni u Europi mogli ostati u aktivnoj službi nove Savezne Republike. Japanski car, koji je naredio napad na Pearl Harbour, nije bio samo pošteđen suđenja i smaknuća, već i nagrađen: zadržan je na tronu. Nedužni su sprženi u Hirošimi i Nagasakiju. Počiniteljima ovog nasilja, naravno, nikad nije moglo biti suđeno. Oni su samo izvršavali naređenja. Dakle, ne postoji ustaljen obrazac u SAD-ovom tretiranju "neprijatelja". Iako se posljednjih godina američki ratni šefovi dive odvažnom malom Izraelu zbog redovitih napada i ubijanja palestinskih vođa i intelektualaca koji se opiru okupaciji svoje zemlje. Odobravanje zločina često vodi ka počinjenju istog.

ISLAMU-ANARHIST I APAŠ - HELIKOPTER UBOJICA Ono što određuje kaznu zajedničke su potrebe imperijalne države. U kodiranim porukama koje su pretile napadu na Bin Ladenovo sklonište u Pakistanu, saudijski islamu-anarhist nazivan je "Geronimo", kao apaški gerilski vođa koji se borio i protiv Meksika i protiv SAD-a, i bio smatran "najgorim Indijancem koji je ikad živio". Genocid nad domorodačkim stanovništvom dobro je dokumentiran, iako su samom Geronimu američki vojnici ušli u trag i zarobili ga. Predao se. Kažnjen je time da živi u rezervatu i bude izložen na brojnim sajmovima. Do posljednjeg je dana

OBAMA JE, ČINI SE, OČAJNIČKI TREBAO SIMBOLIČKU POBJEDU TE SU SE NEKOLIKO TJEDANA NAKON INCIDENTA ON I UBOJITI TULJANI KUPALI U SLAVI GLOBALNOG VIDEO-PROSTORA I NJEGOVIH POSJETITELJA

života žalio što se ikad predao. No za razliku od Osame i većine američkih domorodaca, njemu je ponuđen izbor. Naziv Apaš za helikopter ubojicu bio je dovoljno loš. No podišeao je podsvijesti pentagonskog birokrata i on je osmislio kodno ime.

Islamu-anarhist? Moj opis Al-Qaide nakon 11. rujna uvrijedio je mnoge anarhiste kao i, nesumnjivo, posvećene islamiste. No ostao sam pri tom terminu. Naposljetku, 11. rujna teško da je više od žestoke propagande. Zašto bi spektakularno nasilje koje su izveli islamski teroristi bilo dehistorizirano? Zašto bismo zaboravili anarhističke napade krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Europi i Južnoj Aziji? Ili golove koje su zabili ubojstvom francuskog predsjednika Carnota (1894.), za čim je tri godine kasnije uslijedio atentat na španjolskog premijera, a još godinu kasnije ubojstvo austrijske carice Elizabete, dok su novo stoljeće proslavili smaknućima talijanskog kralja Umberta 1900. i predsjednika Williama McKinleyja 1901. godine. Potom su uzeli stanku za refleksiju, a 1912. nastavili s radom maknuvši još jednog španjolskog premijera. Bilo je i neuspjeha na račun kojih su španjolski kralj Alfonso i car Wilhem I. preživjeli. Sporadični su napadi izvođeni u Parizu kako bi se podigla klasna svijest te su razneseni kafići. Francuska je anarhistička pjesmica iz tog vremena hvalisava:

*Doći će, doći će
Svaki buržuj svoju bombu imat će*

Funkcija onoga što su anarhistički misliloci nazivali "propagandom djela" zamišljena

je kao napad na tlačitelje siromašnih i na nedostatak ikakve prave demokracije. Tijekom kasnih 60-ih i ranih 70-ih prošlog stoljeća na ovu su se tradiciju pozivale terorističke skupine raznih vrsta—motivirane uglavnom hororima američkog rata u Vijetnamu—u Njemačkoj, Italiji, Japanu i SAD-u. Razlika je naspram Al-Qaide esencijalno na temelju ideologije. Anarhisti su vjerovali u radikalnu društvenu promjenu. Al-Qaida djeluje u ime Alaha. Argumenti koji su korišteni u 19. stoljeću kako bi se opravdala smrt nedužnih nisu bitno drukčiji od onih na koje se poziva Al-Qaida: svi su suučesnici u djelima svojih vlada. U svojem političkom romanu iz 1891. godine *El Filibusterismo*, veliki filipinski romanopisac i anti-imperijalist José Rizal razotkrio je kostur ove debate stavivši sljedeće riječi u usta svog anarhističkog anti-heroja Simouna, koji želi dinamitom uništiti sve koji odbijaju prihvatiti se oružja. Sve?

"Sve", Simoun je ponovio nemilosrdno, "sve domoroce, mješance, Kineze, Španjolce, sve koji se pokažu kao oni koji nemaju hrabrosti, nemaju odlučnosti... Što, ustuknuo si? Drhtiš i bojiš se ubiti... Najplašljiviji vladar, kako bi zadovoljio hir, maštu, svoju taštinu, ne oklijeva proglasiti zakon koji će voditi ka propasti i sporoj agoniji tisuća i tisuća njegovih podanika, do tada uspješnih, marljivih, možda sretnih. Zar drhtiš jer će u jednoj noći moralne patnje tako mnogo robova zauvijek prestati, jer će korumpirani i paralizirani ljudi umrijeti kako bi napravili mjesta za nove, mlade, aktivne, pune energije?"

Nepopustljivom i neumoljivom sofistikom Simoun pokušava uvjeriti skeptičnog

Basilia, i samoga žrtvu državnih zločinista, da je ovo jedini put naprijed, no potonji, riječima naratora-romanopisca, "oslabljen nakon više od tri mjeseca u zatvoru i zasljepljen žedu za osvetom, nije bio spreman analizirati njihove moralne temelje". Rizal ne dvoji o tome kako je Basilio trebao reagirati:

Trebao je odgovoriti da je i najzlobniji ili najkukavičkiji čovjek ipak više od biljke jer ima dušu i um koji se, bez obzira na to koliko korumpirani i brutalizirani, mogu iskupiti; da ni jedan čovjek nema pravo odlučiti prekinuti život nekome drugome bez obzira na to za čiju dobrobit, te da je pravo na život inherentno svakom čovjeku kao i pravo na slobodu i prosvjeđivanje...

Rizalov argument odnosi se ne samo na anarhiste, već i na moćne države. Obama je, čini se, očajnički trebao simboličku pobjedu te su se nekoliko tjedana nakon incidenta on i ubojiti tuljani kupali u slavi globalnog video-prostora i njegovih posjetitelja. Malo, vrlo malo njih je preispitivalo odlaganje tijela u ocean. Bin Ladenovi sinovi su u dirljivoj poruci objasnili zašto smatraju da je tijelo trebalo predati njima. Oni se nisu slagali s očevim stavovima i djelima, ali su bili zaprepašteni barbarizmom. Niti je pitanje tijela povezano samo s islamom. Debata seže do poganskih vremena, kao što prikazuje Sofoklova drama *Antigona*. Homer također u *Ilijadi* oslikava tugaljivu scenu u kojoj trojanski kralj Prijam za tijelo svoga ubijenog sina Hektora dolazi osobno moliti Ahileja, koji je tijelo dao vući po blatu iz bijesa i osvete zbog Hektorova ubojstva Patrokla (Ahilejeva prijatelja i ljubavnika). Ahilej popušta, no nalaže da se tijelo opere i očisti prije nego što ga vrati ocu. Zapadnjačka civilizacija još nije dostigla to vrijeme.

*S engleskoga prevela Franciska Cettl.
Oprema teksta redakcijska.*

NAKON 11. RUJNA— JE LI RAT BIO JEDINA OPCIJA?

RAZVOJ NOVOVJEKOG DŽIHADA MOGAO JE BITI SPRIJEČEN NAKON 11. RUJNA DA SE “ZLOČINU PROTIV ČOVJEČNOSTI” PRISTUPILO KAO ZLOČINU

NOAM CHOMSKY

Ovaj mjesec obilježava se deseta godišnjica stravičnog zločina počinjenog 11. rujna 2001., koji je, po već općem mišljenju, promijenio današnji svijet.

Utjecaj samih napada nije dvojen. Kad bismo se samo osvrnuli na područja zapadne i centralne Azije—Afganistan jedva preživljava, Irak je devastiran, a Pakistan je na ivici, bliže katastrofi, koja bi mogla biti pogubna.

Prvoga dana mjeseca svibnja 2011. pretpostavljeni glavni kreator počinjenih zločina, Osama bin Laden, ubijen je u Pakistanu. Nedugo zatim, najizvravnije posljedice njegova pogubljenja isprva su također bile vidljive u Pakistanu. Vodile su se brojne diskusije o ljutnji Washingtona na Pakistan—Pakistan je odbio izručiti bin Ladena SAD-u. No manje se govorilo o pakistanskome bijesu—američke trupe izvršile su invaziju na njihov teritorij kako bi sprovele u djelo atentat na bin Ladena. Antiamerički žar već se rastinjavao u Pakistanu, a navedeni događaji upalili su vatru.

OTPOR OKUPATORU Britanski vojni povjesničar Anatol Lieven, jedan od vodećih stručnjaka za Pakistan, napisao je u *National Interestu*, u broju iz veljače, da rat u Afganistanu “destabilizira i radikalizira Pakistan, riskirajući geopolitičku katastrofu SAD-a i svijeta, koji bi mogao zaustaviti svaku promjenu nabolje u Afganistanu”.

Lieven tvrdi—svi slojevi pakistanskog društva podržavaju Talibane, ne zato što ih vole, nego zato što na njih gledaju kao na legitimnu silu otpora protiv okupatora, slično kako su gledali na afganistanske mudžahedine dok su osamdesetih godina prošlog stoljeća pružali otpor ruskim okupatorima.

Pakistanski vojni vode dijele ove osjećaje—gorko se opiru američkom pritisku, ne želeći žrtvovati sebe u američkom ratu protiv Talibana. Ogorčenje je zavladało nakon terorističkih napada američkih

bespilotnih letjelica unutar Pakistana (drone warfare, op. p.), učestalost kojih se oštro pojačala za vrijeme Obaminog mandata. Također, Amerika zahtijeva od pakistanske vojske da zaoštri sukobe unutar plemenskih dijelova Pakistana, koji su bili prepušteni sami sebi čak i za vrijeme britanske vladavine.

Vojska je stabilna institucija u Pakistanu; drži zemlju na okupu. Američke akcije mogu “izazvati pobunu dijela vojnih jedinica”, tvrdi Lieven; u tom slučaju “pakistanska država vrlo brzo bi se urušila, što bi moglo izazvati katastrofu”.

Pakistanski golemi, brzorastući arsenal nuklearnog oružja i jak džihadistički pokret značajno povećavaju potencijal moguće kataklizme.

Navedeno jest ostavština Reaganove administracije. Reaganovi dužnosnici tvrdili su da nisu znali da Zia ul-Haq, najopakiji pakistanski vojni diktator i washingtonski miljenik, razvija nuklearno oružje i da provodi program radikalne islamizacije Pakistana novcem Saudijske Arabije.

Katastrofa koja vreba iz pozadine jest činjenica da su takve dvije ostavštine kompatibilne, a radioaktivni materijal curi u ruke pripadnika džihada. Tada bismo mogli svjedočiti uporabi nuklearnog oružja, vjerojatno tzv. prljave bombe, u Londonu ili New Yorku.

Lieven sumira: “Američki i britanski vojnici umiru u Afganistanu kako bi svijet postao opasniji za Amerikance i Britance”.

Zacijelo Washington shvaća da američke operacije, nazvane “Afpak”—Afganistan-Pakistan—mogu destabilizirati i radikalizirati Pakistan.

Najvažniji dosad na *WikiLeaksu* objavljeni dokumenti zapisi su američke veleposlanice u Islamabadu Anne Patterson, koja podupire američke akcije u sklopu “Afpaka”, no upozorava da se njima “riskira destabilizacija Pakistana, otuđujući civilnu vladu i vojno vodstvo te provocirajući širu krizu vladajućih u Pakistanu”.

Patterson piše o mogućnosti da “netko tko radi u pakistanskoj državnoj upravi može malo-pomalo krijumčariti dovoljno radioaktivnog materijala za eventualnu izradu oružja”—rizik povećava i nezaštićenost postojećeg oružja dok se prevozi.

BIN LADENOVA POBJEDA Brojni analitičari zaključili su da je bin Laden imao uspjeha u ratu protiv Sjedinjenih Država.

Eric S. Margolis piše u svibanjskom broju *The American Conservativea*: “(bin Laden) opetovano je isticao da je jedini način da se SAD udalji od muslimanskog svijeta taj da pobijedi svoje satrape, i to tako da se Amerikance izmori serijom malih, ali vrlo skupih ratova, koji će ih na koncu odvesti u bankrot”.

Nedugo nakon napada 11. rujna bilo je jasno kako Washington čini sve da bi udovoljio bin Ladenovim željama.

U svojoj knjizi iz 2004. *Imperial Hubris*, Michael Scheuer, CIA-in viši analitičar, koji je pratio kretanje bin Ladena od 1996., objašnjava: “Bin Laden je precizno objasnio razloge ratovanja protiv Amerike. On pokušava drastično izmijeniti američku i zapadnu politiku prema islamskom svijetu”.

Pa nastavlja: “Američke snage i njihova politika dovršavaju radikalizaciju islamskog svijeta—to je bin Laden donekle provodio ranih 90-ih. To je rezultiralo zaključkom kako su SAD obavezan bin Ladenov saveznik”. I u velikoj mjeri podupiru njegove ciljeve i nakon njegove smrti.

Neprekidan niz horora koji su se odvijali kroz prošlu dekadu dovodi nas do pitanja: je li postojala alternativa odgovorima Zapada na napade 11. rujna?

Džihadistički pokret, što ga je bin Laden bio često kritizirao, mogao je biti razbijen nakon 11. rujna da se “zločinu protiv čovječnosti”, jer termin je adekvatan, pristupilo kao zločinu, su internacionalnom operacijom kako bi se pritvorili sumnjivci. Tada je ideja bila prepoznata, no nije bila niti razmatrana kad se kretalo u rat. Vrijedno je dodati da je bin Laden osuđen u većini arapskog svijeta za sudjelovanje u napadima.

U vrijeme svoje smrti bin Laden je već dugo bio zvijezda na zalasku, bivajući posljednjih mjeseci potpuno potisnut u zaborav s događanjem Arapskog proljeća. Stručnjak za Bliski istok Gille Kepel uskliknuo je u članku za *New York Times*: “Bin Laden je već bio mrtav”. Rečenica iz naslova mogla

bi se datirati puno ranije da Amerika nije mobilizirala džihadistički pokret napadom na Afganistan i Irak.

Unutar pokreta, bin Laden je nedvojbeno bio štovani simbol, no čini se da unutar al-Qaidae, “mreže svih mreža”, nije igrao bitnu ulogu.

Temeljne činjenice vode nas do mračnih razmišljanja kada razmatramo događaje 11. rujna, posljedice tih događaja i njihov značaj za budućnost.

S engleskoga prevela Nina Gross.

Izvornik je objavljen na <http://www.truth-out.org/after-911-was-war-only-option/1315582873> Oprema teksta redakcijska.

ZACIJELO WASHINGTON SHVAĆA DA AMERIČKE OPERACIJE, NAZVANE “AFPAK”—AFGANISTAN—PAKISTAN—MOGU DESTABILIZIRATI I RADIKALIZIRATI PAKISTAN

**TEMAT PRIREDILI
SREĆKO HORVAT I
BORIS POSTNIKOV**

“TRAČALIŠTE” NA VODI

NEDOSTATAK OTHELLOVE PROFILIRANOSTI, KAO I NEDOSTATAK KRITIČNOSTI SAMOG UPRIZORENJA, SIGURAN JE NAČIN DA KAZALIŠTE U EKONOMSKI ZAHTJEVNIM VREMENIMA ZADRŽI STATUS RAZONODE. TAKVO KAZALIŠTE BRZO ZASIĆUJE SVOJU PUBLIKU I JOŠ SE BRŽE PRETVARA U SAMO JOŠ JEDAN APOLITIČNI TALK SHOW

NATAŠA GOVEDIĆ

Uz Shakespeareova *Othella*, prvu predstavu ovogodišnjeg Festivala svjetskog kazališta.

Režija: Thomas Ostermeier

Prosperov i Othellov otok u europskoj se šekspirologiji rijetko dovode u vezu, premda se u oba slučaja "iskustvo otoka" pokazuje vrlo uznemiravajućim, poražavajućim ili čak smrtonosnim za protagoniste. Redatelj Thomas Ostermeier svojom je režijom *Othella* i samu pozornicu tretirao kao neku vrstu otoka, okruživši je i natopivši plitkom vodenom površinom neke neidentificirane tamne vode (scenograf: Jan Pappelbaum). Izvedebena "hrid" tako se primakla ideji tonućeg Titanica, u kojem vizualno nema ni pristanka ni plovidbe – likovi kao da su trajno zaustavljeni na terasi plovećeg krucera, sa živom glazbom u pozadini i koktelima u ruci. U dokonoj atmosferi tračeva i mornarskih bijelih uniformi, Othello postaje samo još jedna (turska) sapunica, smještena na potezu Venecija-Cipar. Jago je tipični spletkar, Dezdemona uobičajeno krasnolika, gorda i pasivna, a Othella je toliko lako izmanipulirati da se čini kao da je u pitanju naivni srednjoškolac koji dobiva "upute" u Big Brother produkciji, nikada ne promislivši o skrivenim namjerama svojih zavjerenika. Tu je i nedvosmisleno odigrana scena epilepsije, čiju dijagnozu Jago fabricira u originalnom tekstu, kao još jedan pokušaj dezavuiranja statusnog i profesionalnog protivnika Othella. Dramaturg Marius von Mayenburg smatrao je da se Shakespeare može prevesti u "nešto jednostavniji jezik", samim time napisavši suvremenu simulaciju originalnog dramskog teksta iz koje su upadljivo izostavljeni svi ukrasi, sve fine renesansne kontekstualizacije, stihovi i socijalna etiketa, dok su pojačani "štosevi" i gegovi koje može uloviti uho današnje publike. Na taj je način Shakespeare postao laka nota i još lakši plijen. Othello je jednodimenzionalno ljubomoran, Jago ga takvim čini, još nam samo preostaje dva i pol sata pričekati ubojstvo Dezdemone. A kad se ono desi, uz mnogo špricanja, koprcaja i jurnjave pozornicom, zbilja ostaje nejasnim zašto smo uopće gledali Othella. Zato da stignemo do trivijalnog zaključka kako par časnika može jednoj mladoj ženi u samo nekoliko riječi oduzeti život? To smo znali i bez prolaska kroz inscenaciju. Svi Shakespeareovi zapleti danas imaju status općeg mjesta. Poznajemo ih na način na koji je grčka publika poznavala svoje mitove. Pa svedjedno oduzimamo li im neke aspekte ili ih nadopisujemo, Shakespearove drame moraju dobiti režijsko i glumačko opravdanje koje nadilazi "prepričavanje radnje".

ELIMINACIJA TEŠKIH PITANJA *Othella* se tijekom dvadesetog stoljeća igralo na razne načine, od bijelog Oliviera s narcrtanim "crnačkim ustima", preko crnog aktiviste i pjevača Paula Robesona, sve do Patricka Stewarta koji je Othella odigrao kao jedini bijelac u crnoj podjeli ili Bena Kinglseyja koji je junakovu afričku

rasu pomaknuo prema arapskoj. No najveći dio performativne povijesti ovog komada igrao ga je bijeli glumac sa šminomkom zacrnjenim licem. Obredom nijemog bojanja nagog Othella crnom bojom, posebno njegova lica, počinje i najnovija Ostermeierova predstava ugošćena na Festivalu svjetskog kazališta, s time da se već u sljedećem prizoru Othello pojavljuje na sceni kao bijelac među bijelcima. Na taj način možda je problem *drukčije kože* gurnut u pozadinu, ali s njime je izbrisana i važna tema vidljive, dramom tematizirane fizičke razlike. Nema sumnje da je spomenuta razlika u stvarnom političkom svijetu i dalje aktualna, onoliko aktualna koliko su to, recimo, napeti rasni odnosi Njemaca i turskih doseljenika u Berlinu ili Parižana i afričkih imigranata (govorimo li samo o europskim kazališnim prijestolnicama).

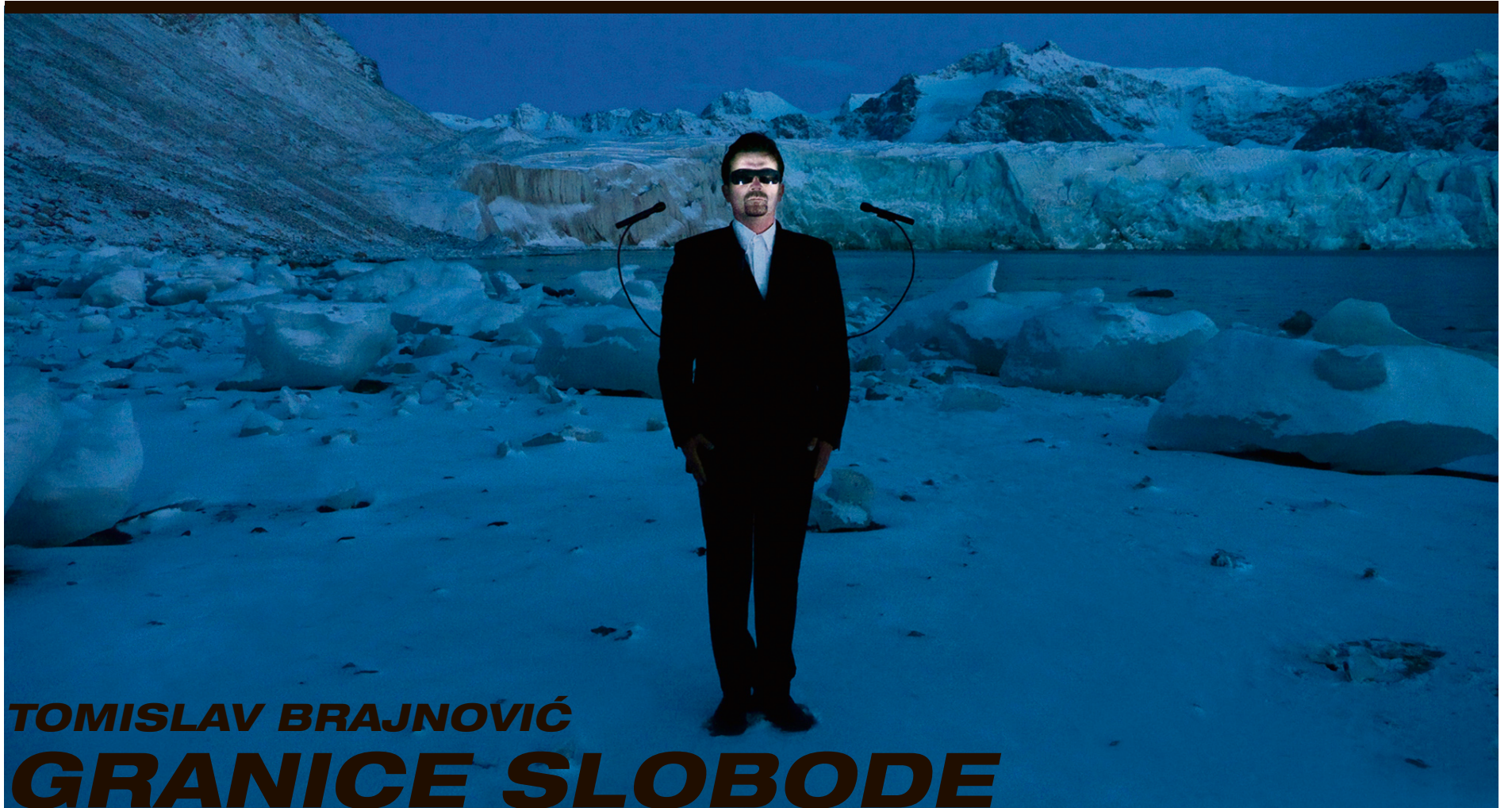
Pretpostavimo li da Ostermeier želi naglasiti kako je sav problem Othellove razlike u njegovu psihološkom profilu, u tom slučaju nismo vidjeli dovoljno dokaza ratnikova pogođenog ponosa, kao ni finije obrazloženje njegove razorne seksualne ljubomore. Othello glumca Sebastiana Nakajewa uglavnom je smiren, stameno zagledan u daljinu i lagano melankoličan. Iako je nešto niži od uobičajene visine i nešto puniji, čak ni ta dimenzija njegova fizičkog identiteta nije izvedbeno kapitalizirana kao "razlika". Nema tragova homoerotične žudnje između Othella i Jaga (što bi pak bila standardna psihoanalitička škola tumačenja komada), kao što se redatelj ne želi baviti ni novim čitanjem izrazito mizogine politike "ženske časti", odnosno vrijeđanja nepouzdanosti i površnosti ženskog roda. Pa iako von Mayenburg oslovljava Des-Demonu namjernim naglašavanjem demonskog preostataka njezina imena (čime se posebice bavio Stanley Cavell u svojoj studiji iz 2002. godine), nije u pitanju ni istraživanje metafizičkog konteksta *Ot-Hella*. Čini se da se Ostermeier nije želio baviti ničim "konkretnim": zadovoljila ga je mogućnost vodene površine na pozornici, žive glazbe i kokainski frenetičnog Jaga (Stefan Stern), pretvorenog u neku vrstu TV voditelja s mikrofonom u ruci. Unatoč generalnom kursu "depsihologizacije" i depolitizacije predstave, redatelja je ipak najviše od svih likova zanimalo Jago, postavljen gotovo kao pučkoškolac amputirane savjesti, ali zato sa stalnom potrebom "zabavljачkog" laganja svima s kojima stupa u kontakt.

ELIMINACIJA KRITIKE Ne smijemo pomisliti da Ostermeier *osuduje* ili scenski propituje televizijsku i tinejdžersku površnost svog Jaga, dalekog eha samodopadnog voditelja koji glave svoje publike puni visokim dozama tračeva i pikanterija iz života slavnih. Baš naprotiv: Jago nije eksplisitno postavljen kao *showman*. To je tek diskretna naznaka, postignuta mikrofonom u ruci i blještavim ukrasima u kosi glumca. Dodatni je problem što Jago Stefana Sterna glumački ne markira nikakvu seksualnu orijentaciju svog lika. Ovog Jaga ne zanima njegova scenska supruga Emilija (izbjegava njezine zagrljaje, palcanjem jezika ruga se njezinom pokušaju razmjene poljubaca), kao što ga u seksualnom smislu ne zanimaju ni Othello ni Desdemona. Možda je ponajviše zainteresiran za vojno promaknuće, ali budući da ga postiže relativno brzo tijekom komada, ostatak spletkarske motivacije lika ostaje nedefiniran. Time dolazimo do pitanja zašto na Festivalu svjetskog kazališta gledamo predstavu koja dopadljivo izgleda, uključuje čitav niz fizičkih akcija i spektakularnih izvodačkih namakanja, ali nije u stanju postaviti nijedno relevantno umjetničko pitanje. Naprotiv, Ostermeierov *Othello* sav je u površnim konstatacijama: "Ljubomora je opasna". "Nije nikakav problem izmanipulirati ljubavnike". "Lako je natjerati vojnike da se međusobno pobiju". Ako iz drame koja prati postepeno otuđenje ljubavnika koji su inicijalno postavljeni kao Hefest (vulkanske naravi) i (blaga) Afrodita odstranimo čak i problematiku supružničke razlike u temperamentima, ono što ostaje

stvarno se svodi na slikovnicu tipa *Oficir i džentlmen*. Dakle tome nije mjesto na festivalu koji za sebe tvrdi da je predvođen estetički profiliranim, a ne komercijalnim kriterijima. Lakonske izjave u programskoj knjižici kako je Ostermeier "miljenik zagrebačke publike" ni na koji se način ne mogu provjeriti, jer ne postoji nikakav javni konsenzus oko toga što voli *zagrebačka publika*. Postoji, naprotiv, posve jasna logika selektora festivala, Ivice Buljana i Dubravke Vrgoč, prema kojoj njih dvoje već treći put u devet godina dovode u Zagreb na FSK predstave Thomasa Ostermeiera. Možda zato što je Ostermeier utjecajan čovjek, a možda i zato što samim redateljskim postupkom podsjeća na opsjednutost "vanjskom gestom" i živom svirkom, što je osnovna redateljska metodologija samog Ivice Buljana. Svakako nitko nije intervjuirao ni publiku ni kritičare oko toga koje bismo redatelje rado gledali na Festivalu svjetskog kazališta, niti je itko triput glasao za konfekcijskog Ostermeiera. Naprotiv. Žalosno je da stalno ostajemo u istom krugu selektorskih favorita, kao i da selektorskom paru ne pada na pamet uključiti u diskusiju budućih gostovanja članove šire teatrološke struke (glumce, redatelje, scenografe, koreografe itd.) To mnogo govori o stalnoj selektorskoj proizvodnji hrvatskog festivalskog i inog kulturnog "elitizma", u kojoj se točno zna koje klike upravljaju kojim javnim manifestacijama.

PROTIV RAZONODE Nedostatak *Othellove* profiliranosti, kao i nedostatak kritičnosti samog uprizorenja, siguran je način da kazalište u ekonomski zahtjevnim vremenima zadrži status *razonode*. Takvo kazalište brzo zasićuje svoju publiku i još se brže pretvara u samo još jedan apolitični *talk show*. I baš kao što Jago uspijeva u svojim nakanama zato što nitko ne dovodi u pitanje tračeve koje plasira u formi "prijeteljske naklonosti" za svoje žrtve, tako i estradno glumište cvjeta tamo gdje nitko ne diže glas protiv njegove lažne "simplifikacije" zahtjevnog predloška. Opisujući Othella, Andrew James Johnston hvali njegovu "hipersenzitivnost, velikodušnost, preveliku ljubomoru i žestinu strasti, diametralno suprotne odmjerenom, trgovačkom venecijanskom svijetu koji ga okružuje". Nažalost, Ostermeierova verzija puno nas je više upoznala s Jagovim kalkulacijama. ■

TOMISLAV BRAJNOVIĆ GRANICE SLOBODE

S MULTIMEDIJALNIM UMJETNIKOM I PREDAVAČEM NA AKADEMIJI PRIMIENJENIH UMJETNOSTI U RIJECI RAZGOVARAMO O UMJETNIČKOM PROJEKTU THE ARCTIC CIRCLE (2009), O NEKIM NJEGOVIH PERFORMANSIMA, ALI I O NJEGOVU RAZUMIJEVANJU UMJETNOSTI KOJE JE BLISKO DUHOVNOSTI U UMJETNOSTI

SUZANA MARJANIĆ

Možda da razgovor otvorimo pri-sjećanjem na vaše sudjelovanje u međunarodnom umjetničkom projektu The Arctic Circle 2009. godine. O kakvom je umjetničkom projektu bila riječ i kako ste se uključili u njegovu realizaciju?

— Zahvaljujem se najprije na ovom pozivu na razgovor, a priča ide ovako: 2008. godine kontaktirala me Nataša Ivančević, tadašnja direktorica MMSU iz Rijeke. Dobili su poziv od The Farm Foundation iz New Yorka da predlože jednog umjetnika koji bi mogao aplicirati za projekt *The Arctic Circle 2009*. Poziv me odmah uzbudio jer sam znao da se radi o putovanju života, nešto što ću teško imati prilike ponoviti. S druge strane bio sam svjestan da je konkurencija velika i da je priličan problem ući u projekt. Napisao sam pismo namjere, prijedlog projekta i priložio razne druge materijale koji su bili dostatni tek za telefonski razgovor s Aaronom O' Connorom, direktorom fundacije The Farm. Malo inzistiram na ovom uvodu jer tada sam bio svjestan da je proći ove "kvalifikacije" jednako teško kao i doći do Sjevernog pola. Jedna pogrešna riječ ili sumnja i ostaješ kod kuće. To je bila prva faza koju sam uspješno prošao, no tada je trebalo skupiti još i 7000 \$ kotizacije...

The Arctic Circle je projekt koji okuplja umjetnike, znanstvenike i aktiviste u putovanju starim željeznim jedrenjakom, krajnjim sjeverom arhipelaga Svalbarda koji je pod Norveškom jurisdikcijom. Projekt je predstavljen kao pokušaj odgovora na velika pitanja današnjice, ne nužno vezanih samo uz pitanje klimatskih promjena, iako se to samom lokacijom na neki način impliciralo.

EGO, MASLINA, ZASTAVA, SJEVER-JUG Radove koje ste osmislili tijekom putovanja od tri tjedna na tom jedrenjaku predstavili ste 2010. godine u riječkoj Galeriji SIZ.

Pritom ste sami te radove podijelili na brze reakcije—dakle, fotografije i video radove, a uz njih ste osmislili i četiri planirana rada: Ego Trip (putovanje ljudskog ega po raznim, ne samo geografskim, lokacijama), Sađenje masline, Zastava i Jug je dolje a sjever gore. Molim vas, ukratko nam predstavite navedene radove.

— Svatko tko je umjetnik i tko je sudjelovao u sličnim projektima zna da je gotovo nemoguće točno predvidjeti i planirati radove u situaciji kada je gotovo sve nepoznanica. Unatoč tome organizatori uporno traže od umjetnika da predlože projekte i planiraju unaprijed. *Ego Trip* je rad na kojem sam u tom trenutku već radio i učinilo mi se primjerenim kao jednu od lokacija za njegovu realizaciju iskoristiti i krajnji sjever zapadne hemisfere. Naime, *Ego Trip* se bavi pitanjem umjetničkog i ljudskog Ega koji sam u projektu *The Arctic Circle* povezao, tj. ukazao na njega kao glavnim uzrokom svih negativnih procesa koji su u tijeku. Rad se sastoji od mog stajanja u crnom odijelu, crnim naočalama, osvijetljenog lica s LED lampama, u sumrak, na raznim lokacijama – ispred glečera, na brodu, u brvnari itd. Sve je dokumentirano fotografijama i video zapisom. *Sađenje masline* je projekt koji mi je pao na pamet dok sam pisao prijedlog projekta. U tom sam prijedlogu globalno zatopljenje proglasio pozitivnim procesom, tj. vraćanje na *pretpotopnu* poziciju kada nije bilo zaleđenih polova i prevruće ekvatorske zone, nego je zemlja bila pod *efektom staklenika* zbog vodenog omotača koji je levitirao iznad nje, umjerene klime. Maslinov list koji je donio golub na Noinu arku prvi je znak povlačenja vode nakon potopa, nakon čega postaje simbolom mira, uz sve druge biblijske konotacije koje ima. Nekako mi se učinilo primjerenim odnijeti nekoliko sadnica masline na Arktik da ih tamo posadim u vječni led kako bi same

niknule nakon njegovog neminovnog otapanja i bile znak početka nove ere.

Autor *Zastave* je moj otac Marčelo Brajnović i zapravo je pozdrav Bogu koji se treba uskoro pojaviti sa svojom silom ("na goletnom brdu podignite stijeg", citat iz *Biblije*). Zabađanje te zastave na krajnji sjever, slikovito na Sjeverni pol, znači osvajanje te pozicije u Božje ime.

Jug je dolje a sjever gore proizašao je iz razgovora s mojim bratom Petrom koji je postavio pitanje zašto sjever percipiramo kao gore, a jug kao dolje. Sa svojim lijeganjem na snijeg s glavom okrenutom prema jugu pokušao sam tu percepciju promijeniti.

MASLINA + PEACE Zbog čega vam je za rad Sađenje masline bilo onemogućeno ostavljanje masline kao stranog biološkog organizma na otoku?

— Na brodu je osim 15 umjetnika, 3 znanstvenika, direktora fundacije i novinara bilo i 5 članova posade. Među njima je bio i Jan, li-cencirani vodič s velikim znanjem o području kojim smo plovili, s puškom radi obrane od polarnog medvjeda i s Norveškim zakonom koji je morao poštivati. Uredno sam najavio svoj rad ne očekujući izrazito odrješit odgovor kako to nije moguće izvesti jer nam nije bilo dozvoljeno intervenirati u eko-sistem arhipelaga. Već sam bio u prekršaju time što sam te sadnice (nosio sam dvije, za svaki slučaj) prošvercao na avion(e), pa na brod. No, na moje inzistiranje dopustili su mi da jednu sadnicu fiktivno posadim. Zaledio sam je u kocku leda, došao jednom prilikom na rub glečera, iskopao rupu sa sjekirom u ledu i "posadio" je. No, Jan je sve to budno pratio, s puškom u ruci promatrao i pazio da je ne ostavim nego vratim na brod.

To mi se tada učinilo apsurdnim u odnosu na štetu koja se čini na globalnoj razini. Istovremeno oni brinu o jednoj sadnici masline

koju sam mislio simbolički posaditi, jer realnih izgleda za preživljavanje te sadnice nije bilo. Moje ogorčenje tom zabranom rezultiralo je radom *Peace* u kojem, komadom ugljena pronađenog na plaži prekrivenoj snijegom na kojoj ispisujem riječ "Peace", razbijam svoju sadnicu masline.

TURIST, UMJETNIK, RATNIK Tada ste izveli i još neke akcije pisanja riječi. O kojim se riječima radi?

— Ta strategija pisanja u snijegu pokazala se odličnom. Pisanje po snijegu ili pijesku staro je koliko i ljudski rod tako da je i to bio izazov, raditi s medijem u kojem je samo sadržaj i kontekst ono što ga razlikuje od te tradicije. Riječ *Love* (riječ koja je također banalizirana i hipereksploatirana) sam isklešao u gromadi leda, aludirajući na biblijski pojam *zahlađenja ljubavi* u današnjim vremenima. Još sam ispisao četiri riječi u jednom napuštenom engleskom kamenolomu: *Greed* na staru napuštenu dizalicu, *Fire* ispred napuštenog štednjaka, *Speed* pored zaleđenog kotača i *History* ispred hrpe željeznog otpada.

Zbog čega ste poziciju umjetnika u tom prostoru izjednačili s pozicijom ratnika? Naime, jednom ste prigodom izjavili sljedeće: "Upoređio sam tu situaciju s pozicijom ratnika na bojištu koji se nađe u krasnoj prirodi. On je registrira, ali njegova pozicija i zadatak određuju njegovu percepciju."

— Na brodu je bio i novinar Matt Holzman, iz Los Angelesa. U jednom je trenutku postavio pitanje "koja je razlika između turista i umjetnika", s obzirom da se grupa turista iskrcala s broda da bi se mi na njega ukrcali. Direktor projekta se to pitanje nije nikako svidjelo, no mene je zaintrigiralo. Da, stvarno, koja je razlika? Shvatio sam da kao umjetnik imam misiju, zadatak

da nešto kažem, napravim, da ukažem na probleme, ponudim rješenja. S time na umu moj boravak na brodu nije bio samo uгода nego stres, pritisak, obaveza. Nalaziš se u neponovljivoj i skupoj situaciji i ne smiješ zakazati. Osjećaj odgovornosti. Slično ratniku na bojištu u prekrasnoj prirodi. Ozbiljnost situacije fokusira tvoja osjetila i zapažanja na bitno.

Nakon povratka s putovanja bilo je i komentara nekih kolega koji su bili skloni sve skupa obezvrijediti i proglasiti kič putovanjem bogatih umjetnika. Odgovorno tvrdim da ne postoji kič zalazak sunca, niti kič priroda, pa niti kič putovanje, postoje samo "umjetnici" koji naprave kič od toga.

DUHOVNA GRAVITACIJA *U jednom ste razgovoru naveli kako ste kontakt s elementima prirode tada doživjeli kao najjače iskustvo. Osim toga, jedan je od ciljeva projekta The Arctic Circle, kako ste na početku razgovora istaknuli, bilo i iznošenje kreativnih rješenja ekoloških problema. Vjerujete li da zaista u tome smislu ima rješenja kad megakorporacije zanima samo profit a ratovi se danas vode u ime nafte i vode pod krinkom rata protiv terorizma?*

— Arktik je u odnosu na ostatak urbaniziranog svijeta ipak relativno netaknut i prirodne sile kao što su voda, vjetar, hladnoća i led snažno se osjećaju. Ja sam ih osjetio kao sile stvaranja i reagirao na to radom *Genesis* u kojem se, s radio stanice koju je na brodu instalirao umjetnik Osman Khan, emitira moje čitanje *Knjige Postanka*...

Iz ranije rečenog vjerojatno se već može iščitati da ne vjerujem u parcijalno rješenje i spašavanje planete Zemlje, a time i Arktika. Ne mogu to učiniti ni umjetnici, a ni znanstvenici. Ono što mogu je ukazati na pravo, radikalno rješenje, a ono na žalost ili na sreću ne dolazi od čovjeka.

Dakle, nema laganog rješenja. Da bi se stvar riješila, treba ići natrag do početka problema, do točke gdje na takozvanom povijesnom grafikonu počinje odvajanje od optimalnog. Ta točka se zove *prvi grijeh*, tj. odluka čovjeka da više ne sluša savršene Božje zakone, koje nazivam *duhovnom gravitacijom*, nego da sam odlučuje što je dobro, a što loše. Ljudski Ego, u negativnom smislu, nastaje istovremeno s prvim grijehom ili mu je on zapravo uzrok.

"UMJETNOST NE ZNA ZA BOLO-NJU..." *Viši ste asistent na Akademiji primijenjenih umjetnosti u Rijeci. Kako organizirate nastavu te koliko je bolonjski sustav utjecao na izvedbu akademskoga programa vaše Akademije?*

— Na riječku akademiju došao sam kao asistent Daliboru Martinisu na kolegiju Novi mediji. Spletom okolnosti kasnije sam bio asistentom Marini Banić Zrinščak, Siniši Majkusu, Goranu Štimcu i sada Goranu Petercolu. U biti, prošao sam jedan mali poslijediplomski studij, gostujući kod svih tih umjetnika. Bolonjski sustav, a i bilo koji drugi sustav može biti dobar ako su oni koji ga implementiraju dobri umjetnici i ljudi. Možda je to u području umjetnosti najizraženije. Sustav je forma. Problem nastaje onda kada ta forma postane sadržaj i u pokušaju implementacije se zaboravi ono bitno, a to je umjetnost. Umjetnost ne zna za Bolonju, Šuvara ili nekog trećeg. Nje ili ima ili nema. Nema priručnika i sustava koji bi ju propisao, objasnio i birokratizirao. Zato se umjetničke škole ili akademije, a tu mislim posebno i na onu u Zagrebu, trebaju više baviti onim bitnim, a manje formom. Na akademijama je osnovni problem njihova strukovna podjela na slikarstvo, kiparstvo, crtanje, video i akademski put do izraza kroz rad u mediju. Umjetnost nije vještina; slikarstvo, kiparstvo, fotografija i video nisu

umjetnost. Ne postoje umjetnički mediji ni umjetnički materijali. Sve može biti umjetnost, a umjetnost je spoznaja. Zbog toga se i protivim podjeli umjetnosti po medijima i kategorizaciji novi i stari mediji. Jedino što danas može biti novo je pristup mediju.

Ove godine zajedno s Robertom Sošićem imali ste izložbu Zastave u Muzeju suvremene umjetnosti u Skopju. Kako je izložba bila osmišljena?

— Izložbu smo radili na poziv gospođe Viktorije Dimeski iz Skopja. Kontakt je uspostavljen u Rovinju gdje gospođa Dimeski sa svojim suprugom Marinom, fotografom, ljetuje. Robert Sošić i ja smo nastupili kao prijatelji, a poveznica je bila zastava koja se pojavljuje u radovima obojice. On je izlagao veliku crvenu zastavu sastavljenu iz trideset komada crvenog platna raznih nijansi i struktura koje je dobio od 30 raznih umjetnika. Na zastavi je uz to još i natpis *Umjetnici svih zemalja ujedinite se!* Ja sam uz druge radove imao i ranije spomenuti rad *Zastava*. Skopje je jedno krasno iskustvo, a uspjeli smo vidjeti i pripreme za postavljanje kipa Aleksandra Makedonskog.

Ranije ste spomenuli kič. Kako ste doživjeli kič romantičnog nacionalizma u Skopju?

— Makedonija je mala zemlja i pokušava svoj "nacionalni ponos i status" realizirati kroz gradnju velebnih građevina i skulptura. Mislim da se tu ne razlikuju puno od nas. Problem je što je sve predimenzionirano i što se to želi ugurati u vrlo skućeni centar Skopja. Međutim, zgrada budućeg Arheološkog muzeja je arhitektonski toliko "pomaknuta" i van našeg vremena da postaje konceptualna.

Zadržimo se sada na nekim vašim performansima kao npr. na performansu Šetnja Londonom u jutarnjem odijelu (2. srpanj 2003) koji ste izveli u odijelu unajmljenom u tvrtki Lipman & Son i pritom ste nosili štap posuđen od tvrtke "James Smith & Sons Umbrellas". Kako iz današnje perspektive londonskih pobuna gledate na navedeni "londonski" performans?

— Umjetnik ponekad radi sa stereotipima. Takvo je bilo i moje poimanje Londona i Gentlemen koji bi se njime trebali kretati. London je prijestolnica svijeta, jedna od zadnjih svjetskih sila zajedno s Amerikom. Naći se u takvoj situaciji kao umjetnik iz male Hrvatske, preciznije iz Rovinjskog Sela, ostavlja snažan dojam. Bio sam svjestan toga da moram isprobati kako je biti na krovu svijeta, da li će se moja percepcija promijeniti oblačenjem tog luksuznog gospodskog odijela. Osjećaj sličan kasnijem *Ego Tripu*. Kratak osjećaj moći koji nestaje suočavanjem s unutrašnjom spoznajom realnosti. Taj performans, ali i rad *Greenhouse* govore o prošlom vremenu Britanskog imperija, eroziji kraljevskog sjaja i blijedanju njihovih vrijednosti. Londonske pobune su rezultat takvog stanja i engleske duge odvojenosti od realnosti ostatka svijeta.

IDOLOPOKLONSTVO ZAPADA *U performansu Bude iz Bamiyana (2002), koji ste isto tako izveli u Londonu, stroju za cijepanje papira predajete i Bibliju. Međutim, u radu Zastava, koji ste izveli u okviru arktičkoga projekta, na toj bijeloj maloj zastavi dominira "ime Jahvino".*

— Pažljivi promatrač će zapaziti da trgam samo slike iz stare *Biblije*, a ostavljam tekst. Islamu i kršćanstvu zajednički je biblijski tekst. Jedna od razlika je ta što je kršćanstvo uvelo slike i kipove u čisti tekst i to je ono što islamu smeta, idolopoklonstvo Zapada. Tekst je konceptualan, stvara i dopušta vizije, a slika fiksira jednu, mrtvu sliku. Otuda i velika odgovornost umjetnika u onome što

rade. Ovom prilikom pozivam umjetnike da se okane izrade takovih slika i kipova koji ih dovode u sukob s Bogom, bez obzira što im to trenutno donosi dobru zaradu, tj. da se toga okane upravo zbog toga. Ovim sam radom započeo seriju radova (*Pregate per la pace, Drveni andeo*) u kojima duhovnu vrijednost i ispravnost nekog predmeta, umjetničkog rada ili građevine stavljam ispred njegove umjetničke, arheološke, materijalne ili bilo koje druge vrijednosti.

Oprostite, strahovito me zanima kako kao umjetnik, dakle, koji je usmjeren na sliku a ne na riječ, "poništavate" biblijski ikoničnost, i vezano uz navedeno zanima me da li duhovnu vrijednost, oprostite na pitanju, prema vašem shvaćanju može onda imati i, recimo, agnostička umjetnost ili pak anarho umjetnost?

— Kao umjetnik, pokušavam koristiti sliku poput riječi, funkcionirati na nivou rečenice, baratati pojmovima. Otuda potiče jednostavnost i direktnost većine mojih radova. Ne želim od "slike" stvarati ikonu, a niti slikom predstavljati prirodu Boga. Mislim da je umjetnost apsolutna, jedinstvena i nije i ne može biti u službi određene ideologije. Problem je definirati "istinu", tj. umjetničku poziciju. Tu nastupa subjektivnost, osobni stav i spoznaja. I moja pozicija je podložna kritici i reviziji drugih.

Tako ste za Nacional (broj 822) povodom ovogodišnjega Porečkog annalea izjavili kako već dugo razmišljate "o reviziji povijesti umjetnosti sa strane njezine duhovne ispravnosti". Da li su riječi "revizija" i "ispravnost" primjerene za umjetnost?

— Mislim da su riječi *revizija* i *ispravnost* primjerene svakoj ljudskoj djelatnosti. Uzimimo npr. znanost; zašto znanost ne bi bila podložna reviziji. Koliko je znanosti u povijesti bilo u službi zločina, tj. iskorišteno protiv čovjeka. Znači, znanost ne može sama po sebi biti dobra bez etičkih kriterija i poznavanja granica područja u koja ne treba ulaziti. Isto je i s umjetnošću, zašto bi ona bila izdvojena. Čovjek će morati, ako želi opstati, podvući crtu i napraviti takovu reviziju, silom ili milom.

Poznat je i vaš projekt performansa pod nazivom Večera s umjetnikom, gdje s kolekcionarima ostvarujete susrete tijekom večere koju sami pripremate. Koliko se kolekcionara do sada odazvalo?

— Taj je projekt još uvijek utopijski, iako je održano desetak takovih večera. Gosti su bili novinari, televizija, pisci, umjetnici, kustosi i prijatelji, ali kolekcionar u još ni traga. Oni još ili ne znaju za projekt ili sumnjaju u njegovu vrijednost jer ne postoji galerija koja bi svojim autoritetom stajala iza njega. Ovaj projekt zahtijeva od kolekcionara da pokaže da nije samo novac ono što ga čini kolekcionarom. Kako taj projekt ne bi bio usamljen u svojoj utopiji, pokrenuo sam još projekte *Kolekcionar u rezidenciji* i *Fiktivno vino*.

Prilikom gostovanja u Globalnom sijelu naveli ste kako umjetnici danas žive od pisanja molbi, aplikacija, projekata; znači li to da umjetnici danas zapravo moraju biti i vješti samopromotori, te da oni koji to nisu ostaju time i nevidljivi?

— Cilj suvremene umjetnosti je komunicirati, nešto reći, postaviti pitanja, ponuditi odgovore. Upravo zbog toga su suvremeni mediji primjereni takovom djelovanju, iako, kao što sam rekao, umjetnik svojim pristupom osuvremenjava svaki medij. Romantična slika umjetnika je ona o genijalcu koji samozatajno radi više zbog sebe nego zbog drugih. Gladan je i umire nepoznat. Danas ima i takovih umjetnika i za njih se zna upravo zbog toga što ih je netko predstavio onoj javnosti od koje su se skrivali. Naravno da

ima i onih neotkrivenih. Legitimno je i jedno i drugo. Mislim da umjetnik treba biti skroman, tj. svjestan svoje vrijednosti i ništa više od toga. Nema dobrih i loših umjetnika, ima umjetnika i onih koji to nisu. S obzirom da se Kolekcionar još nije pojavio na Večeri, moram pisati molbe raznim institucijama kako bih prebrodio to krizno razdoblje do njegovog dolaska.

AKTIVIZAM I PARCIJALNA RJEŠENJA *I prema kraju; kako je živjeti na Golom Brdu nedaleko Rovinjskoga Sela? Da li život u prirodi možda usmjerava vašu pažnju kao umjetnika od društveno-političkih aktualija? Jednom ste prigodom, naime, izjavili da pozicija umjetnika/ice danas mora biti kritična...*

— Ja osobno ne živim na Golom Brdu, tamo mi je radni prostor. No, moj otac živi tamo i odgovorno tvrdim da je on jedan od najinformiranijih ljudi u ovom dijelu Europe. Prati sve dnevne novosti, dnevnik, naravno i na radiju i na televiziji, čita nekoliko dnevnih novina i tjednika i u skladu s time reagira. Danas je teško biti izoliran, informacije su dostupne svima; ako ih izbjegavaš, one te nađu. Da, smatram da u današnjem vremenu pozicija umjetnika mora biti kritična, ma što to značilo. Ako umjetnik nije kritičan, znači da ne prepoznaje vrijeme u kojem živi ili je i on sam postao dio negativnih tokova. Ta kritičnost ne mora nužno biti eksplicitna i na prvu. Ona može biti nevidljiva, a prisutna.

Već 2007. godine na vašoj labinskoj izložbi Janka Vukmir zamijetila je da tom izložbom pokazujete intimnu dijalektiku prelaska s kritičke pozicije prema društvu, ideologijama, politici i religiji, na pitanje osobnog izbora bijega od stvarnosti kao i zatvaranje u vlastitu struku.

— Kažu da svaki umjetnik proživi takovu krizu u kojoj si postavlja pitanja o smislu onoga što radi, za koga, zbog čega... Ja sam tu krizu obilježio video radom *Fuga Mundi* (Bijeg od svijeta) u kojem na maloj brodici napuštam civilizaciju i odlazim prema pučini...

No, vratio sam se prije nego li je nestalo benzina.

Što se tiče umjetničkoga aktivizma, kojih se radova vaših kolega/ica, recimo iz posljednjih desetak godina, rado prisjećate?

— Ima jako puno dobrih umjetnika i dobrih radova, no nekako sam počeo drugačije gledati na stvari. Da li je nešto samo dobar rad ili se i slažem s iznesenim stavovima. Kakav je taj umjetnik čovjek? Umjetnicima poput Tolja, Martinisa i Marteka naprosto vjeruješ da rade ono u što vjeruju, nešto autentično. Pozicija umjetnika koji *moralizira*, govori o *duhovnosti*, nastupa s pozicije *jedne istine* u današnjem svijetu otvorene transgresije, nije sjajna. To naprosto nije *in*. Već sam ranije rekao da ne vjerujem u parcijalna rješenja za kojima je aktivizam često u potrazi. Zanima me velika slika, glavna ideja, pokretač stvari. To je ono što nedostaje toj transgresiji. I sloboda ima granice i odgovornost.

I završno, kako vidite budućnost Arktika s obzirom da prema nekim procjenama Arktik krije 22 postoji svjetskih rezervi nafte? Da li se netko od umjetnika u okviru spomenutoga projekta zadržao na apokaliptičnoj viziji koju SAD i Rusija pripremaju za Arktik?

— Budućnost je sljedeća: i Arktik i Antarktik će se otopiti, dio te velike mase vode će se u plinovitom stanju dignuti u više slojeve atmosfere nakon čega će nastupiti nova era u ljudskoj povijesti. Ljudi će živjeti u skladu s duhovnom gravitacijom, slobodni, ali svjesni granica. I da, neće se više pržiti nafta, jer tko bi živio s peći na mazut u stakleniku bez dimnjaka. **E**

OD VENECIJE DO OSORA – 384 GODINE

VEĆ I OVAJ, REPREZENTATIVAN, ALI SUŽEN IZBOR POKAZUJE DA I DRUGE SKLADBE IZ ZBIRKE SALMI VESPERTINI ZASLUŽUJU DOŽIVJETI PRVU SUVREMENU IZVEDBU, A NEKE OD NJIH MOGLE BI I, S PUNIM PRAVOM, ZAUZETI MJESTO U KANONU ANTOLOGIJSKIH DJELA HRVATSKE GLAZBE SEDAMNAESTOG STOLJEĆA

TRPIMIR MATASOVIĆ

Uz prvu suvremenu izvedbu izbora iz zbirke *Salmi vespertini* Francesca Uspera na Osorskim glazbenim večerima 21. srpnja 2011.

Ako se nekoć gavran koji pomalo govori toliko svidio velikomu knezu, svakako će se ove moje nabožne pjesme morati svidjeti Vama, koji ste u stanju iz plovuća vodu iscijediti

O naj koji je “u stanju iz plovuća vodu iscijediti” je Virgilio Dina, kanonik mletačke crkve San Salvador – osoba koja bi nam danas bila vjerojatno potpuno nepoznata i irelevantna, da mu 1627. Francesco Usper nije posvetio svoj *opus ultimum*, monumentalnu zbirku *Salmi vespertini per tutto l'anno*. Posveta, zamotana u kičenu baroknu retoriku, iza sebe ima prozaične motive – Dina je, po svoj prilici, bio Usperov mecena, koji je financirao tiskanje zbirke. Usper je uživao još četrnaest godina, ali daljnje skladbe, ako ih i jest skladao, nije objavljivao. Nije moguće pouzdano utvrditi jesu li, kada i gdje za skladateljeva života izvedeni dvozborni, *da capella* i koncertantni psalmi i *magnificati* iz ove monumentalne zbirke. No, prilično se pouzdano može ustvrditi da su nakon njegove smrti utihnuli zajedno sa svojim autorom – probudivši se iz te tišine (i to samo djelomično) tek 384 godine nakon objavljivanja – na koncertu što ga je 21. srpnja ove godine u sklopu Osorskih glazbenih večeri održao Zbor Hrvatske radiotelevizije pod ravnanjem Tončija Bilića.

VIŠE OD MALOG MAJSTORA Je li trebalo čekati baš toliko dugo? Vjerojatno nije. Jer, dok je zaborav u koji je Usper pao nakon smrti razumljiv u kontekstu vremena u kojima se preferiralo suvremenu glazbu, a zanemarivalo i puno veće skladatelje prethodnih epoha, poticaja za oživljavanje Usperova opusa u moderno doba nije nedostajalo – još je 1918. ugledni njemački muzikolog Alfred Einstein upozorio na jednu instrumentalnu skladbu iz Usperove zbirke *Compositioni armoniche*, proglasivši je pretečom *concerta grossa*. Takav sud danas, doduše, možemo smatrati donekle pretjeranim, no činjenica je da zanimanje muzikologije za ovog autora ne prestaje sve do današnjih dana. Bibliografija članaka o Usperu prilično je impresivna, uzmemo li obzir da je riječ o skladatelju kojeg se svrstava u skupinu *malih majstora*. No, začudno je pritom da je udio hrvatske muzikologije u toj bibliografiji prilično skroman – Usperom se sustavno bavio samo dr. Ennio Stipčević, autor, među ostalim, i dosad najtemeljitiije monografske studije o tom autoru (posljednje, hrvatsko-englesko izdanje objavljeno je 2008.).

Može se, naravno, postaviti pitanje zašto bi se uopće hrvatska muzikologija trebala baviti jednim venecijanskim *malim majstorem*. Odgovora je nekoliko, a prvi je

činjenica da je Usper rođen 1561. u Istri – različiti izvori navode Rovinj ili Poreč. Kršten pod imenom Francesco Sponga, budući skladatelj u jednom se trenutku trajno preselio u Veneciju – točan datum nije poznat, no u tom ga se gradu prvi put spominje 1589. U čast svog mecena, uglednog odvjetnika Lodovica Uspera, skladatelj se ubrzo počinje potpisivati kao Francesco Sponga detto Usper, a potom i samo kao Francesco Usper. Svojim je profesionalnim djelovanjem sve do smrti, na raznim funkcijama, bio vezan uz venecijansku bratovštinu San Giovanni Battista, niz godina i uz crkvu San Salvador, a tri je godine (od 1621. do 1624.) djelovao i na jednoj od najprestižnijih glazbeničkih pozicija u gradu na lagunama – onoj orguljaša crkve Svetog Marka. Usperov ugled bio je neosporan – ne samo da je bio učenik Andree Gabriellij, a u jednom trenutku i suradnik Claudija Monteverdija (s potonjim je, i Giovannijem Battistom Grillom, Usper skladao danas izgubljeni *Rekvijem* u spomen na Cosima II. Medicija), nego su njegove skladbe, posredstvom Hansa Lea Hasslera i Melchiora Borchgrewinka, osvanule i u antologijama objavljenima u Nürnbergu i Kopenhagenu. (Spomenimo i da su prijepisi nekih skladbi našli put i do Dresdenu.) Ukratko, svi sekundarni podaci ukazuju da je riječ o skladatelju koji je možda i više od tek jednog *malog majstora* – a takvi su manje-više svi skladatelji koje se, s više ili manje prava, uvrštava u korpus hrvatske glazbe šesnaestog i sedamnaestog stoljeća.

INTERPRETATIVNI I LOGISTIČKI IZAZOV Ipak, znanstveni interes malo vrijedi bez provjere same glazbe u izvodilačkoj praksi. No, za razliku od Lukačića, Jelića, a djelomično i Cecchinija, koji su već odavno ušli u svojevrstan, relativno skroman *kanon* domaće izvodilačke prakse, Uspera je praksa uglavnom zaobilazila. To, uostalom, i ne čudi, znamo li da je njegov opus tek manjim dijelom dostupan u suvremenim notnim izdanjima – doduše, dvije njegove zbirke (*Ricercari et arie francese* i *Compositioni armoniche*) u takvim su izdanjima objavljene u SAD-u, odnosno Njemačkoj, ali domaća se praksa uglavnom koristi domaćim izdanjima, kojih je, u Usperovom slučaju, relativno malo. Dosadašnje hrvatske izvedbe Usperovih djela stoga su uglavnom bile pripremane na temelju rukopisnih transkripcija koje je priredio dr. Ennio Stipčević, a u većini je slučajeva prva suvremena izvedba ujedno bila i (zasad) posljednja.

Salmi vespertini pritom su, sve do ovog ljeta, bili zaobidjeni. Nije to posve nerazumljivo – inozemna muzikologija usredotočila se na Usperovu najraznolikiju i “najnapredniju” zbirku *Compositioni armoniche*, prihvativši ocjenu kako je u ostatku opusa Usper “ekspozent konzervativnih stilova skladanja” (*Grove Music Online*) – temeljeći tu ocjenu na rečenici iz predgovora zbirci *Messa e salmi*: “(...) jer pohvalili ste

Naslovnica sveske *Canto Primo Choro Usperove zbirke Salmi vespertini*

SEKUNDARNI PODACI UKAZUJU DA JE USPER MOŽDA I VIŠE OD TEK JEDNOG MALOG MAJSTORA – A TAKVI SU MANJE-VIŠE SVI SKLADATELJI KOJE SE, S VIŠE ILI MANJE PRAVA, UVRŠTAVA U KORPUS HRVATSKE GLAZBE ŠESNAESTOG I SEDAMNAESTOG STOLJEĆA

mi skladbe koje nisu gromoglasne, a od kakvih sam se pobrinuo udaljiti”. Treba li “gromoglasne” (*strepitose*) skladbe automatski smatrati “progresivnijima”, a, samim time, one koje to nisu “konzervativnima”, ostaje otvorenim pitanjem. K tome, ne smije se zanemariti ni raznolikost profila pojedinih Usperovih zbirki – jer, nakon zbirke *Messa e salmi*, koju uistinu velikim dijelom obilježava *stile osservato*, Usper objavljuje zbirku *Compositioni armoniche*, u kojoj u punom sjaju dolazi njegovo umijeće skladanja u “progresivnijem” koncertantnom stilu.

Svemu tome treba pridodati i poteškoće praktične naravi – *Salmi vespertini* su monumentalna zbirka, koja obuhvaća više od četrinaest stotina stranica vokalnih i instrumentalnih dionica (suvremeno izdanje u obliku partiture zauzelo bi vjerojatno jednak prostor), te bi u njeno pripremanje za izvedbu trebalo uložiti daleko više truda nego u, recimo, monodijske motete. K tome, kompleksnost dvozbornog sloga polovine skladbi te zbirke predstavlja interpretativni,

ali i logistički izazov, na koji mogu na koliko-toliko zadovoljavajući način odgovoriti samo profesionalni ansambl.

OD RUTINE DO MODERNOSTI Srećom, konačno su stekli uvjeti koji su otklonili navedene prepreke. Tijekom prošle akademske godine, pod mentorstvom su dr. Ennija Stipčevića, u okviru izbornog kolegija *Transkripcije, čitanja i redakture starije glazbe*, transkripcije svih dvadesetidviju skladbi zbirke *Salmi vespertini* priredili studenti muzikologije Ana Boban, Tomislav Bužić, Tanja Halužan, Matej Hoyt Nikolić, Ivana Jurenec, Ivana Petravić, Dario Poljak i Andreja Vrekalić, te autor ovih redaka. Odabir sedam skladbi za prvu suvremenu izvedbu izvršio je dirigent Tonči Bilić, koji je u Osoru okupio vokalne soliste, Zbor Hrvatske radiotelevizije i instrumentalni ansambl sastavljen od hrvatskih i mađarskih glazbenika specijaliziranih za izvođenje rane glazbe. Pothvat je to koji bi još prije samo, recimo, desetak godina bio puno složeniji – računalna notografija (koja bitno ubrzava proces transkripcije, redakture i pripreme notnog materijala) tada je još bila u povojima, a domaći su se glazbenici tek bili počeli hvatati u koštac s *povijesno obaviještenim* izvođenjem barokne glazbe. (Primjerice, u prvoj suvremenoj izvedbi izbora iz zbirke *Compositioni armoniche* sudjelovali su i – posve anakrono – moderni limeni puhački instrumenti.)

Kad su, dakle, note konačno ugledale svjetlo dana, pokazalo se ne samo da je posve točna ranija Stipčevićeva ocjena o ovoj zbirci kao “svojevrsnoj *summi* Usperovih dugogodišnjih skladateljskih istraživanja”, nego i da je možda potrebno djelomično preispitati njegov relativno suzdržan stav o njoj kvaliteti, pa čak i neke faktografske pogreške (primjerice, tvrdnja kako “u *Salmi vespertini* nema monodije niti dueta” jednostavno nije točna – vidi, recimo, *primjer 1*). Nema spora da u velikoj zbirci ima i tek rutinski ispisanih stranica, posebice u *da capella* stavicima, skladanima u “starom” *stile osservato*. Dvozborni stavci, međutim, pokazuju Usperovu sklonost eksperimentiranju s različitim zvukovnim mijenama unutar izvodilačkog sastava, kao i ritamsku živost kakvu bi teško bilo naći u djelima njegovog učitelja Andree Gabriellij. Koncertantni stavci su, pak, posve u skladu s “modernijim” tendencijama u venecijanskoj glazbi početka sedamnaestog stoljeća.

ODMACI OD NORME Kvalitetu Usperove zbirke *Salmi vespertini*, međutim, ne treba tražiti toliko u cjelini, koliko u detaljima. Usper nije “inovator” kao što je to bio njegov suvremenik Monteverdi – on je prije “klasik” manirističkog stila, koji u cjelini poseže za prokušanim obrascima, stvarajući tako stabilan okvir u kojem su mogući učinkoviti povremeni odmaci od “norme”. Tako, recimo, na koncu inače suzdržanog, “konzervativnog” *Beatus à 5* neočekivano nastupa virtuozna, *concertantna* kadenca

Laudate pueri concertato con sinfonie A 5 voci & 2 violini 19 BASSO

Laudate Pueri
Sicut nomen Domini tacet

Infonia tacet

A Solis ortu vsque ad occasum
laudabile nomen Do-

mini Laudabile nomen Do-

mini

primjer 1: Laudate pueri à 5, Basso

Gloria Patri & Filio & Spiritui Sancto Sicut erat in prin-

cipio & nunc & semper & in secula seculorum & in secula

seculo rum A men A men A-

primjer 2: Beatus à 5, Canto

stallum suam sicut bucel las Mittit Christallu suam sicut bu-

cel las quis quis sustinebit? omittet verbum suum

& liquefaciet ea & flu ent & fluent,

a

primjer 3: Lauda Hierusalem à 5, Canto

Alla Breve. Cop Intonation. 48 CANTO Pr. Ch.

Agnificat. Anima mea Dominum exulta-

uit Spiritus meus in Deo Salutari me-

o ecce enim in ex hoc Beata me

dicent omnes generati ones quia fecit mihi magna

qui potens est & Sanctu nom

primjer 4: Magnificat à 5, Canto

POTHVAT PRIPREME I IZVEDBE SKLADBI IZ ZBIRKE SALMI VESPERTINI JOŠ PRIJE SAMO DESETAK GODINA BIO BI PUNO SLOŽENIJI – RAČUNALNA NOTOGRAFIJA TADA JE JOŠ BILA U POVOJIMA, A DOMAĆI SU SE GLAZBENICI TEK BILI POČELI HVATATI U KOŠTAC S POVIJESNO OBAVIJEŠTENIM IZVOĐENJEM BAROKNE GLAZBE

sopra i tenora (vidi primjer 2), violina solo u *In convertendo* à 4, kojoj je dotad bila povjerena uloga nastupa u *ritornellima*, neočekivano se pridružuje pjevačima, a *Lauda Hierusalem* à 5 obiluje *madrigalističkim* efektima (vidi primjer 3).

Sumiranje koje spominje Stipčević obuhvaća ne samo Usperova skladateljska istraživanja, nego i cjelinu raznovrsnih *toposa* liturgijske glazbe njegova vremena – to se, i opet, ne odnosi samo na cjeline (dvozborni stil, *stile osservato*, koncertantni stil), nego i na detalje, u rasponu od “konzervativnog” povremenog korištenja *cantus firmus* tehnike u *Magnificat* à 5 (vidi primjer 4) do omiljenog manirističkog *toposa* jeke u *Laudate Dominum* à 4.

PRAGMATIČNI KOMPROMISI Prva suvremena izvedba nužno je nametnula i pitanje odnosa prema povijesno obaviještenoj

izvodilačkoj praksi. Usperova zbirka pritom je prilično otvorena za različite mogućnosti, od najkomornije varijante, s po jednim pjevačem po dionici i orguljskim *continuumom*, do velikog sastava s više pjevača po dionici i glazbalima koja udvajaju vokalne dionice – potonju mogućnost Usper eksplicitno navodi u napomeni na kraju zbirke. Tonči Bilić odlučio je u sedam odabranih skladbi (*Dixit* à 8, *Beatus* à 5, *Laudate pueri* à 5, *Laudate Dominum* à 4, *In exitu* à 8, *In convertendo* à 4 i *Magnificat* à 8) isprobati različite mogućnosti – dva koncertantna i jedan *da capella* psalam izvedeni su sa solistima, u jednom koncertantnom psalmu kombiniralo se soliste i komorni zbor u *tutti* odsjecima, dok su dvozborne skladbe izvedene zbarski, s glazbalima koja su povremeno udvajala glasove.

Načelno, sve su te odluke stilski utemeljene, premda s određenim pragmatičnim

kompromisima. Usper je skladao za muške pjevače – dionice *Canto*, *Alto*, *Tenor* i *Basso* ne treba tumačiti kao današnji sopran, alt, tenor i bas, nego kao (današnjom terminologijom) kontratenor (eventualno kastrat ili dječjački sopran, no, sudeći prema predgovoru Viadaninij kapitalnoj zbirci *Cento concerti ecclesiastici*, falsetisti su početkom sedamnaestog stoljeća još bili preferirana opcija), (visoki) tenor, (visoki) bariton i bas. U nedostatku takvog sastava, Tonči Bilić dionicu je *Canto* povjerio sopranima, dok je u dionici *Alto* kombinirao alte i tenore.

Nešto veće upitnike, ili barem dvojbe, donosi Bilićev izbor instrumenata. Uz neosporne (prijenosne) orgulje, *continuo* je povremeno izvodilo i čembalo, što je potez koji početkom sedamnaestog stoljeća nije bio uobičajen (ali nije ni nemoguć). Udvajanje basovske dionice *continua* violončelom također nije bilo isključeno (Usper izričito navodi *violon* u *Laetatus sum* à 5), premda u to vrijeme ne još i normativno, dok je korištenje kontrabasa u istu svrhu anakronizam – šesnaeststolpna basovska glazbala sustavno počinju udvajati dionicu *continua* tek koncem sedamnaestog stoljeća.

Naposljetku, određenih dvojbi ima i oko glazbala koja su udvajala vokalne dionice u dvozbornim motetima. Korištenje kompaktnih *consorta* (gudačkog i limenog puhačkog) jest, doduše, bilo normom u njemačkim odzvonicama venecijanskog dvozbora (takvu praksu opetovano u svojim zbirkama navodi Michael Praetorius), ali u samoj je Veneciji

bilo uobičajeno koristiti mješovite *consorte* – to, uostalom, potvrđuju i pojedine skladbe iz Usperove zbirke *Compositioni armoniche*. K tome, ako se već nije raspolagalo renesansnim violama da braccio i da gamba, sretniji bi bio izbor kvarteta s dvjema (baroknim) violama nego s dvjema (baroknim) violinama; isto tako, umjesto četiriju trombona primjerenije bi bilo koristiti jedan kornet i tri trombona.

PUT PREMA KANONU Usprkos navedenim dvojbama, Tonči Bilić ipak je, u cjelini gledano, dostojno predstavio Usperove skladbe današnjem vremenu. Već i ovaj, reprezentativan, ali sužen izbor pokazuje da i druge skladbe iz zbirke *Salmi vespertini* zaslužuju doživjeti prvu suvremenu izvedbu, a neke od njih mogle bi i, s punim pravom, zauzeti mjesto u *kanonu* antologijskih djela hrvatske glazbe sedamnaestog stoljeća. No, barem zasad, čini se da se ponovila priča već toliko puta viđena s raznim ranijim otkrićima hrvatske rane glazbe – pripremljene su note, održan je jedan koncert, državne novine objavile su pozitivan osvrt, a državna televizija emitirala snimku koncerta. I koliko god sve to bilo lijepo i vrijedno, ništa od toga neće biti od dugoročnije koristi ako note ne budu tiskane, a glazba zapisana u njima ne zaživi u izvodilačkoj praksi i nakon te jedne i, zasad, jedine izvedbe. Arhivska istraživanja i muzikološke spoznaje, naime, imaju smisla samo ako glazbi osiguraju novi život. A ne da se do sljedeće izvedbe Usperovih psalama mora čekati sljedeće 384 godine. ■

NEOKRŠĆANSKI FILM ZA ATEISTE FILMOFILE

NOVI FILM TERRENCEA MALICKA S KOJIM JE OVE GODINE OSVOJIO ZLATNU PALMU U CANNESU IZRAZITO JE OSOBNA I GOTOVO AUTOBIOGRAFSKA PRIČA

DRAGAN JURAK

Drvo života (The Tree of Life), 2011., r. i sc: Terrence Malick

Krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih herojsko razdoblje vladavine autorskog filma u Hollywoodu je završilo. Desetljeće koje će mnogi kasnije ocijeniti kao najnezanimljivije i najsterilnije u povijesti kinematografije željeznom će metlom pomesti novohollywoodske velikane, tada tek na pragu sredovječnosti.

NOVOHOLLYWOODSKI VELIKANI

Peter Bogdanovich posve se izgubio u seriji filmskih promašaja, zapečaćenoj osobnom tragedijom umorstva djevojke, od koje se više nikada nije oporavio. Robert Altman ušao je u razdoblje nazadovanja koje će trajati sve do početka devedesetih i filma *Igrač*, odnosno najranije do kraja osamdesetih i filma *Tanner*. Martin Scorsese niti s *Razjarenim bikom* nije uspio postići komercijalni uspjeh, a Oscara će morati čekati još gotovo trideset godina. William Friedkin, Hal Ashby, Paul Schrader, Bob Rafelson i Arthur Penn biti će degradirani u drugorazredne redatelje i za svaki projekt, ako ga uopće i bude, morat će biti spremni na sve kompromise. Lidera generacije, bankrotiranog Francisa Coppolu, zadesit će ista degradirajuća sudbina, a svoj nekadašnji status više neće povratiti ni *Kumom 3* niti s produkcijski prestižnim *Drakulom*. Roman Polanski pobjeći će u Europu zbog optužbe za silovanje maloljetnice, i time si privremeno produžiti karijeru francuskim i britanskim produkcijama, sve dok *Pijanistom* u poznim godinama ponovo ne obnovi svoje kreativne moći. Dennis Hopper gotovo će dvadeset godina jezdići limbom alkoholizma, narkomanije i ludila, a pravu rehabilitaciju doživjet će tek krajem osamdesetih, filmom o uličnim bandama *Boje nasilja*. A gotovo isto toliko dugo trajat će i misteriozni nestanak Terrencea Malicka.

U kanon prevratničkog Novog Hollywooda Malick se upisao filmom *Badlands*, pričom temeljenom na slučaju Charliea Starkweathera i njegove 14-godišnje djevojke Caril Ann Fugate, para zloglasnog po ubilačkom pohodu iz 1958. godine. Nakon *Badlandsa* Malick počinje raditi na *Danima raja*, filmu kojeg nakon čak nekoliko godina montiranja i dosnimavanja završava 1978., osvajajući njime u Cannesu nagradu za režiju. Potom slijedi duga šutnja. Nestanak. Malick je zaronio i više se nije pojavio. Njegovi novohollywoodski suborci postepeno su se počeli oporavljati od korporativne kontrarevolucije predvođene neokomercijalizmom Lucasovih i Spielbergovih filmova. Na površinu je naposljetku izronio i Dennis Hopper, enfant terrible Novog Hollywooda. Ali Terrencea Malicka nije bilo nigdje.

U MALICKOVOM NEOKRŠĆANSTVU NEMA NIČEG NOVOG. ODGOVOR DA UTJEHU U BOLI MOŽE DATI SAMO BOG JE KLIŠE.

MALICKOVA VJERNIČKA I IDEOLOŠKA PORUKA OFUCANA JE KOLIKO I ROMAN PAOLA COELHA. ONO ŠTO JE ZANIMLJIVO JEST KAKO MALICK POSREĐUJE TU PORUKU: ONA JE ODAPETA S LUKA NENARATIVNOG FILMA, KRIOMICE USAĐENOG U NARATIVNI FILM, AUTOBIOGRAFSKIH KORIJENA

OBITELJSKA TRAGEDIJA Zbog tog tajanstvenog dvadesetljetnog izbivanja, dovoljno dugog da u njega stane čitava jedna karijera, *Tanka crvena linija* iz 1998. dočekala se poput novog rođenja Terrencea Malicka. Otada svaki film ovog izrazito povučenog i sramežljivog teksašanina ima težinu objave. Ne progovarajući dvadeset godina Malick je stvorio dojam da snima film samo kada ima nešto za reći. Ako ne vidi potrebu da nešto kaže, spreman je šutjeti bilo dva desetljeća, bilo do kraja života. Taj dojam Malicka kao filmskog mesije, koji istupa samo kada je to nužno—kako za njega tako i za gledatelje—dojam Malickovih filmova kao filmskih objava, ujedno je i temeljni utisak *Drva života*, filma kojim

je ove godine osvojio Zlatnu palmu u Cannesu, na čemu se, bez potrebe za većim remećenjem svoje privatnosti, telegramski zahvalio. Da dojam ne vara, da Malick progovara samo kada je važno, potvrđuje već sam početak filma. *Drvo života* je izrazito osobna, gotovo autobiografska priča.

Malick je odrastao u Texasu, u suburbijskoj obitelji s dvojicom mlađe braće, majkom domaćicom i ocem koji je radio kao službenik u Philips Petroleumu. U drugoj polovici šezdesetih mladi brat Larry otišao je u Španjolsku na studij gitare pod mentorstvom legendarnog gitarističkog virtuozu Andresa Segovie. Ljeti 1968. do obitelji je doprla šokantna vijest da je Larry smučen studijem slomio obje ruke. Otac je zamolio Terrencea da otputuje u Španjolsku pomoći bratu. Terry je odbio. Otac je otputovao sam i ubrzo se vratio sa sinovljevim tijelom. Larry je počinio samoubojstvo, a Terrenceu Malicku ta će obiteljska tragedija usaditi dubok osjećaj krivnje.

U *Drvu života* Malick je progovorio o magnitudi takove obiteljske nesreće. Početkom šezdesetih teksaška obitelji iz suburbije Wacoa (prema nekim izvorima Malickova rodnog grada) dobiva telegram o smrti 19-godišnjeg sina i brata. Majka domaćica, otac službenik i dvojica braće, slomljeni su. Netko je povukao zemlju ispod njihovih nogu, rastvorio nebo nad njima, i preokrenuo svijet, kojeg sad definira čas tupa, čas vrišteća bol. Susjedi dolaze utješiti obitelj, govoreći im kako će bol proći, govoreći im stvari koju su možda istinite, ali koje su klišeji, i koje ne umanjuju bol. A Malickova kamera odlazi u krošnje, u nebo, u eksperimentalni film s klasičnom

glazbom, najčešće religiozne inspiracije. Kada kamera Davida Lyncha skrene sa suburbijskih kuća i bijelo obojanih ograda u mikrokozmos uredno poštisanog travnjaka, kao što je to bilo u *Plavom baršunu*, ona tamo pronalazi prisustvo demonskog. Skrećući od boli obitelji prema prirodi i njezinom mikro i makro kozmosu, Malickova kamera u njoj pronalazi ljepotu, vječnost—i Boga. U sekvenci što nalikuje na opis materijala koji je Malick sakupio za svoj film *Q*, projekt napušten negdje 1980., čak petorica montažera mukotrpno su radili na sinematskom slavljenju Božje kreacije. Narativni film se razlaže, a obiteljska drama ustupa mjesto vizualnoj poemi. Priroda se rastvara, boje se rastvaraju, i odlazimo do postanka svijeta, a zatim kroz vodu, i začudne biološke oblike do dinosaura, mladog predatora koji pokazuje sućut prema svom obogaljenom plijenu, i zatim do pada asteroida, novih ciklusa života, sve do rođenja sinova teksaškog para, njihovih novorođenačkih nožica na koži očevog lica, i njihovih prvih koraka uz očeve korake...

OSNOVNO PITANJE TEODICEJE

Već gotovo dvije tisuće godina kršćani žive u zastrašujućoj tišini Božje šutnje. Kršćanstvo je mesijanska religija. Njegovi vjernici žive u očekivanju drugog Kristova dolaska. To je izvorište njihove snage, ali i njihova užasa. Snage—jer vjeruju u dolazak; užasa—jer se on ne događa. Prvi kršćani vjerovali su da će Krist doći još za njihova života. Riječ je bila o deset, dvadeset, trideset godina progona, patnje, siromaštva, frustracija, i ustrajanja u vjeri—a zatim vječno

spasenje. Ali prošlo je prvo stoljeće, drugo stoljeće, prvi milenij, uskoro će proći i drugi milenij, a od Boga ni traga ni glasa. Čitav svijet kao da je potvrda da Boga nema, a ne da je ovdje. Potvrda njegove odsutnosti, a ne prisutnosti. U toj Božjoj šutnji javlja se i agonija vjere: zašto se Bog ne vraća, zašto Bog ne pomaže, zašto se ne ispunjavaju njegova obećanja. Prvi kršćani umrli su s tim pitanjima i s tom nevjericom, neki zasigurno u razočaranju. Nakon njih s istim

recenzent Nick James, deklarirani ateist, napisat će kako je najdirljivija u vezi filma upravo spoznaja da zagonetku egzistencije i vjere u Stvoritelja najsnažnije iskušava najteža osobna tragedija—gubitak djeteta. Krivo. Prema Malicku, osobna tragedija gubitka djeteta ne iskušava vjeru u Stvoritelja, ona je potvrđuje: osobna tragedija je jedino utočište suvremenog Boga prognanog na rub našeg svijeta. I još jednom krivo. Ono što kod Malicka plijeni pažnju nije taj vjeronički kliše, vjera kao simptom nečije patnje, već način na koji je on posredovan. I to ne prvenstveno zbog eksperimentalnog filma, čija magija ne predstavlja ništa radikalno novo, već zbog narativnog segmenta filma, drame koncentrirane oko lika oca i simboličke koju on nosi.

MALICKOVO NEOKRŠĆANSTVO

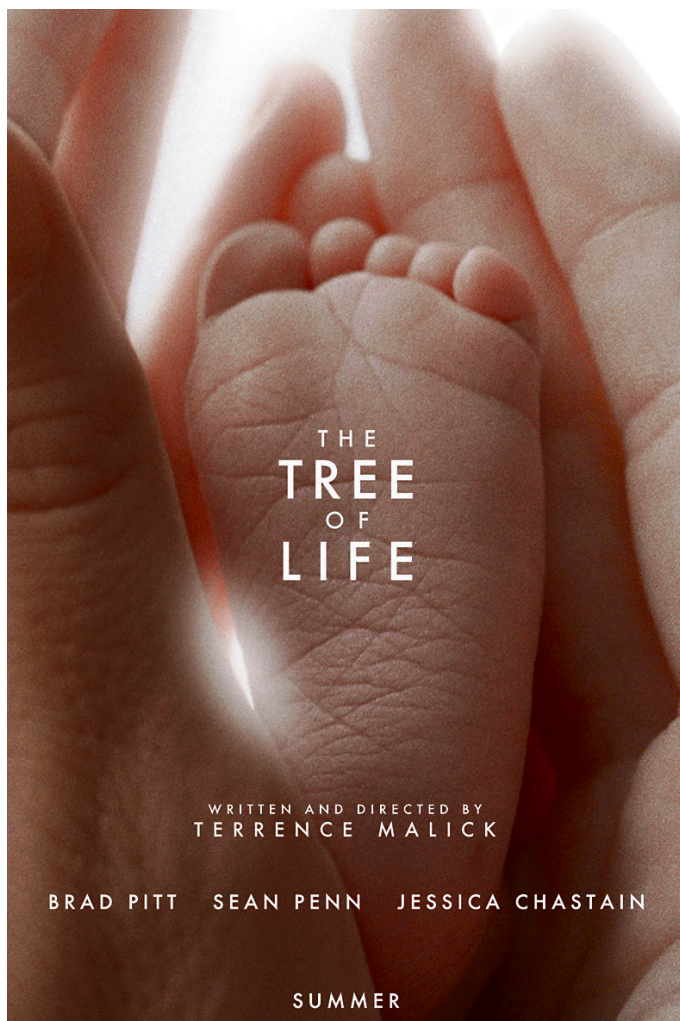
Bog koji pruža utjehu nije jedini Bog u *Drvu života*. Drugi Bog je obiteljski Bog otac. Lik oca obilježen je dubinskom životnom frustracijom. Iako veliki ljubitelj glazbe, on se odrekao umjetničkih ambicija, i karijeru proveo kao niže rangirani korporacijski menadžer. Odgoj djece determiniran je tim očevim konfliktom. S jedne strane, otac djecu upoznaje s klasičnom glazbom, a s druge strane traži od njih podčinjavanje

autoritetu, traži da očvrstnu, da se pripreme na borbu, bol, i kompromise. Odgoj u kojem se otvaranje emocijama miješa s represijom i zatamljivanjem emocija, u očima djece od oca stvara figuru autoritarnog Boga. To nije onaj Bog kojeg Malickova kamera nalazi u prirodi i koji pruža utjehu. To je Bog koji jede svoju djecu. U najpotresnijem trenutku filma dječak će, gledajući kako otac leži ispod automobila podignutog na dizalici, moliti milosrdnog Boga da ubije ovog nemilosrdnog Boga.

Malickovo neokršćanstvo tu dobiva sasvim zanimljivu sjenu. Jedan Bog postoji da bi u njemu pronašli utjehu u životu, a drugog Boga treba ubiti ako želimo preživjeti. Nije poznato kako je Malick prvotno zamislio dramaturški rasplet te vjeroničke drame. Sean Penn, koji u filmu nastupa u ulozi odraslog sina, kaže da je originalni scenarij bio jedan od najboljih koje je čitao. No na njegovo duboko razočaranje Malick je odustao od njega, i baš kao što je to bilo i u slučaju *Dana raja* improvizirajući snimio film. U toj improviziranoj verziji *Drvo života* otkrivanje Boga utjehe kontrapozicionira se sa slabljenjem moći Boga represije. Bog utjehe istiskuje Boga straha. Da bi život išao dalje jedan Bog se mora pronaći, drugi Bog se mora maknuti. Utješnog Boga treba otkriti, nemilosrdnog ukloniti. Otac, bez da je ijedan dan izostao s posla, dobiva otkaz, to ga slama, ruši njegov svijet, njegovu moć, i ponovo ga čini krotkim. Nemilosrdni Bog umire, djeca su spašena, a spašena je i ideja Boga; onoga Boga koji će u finalu ujediniti i žive i mrtve, i umrlog sina i odmetnutog sina i represivnog oca.

NE PROGOVARAJUĆI
DVADESET GODINA
MALICK JE STVORIO
DOJAM DA SNIMA
FILM SAMO KADA IMA
NEŠTO ZA REĆI. AKO
NE VIDI POTREBU DA
NEŠTO KAŽE, SPREMAN
JE ŠUTJETI BILO DVA
DESETLJEĆA, BILO
DO KRAJA ŽIVOTA. TAJ
DOJAM MALICKA KAO
FILMSKOG MESIJE TE
DOJAM MALICKOVIH
FILMOVA KAO FILMSKIH
OBJAVA, UJEDNO JE
I TEMELJNI UTISAK
DRVA ŽIVOTA, FILMA
KOJIM JE OVE GODINE
OSVOJIO ZLATNU
PALMU U CANNESU, NA
ČEMU SE, BEZ POTREBE
ZA VEĆIM REMEĆENJEM
SVOJE PRIVATNOSTI,
TELEGRAMSKI
ZAHVALIO

Malick je nedvosmislen. Happyend je svjedočanstvo Božje prisutnosti, prevladavanja nesreće, boli i razdvojenosti. Ali Malick je i preozbiljan redatelj da bi nas ostavio u takvoj jednoznačnosti. Prvi dio, neokršćansko-eksperimentalni, može se nazvati banalnim—ne u Malickovoj vjeri u sinematsko, već u naivnosti i klišeiziranosti vjere. Drugi dio, narativni, po nekim elementima film u filmu, može se ocijeniti kao izuzetan, i na glumačkoj, i na dramskoj, i na simboličkoj razini. No postoji nešto i u međudodnosu ta dva dijela. Nešto neodređeno, što se zapravo opire interpretaciji, tumačenju filma kroz pojmove "starozavjetnog i novozavjetnog Boga", ili interpretaciji filma kao priče o autoritarnom Ocu koji je otjerao sina u smrt, a zatim pronašao Boga. Uglavnom, postoji nešto što ne dozvoljava racionaliziranje i analitičko isušivanje umjetničkog dojma—a što na impresionističkoj razini povećava goli zbir oba dijela; i to ne samo onog slabijeg, "banalnog", već i onog boljeg, "izuzetnog". To nešto možda je dodir Malickove redateljske kreacije, a možda tek pokazatelj njegove redateljske konfuznosti. Bilo kako bilo, taj nepronikni, konfuzni sloj filma, produbljuje *Drvo života*, stvarajući dojam da je do dna filma nemoguće doći. ■

pitanjima i istom nevjericom umrlo je još i dvije tisuće generacija kršćana. Osnovno pitanje izostanka paruzije (drugog Kristova dolaska), odsutnosti Boga i neispunjenja njegovih obećanja, i šire, osnovno pitanje teodiceje glasi—zašto se Bog ne vraća ponukan stradanjem na zemlji te ako postoji Bog, zašto postoji nesreća: ili Bog nije svemoćan da je spriječi, ili nema savjesti, ili je mrtav, ili ga jednostavno nikada nije ni bilo.

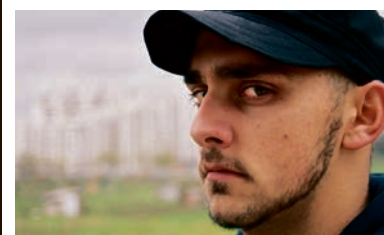
Međutim u *Drvu života* Terrence Malick vidi prisutnost Boga upravo u blizini nesreće i boli. Narator u off-u—čas najstariji brat, čas majka, čas netko treći, obraćajući se čas umrlom bratu, čas Bogu, a ponekad nekom neidentificiranom—govori nam da "Boga najbolje vidi onaj komu je Bog okrenuo leđa". Tragedija je najkraći put do Boga. Nesreća je auto-cesta koja vodi do njegove utjehe. U smrti koja je zadesila obitelj Malick ne vidi odsustvo Boga, njegovu nezainteresiranost, ili njegovu smrt. Upravo suprotno, tragedija je njegova kuća. Neobjašnjivom gubitku jedino on može dati smisao. U tom Malickovom neokršćanstvu nema ničeg novog. Odgovor da utjehu u boli može dati samo Bog je kliše, baš kao i rečenica "sve će proći" koju izgovara susjeda. Malickova vjeronička i ideološka poruka ofucana je koliko i roman Paola Coelho koji se čitavo ljeto prodaje na benzinskoj postaji. Ono što je zanimljivo jest kako Malick posreduje tu poruku. Poruka o Božjoj utjesi kao jedinoj utjesi odapeta je s luka nenarativnog filma, kriomice usađenog u narativni film, autobiografskih korijena. Po toj svojoj formi, mješavini dramskog i eksperimentalnog, *Drvo života* je neokršćanski film za ateiste filmofile. Britanski

TVORNICAK
KULTURE
CULTURE
FACTORY

www.tvornicakulture.com
ŠUBIČEVA 2 / LJ. POSAVSKOG 1

23. 9. / Petak (Mali pogon)
SCREAMING FEMALES

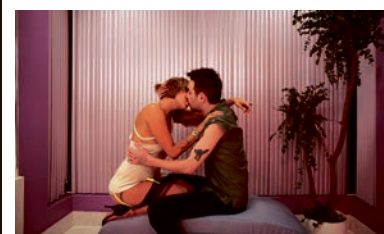
24. 9. / Subota (Mali pogon)
FRENKIE

26. 9. / Ponedjeljak (Veliki Pogon)
TINARIWEN

29. 9. / Četvrtak (Mali pogon)
**TRUST (DK) +
TOWN PORTAL (DK) +
THE SHAKING SENSATIONS (DK) + TANKER**

30. 9. / Petak (Mali pogon)
HANDSOME FURS

FILOZOFIJA NE IDE NA LJETOVANJE

U OKVIRU OVOGODIŠNJE "PJACE OD FILOZOFA", KOTOR SU POSJETILI GIORGIO AGAMBEN I RENATA SALECL. DONOSIMO OSVRT NA NJIHOVE KNJIGE, JEDNU KOJA JE NEDAVNO U HRVATSKOM PRIJEVODU IZAŠLA KOD ANTIBARBARUSA, I DRUGU KOJA BI SE IDUĆE GODINE TREBALA POJAVITI U IZDANJU FRAKTURE

TONČI VALENTIĆ

OD POSLANICE RIMLJANIMA DO ARHEOLOGIJE ZAPOVIJEDI

U biblioteci Poligraf izdavačke kuće Antibarbarus posljednjih je godinu-dvije izašlo nekoliko zanimljivih naslova, a među njima je i složeno filozofsko-filološko djelo suvremenog talijanskog filozofa Giorgia Agambena, podnaslovljeno *Komentar uz Poslanicu Rimljanima*. Agamben je početkom kolovoza održao predavanje u Crnoj Gori u sklopu KotorArta, odnosno manifestacije nazvane Pjaca od filozofa na kojoj je ove godine prvi dio programa posvećen njegovom opusu, dok je drugi dio bio posvećen psihoanalitičarki Renati Salecl koja je, uz brojne sudionike iz regije, također sudjelovala na tjednom simpoziju. Ovo spominjem iz dva razloga: prvo, Agamben je jedan od rijetkih suvremenih filozofa koji živi povučeno, ne pojavljuje se često u medijima niti ekstatično analizira svaki novi društveni događaj; njegovi su javni nastupi zapravo rijetkost, tako da je ovo bila jedinstvena prilika uživo poslušati njegovo izlaganje i sudjelovati u raspravi. Drugo, naziv njegova predavanja *Što je zapovijed?* dobrim je dijelom nastavak promišljanja pavlinske tematike, čime se uvelike oslanja na knjigu o kojoj je ovdje riječ, a koja je nažalost prošla gotovo nezapaženo u domaćim, ali i regionalnim teorijskim krugovima. Doduše, najvećma zbog hermetičnosti i teške prohodnosti teksta koji se podosta razlikuje od njegovih ranijih (iako je i *Vrijeme što ostaje* izvorno objavljeno prije čitavog desetljeća) i popularnijih, lakše čitljivih djela, kao što je to primjerice *Homo sacer*. Najjednostavnije rečeno, čitava je knjiga zapravo pokušaj filozofsko-teološko-filološke interpretacije deset riječi prvog retka *Poslanice Rimljanima* (u njegovu prijevodu: "Pavao, pozvan kao sluga Isusa mesije, odvojen kao apostol za Božje navještenje."). U tom je smislu ovaj pedantan i akribijski rad na tekstu više od filološke re-interpretacije: prava nakana knjige, kako navodi sam autor, jest vratiti Pavlovim *Poslanicama* status temeljnog mesijanskog teksta Zapada.

MESIJANSKO VRIJEME Što to doista znači i kakva je struktura Agambenove filozofske intervencije? On ponajprije smatra da je to najzahtjevniji mesijanski tekst hebrejske baštine te da mesijansko vrijeme koje nalazimo kod Pavla treba razumijevati ponajprije kao povijesno vrijeme. "Preostalo vrijeme" iz naslova knjige ("Il tempo che resta") za Pavla je istinska mesijanska situacija, jedino zbiljsko vrijeme pa u skladu s tim Agamben naglašava dvije bitne činjenice: Pavao je zapravo apostol univerzalizma, a mesijanska je pozvanost opozvanost svake pozvanosti. Jednostavnije kazano, detaljnijom filološkom reinterpretacijom autor dolazi do konačne formulacije, korigiranog

prijevida iz *Poslanice* koji sada glasi: "Pavao, sluga Isusa mesije, zvan apostol, odvojen/ pozvan za evanđelje Božje". Ovdje je sada naglasak upravo na religioznom "pozivu", odabranosti, na jezičnoj strukturi koja određuje sâmu strukturu mišljenja, a kako Pavao pripada hebrejskoj zajednici u dijaspori koja *misli i govori* grčki, to je ujedno i helenistička misao. Apostol se tako pojavljuje kao jedini poslanik evanđelja, razlikujući se time od proroka; jer, dok prorok naviješta Mesiju (Christos nije ime, kaže Agamben, nego naziv za pomazanika, odnosno mesiju), apostol govori *nakon* njegova došašća, tako da je mesijanski događaj zapravo sadašnje vrijeme. Ovdje dolazimo do fundamentalna uvida na kojem se zasniva čitava Agambenova "hermeneutička" konstrukcija: mesijansko nije kraj vremena, nego vrijeme kraja! Odnosno, upravo je mesijansko vrijeme ono koje (pre) ostaje, a mesijanska rekapitulacija vremena u osnovi je sabiranje prošlosti u sadašnjosti, a ne budućnosti. Iz tog horizonta Agamben izvlači i interpretaciju pjesme kao vremen-skog sklopa s eshatologijom, na zanimljiv način tvrdeći da ona preoblikuje kronološko vrijeme u mesijansko: "rima se rađa u kršćanskoj poeziji kao metričko-lingvističko prekodiranje mesijanskog vremena". Navještenje se dakle ne odnosi na budući događaj, nego na sadašnju činjenicu, a iz jezične razine razvidno je da su svi temeljni koncepti modernog doba tek sekularizacije mesijanskih tema.

AGAMBENOV I SUGOVORNICI: BENJAMIN I FOUCAULT Ovdje je dakako nemoguće zaobići brojne reference na Agambenu iznimno dragocjena autora, Waltera Benjamin, koji mu je bio i ostao trajnom inspiracijom u čitavu opusu. Tu je od osobita značaja ne samo ideja kronogenetičkog i mesijanskog vremena koje nije ni dovršeno ni nedovršeno, ni prošlo ni buduće, nego njihova inverzija (teza koju je u osnovi Benjamin preuzeo od Gershoma Scholema), nego i teza o Marxovom sekulariziranju ideje mesijanskog vremena, a to je nešto s čime bi se mogli pozabaviti brojni neomarksisti. U suštini, Agamben smatra da Pavlov tipološki odnos posvema izražava konverzivno kretanje, napetost u kojem dva vremena stupaju u konstelaciju gdje prošlost iznova pronalazi aktualnost i postaje nedovršena, a sadašnjost pridobiva svojevrsnu dovršenost. Ova je misao Agambenu toliko značajna da smatra kako su njezini kasniji odbljesci (primjerice, ideja o vječnom vraćanju jednakog kod Nietzschea ili pak ponavljanju kod Heideggera) "samo fragmenti nastali nakon njezine eksplozije". Preciznije kazano, mesijansko je vrijeme skraćena rekapitulacija prošlosti, tipološki odnos koji tvori jedinstvo dvaju vremena (sva prošlost sadržana je u sadašnjosti). Kako poglavlja odmiču (a sama knjiga je podijeljena na šest "dana"), Agamben sve više ulazi u dijalog s Benjaminom, polako prelazeći na drugu razinu diskursa i performativnosti iskaza

Giorgio Agamben, *Vrijeme što ostaje*, s talijanskoga preveo Mario Kopic; Antibarbarus, Zagreb, 2010.

kao magijsko-pravne fraze čovjekove egzistencije u jeziku. Pri tome paradigma koja određuje strukturu zakona nije norma nego iznimka, čime se Agamben s Pavla premješta u schmittovsko polje izvanrednog stanja pokušavajući taj pojam dovesti u vezu sa shvaćanjem zakona i vremena iz *Poslanice*. Ovakva filološka interpretacija sada postaje i pravna interpretacija, pri čemu se umnogome oslanja na foucaultovski tip diskursa i argumentacijsku razinu, primjerice kad Agamben navodi Foucaultovu distinkciju četiri figure izricanja istine u antici (prorok, mudrac, stručnjak i parezijast). Treba imati na umu da je uz Benjamin stalni (ali počesto i prešutni) Agambenov sugovornik Foucault, od kojeg on preuzima smisao za filološku pedanteriju (prisjetimo se samo njegovih nedavno publiciranih predavanja pod nazivom *Vladanje sobom i drugima*) i argumentacijski slijed koji svagda polazi od jedne povijesne točke ili događaja da bi se potom interpretacijski razdvojio u stotine raznih smjerova.

ARHEOLOGIJA ZAPOVIJEDI Vratimo se sada predavanju koje je Agamben održao u Kotoru, o filozofsko-teološkoj strukturi zapovijedi, temi kojom se bavi u zadnje vrijeme i koja se u većoj mjeri nadograđuje i oslanja na pavlinske filološke interpretacije negoli na poznatu "homo sacer" trilogiju/tetralogiju. U *Vremenu što ostaje* on uspoređuje dva znamenita mesijanska teksta naše tradicije (Pavlove *Poslanice* i Benjaminove *Teze*) držeći da ona tvore konstelaciju koja upravo danas doživljava vrijeme svoje čitljivosti. Naime, za razliku od teze prema kojoj svako djelo u svakom času može biti predmetom beskonačne interpretacije, on smatra da svaki tekst sadrži neku

GIORGIO AGAMBEN JE JEDAN OD RIJETKIH SUVREMENIH FILOZOFA KOJI ŽIVI POVUČENO, NE POJAVLJUJE SE ČESTO U MEDIJIMA NITI EKSTATIČNO ANALIZIRA SVAKI NOVI DRUŠTVENI DOGAĐAJ; NJEGOVI SU JAVNI NASTUPI ZAPRAVO RIJETKOST, A KOTORSKO PREDAVANJE "ŠTO JE ZAPOVIJED" MOŽE SE ČITATI NA TRAGU VREMENA ŠTO OSTAJE

povijesnu indiciju koja ne upućuje samo na njegovu pripadnost određenoj epohi, nego i da do svoje čitljivosti dolazi u određenom povijesnom trenutku. Sličnu strukturu nailazimo i u razmatranjima o zapovijedi, kako u kršćanskom, tako i u pravnom i etičkom smislu. Takva "arheologija zapovijedi" (još jednom, referenca na Foucaulta) početak je analize koja završava s filozofskim problemom volje i moći, s heideggerovski intoniranom analizom jezika i modalnih glagola kao same strukture mišljenja. Filozofija se, smatra Agamben, može definirati kao pokušaj shvaćanja značenja, ili pak dodjeljivanja značenja praznim modalnim glagolima. Iz podudarnosti značenja grčke riječi *arhe* kao izvora, ali i zapovijedi, Agamben "arheološkim istraživanjem" dolazi do teze da u zapadnjačkoj filozofiji postoje dvije ontologije: potvrđivanja, odnosno bivanja (filozofija i znanost) i zapovijedanja (religija i pravo). Ispreplitanje ove dvije ontologije napose je vidljivo na području religije, a ukoliko je ontologija kao takva odnos između jezika i bivanja, u ontologiji zapovijedi naglasak je na jeziku, i to napose u njegovu kršćansko-imperativnom modusu. Takva arheologija zapovijedi bliska je biblijskom jeziku, no isto tako i ontologiji potencijalnosti, mogućnosti. Odatle i filozofske, i filološke i teološke veze s Pavlom i čitavom interpretacijom koju Agamben poduzima u *Vremenu što ostaje*. Na kraju, ono što *ostaje* jest nagovor na čitanje Agambenova djela, u izvrsnom i filološki preciznom hrvatskom prijevodu Marija Kopića s opsežnim dodatkom dvojezičnih ulomaka iz Pavlovih tekstova. Tek jedna, nimalo maliciozna opaska: ako je samo za interpretaciju prve rečenice *Poslanice Rimljanima* Agambenu bila potrebna čitava knjiga, koliko bi svezaka trebalo za cjelokupni Pavlov opus?

NEMATE IZBORA
NEGO PROČITATI
KNJIGU O IZBORU

Suvremenim potrošačkim društvom vlada tiranija izbora: neprestano smo prisiljeni birati. U današnjem kapitalizmu nudi nam se obilje dobara i nematerijalnih usluga stvarajući privid da živimo u svijetu u kojem je moguće apsolutno sve, samo treba izabrati, od proizvoda u supermarketu do vlastitog identiteta. No, paradoks je upravo u tome što takva sloboda izbora stvara tjeskobu i nezadovoljstvo: umjesto da budemo sretni zbog mogućnosti izbora, osjećamo se nelagodno i nesigurno ne znajući što odabrati, svagda propitujući vlastite odluke. Knjiga *Tiranija izbora* slovenske psihoanalitičarke Renate Salecl bavi se upravo tom problematikom, analizirajući zbog čega nas izbor u današnjem svijetu čini tjeskobnim i zašto je on izvor problema, a ne užitka. Osnovna teza knjige jest da imperativ kasnog kapitalizma za kreiranjem vlastite osobnosti dovodi do posvemašnjeg razočaranja, a "tiranija izbora" u stvari sprečava bilo kakvu instinsku društvenu promjenu. S obzirom na intrigantnu temu nije neobično da je ovo već drugo izdanje knjige (izvorno objavljene kod istog nakladnika prošle godine, ali pod nazivom *Choice*), i da se već prevodi na brojne svjetske jezike, uključujući i kineski. I u Sloveniji Salecl je postigla veliki uspjeh brzo rasprodavši prvo slovensko izdanje, a ujedno je i proglašena Slovenkom godine. No, komercijalni uspjeh djela ne bi trebao potencijalnog "ozbiljnog" čitatelja odvratiti od čitanja: knjiga jest zabavna i populistički pisana, ali ujedno je teorijski dobro potkovano štivo. Salecl se oslanja na prokušanu metodu sociološkog, psihoanalitičkog i filozofijskog pristupa u kombinaciji s primjerima iz popularne kulture, ali i posve osobnim iskustvima tiranije izbora poput kupnje namirnica u dućanu, odabira auta ili restorana za večeru. Sve se na kraju svodi na lažni izbor između dvije identične stvari, poput dvije jednake poluprazne (ili polupune) čaše vode s naslovnice knjige.

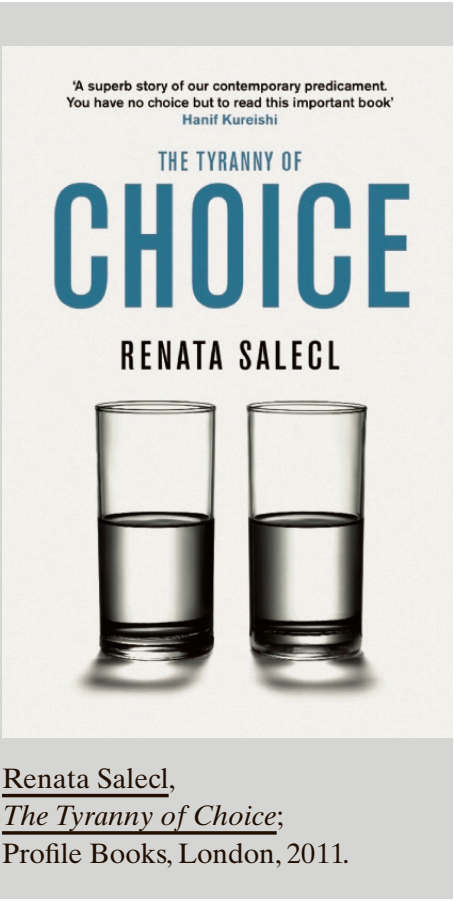
IZBOR I TJESKOBA Na samom početku možda je najbolje navesti stih iz jedne pjesme popularne kanadske alter-grupe koji najbolje sažima anti-bartlebijevsku formulu istinske nemogućnosti odbacivanja izbora: "Kad bih trebao odabrati između toga da odaberem ili ne odaberem, radije ne bih odabrao". Dakle, i sam čin odbacivanja već je unaprijed neka vrsta izbora, što je upravo ono zbog čega je problem izbora toliko složen. Zbog čega nas izbor u današnjem svijetu čini toliko tjeskobnim? Tržište je prepuno priručnika za samopomoć u kojima bismo trebali naučiti kako ostvariti sreću, a osobni treneri nas podučavaju kako organizirati vlastiti život. Kako na jednom mjestu kaže britanski sociolog Frank Furedi, živimo u dobu samoskrivljene maloljetnosti, u kojem drugi preuzimaju upravljanje našim životima i čine izbore umjesto nas: država nas percipira kao nezrele pojedince kojima treba upravljati. Pritom je ključna riječ promjena: stvaraju se nove strategije za redefiniranje nečijeg cjelovitog života ili životnog stila. Ključno pitanje u takvoj konstelaciji dakako glasi: zašto je porast mogućnosti izbora u kasnom kapitalizmu doveo do straha, neizvjesnosti, osjećaja krivnje i nelagode, umjesto do užitka i zadovoljstva? Pri tome treba imati na umu fundamentalan Žižekov stav koji on često ponavlja: Možeš učiniti izbor koji god hoćeš, pod uvjetom da odabereš ono što ti je nametnuto! Naime, današnje društvo glorificira ideju izbora kao neoliberalnu dogmu i kao nešto posve samorazumljivo, a vrijednost ove knjige jest upravo u tome što

se ta samorazumljivost dovodi u pitanje – ideologija izbora je naprosto simptom nove tvorbe subjektivnosti. Iako je zavodljiva, takva ideologija slobodnog izbora u biti je pogrešna jer na teret pojedinca stavlja ideju da je on gospodar vlastite sudbine i da je odgovoran za svoj život. Pritom dakako izbor nikad nije posve slobodan, jer on je već unaprijed uvjetovan različitim društvenim faktorima.

TRAUMA IZBORA Što je to toliko traumatično u izboru? Salecl navodi četiri temeljna razloga: on mora biti idealan; ljudi svoj izbor uspoređuju s izborima drugih; ako je svatko slobodan izabrati, onda nema nikakve društvene kontrole; naposljetku, postoji strah da izbor nije doista slobodan. Ona pritom ispravno navodi da se još od samih početaka kapitalizma, od razdoblja prosvjetiteljstva iz kasnog 17. st. ustrajno zagovarala ideja izbora koja je bila povezana s idejom ljudske slobode i prava te modernom koncepcijom političke slobode, a kapitalizam je zagovarao ideologiju samo-ostvarenja vlastitih ideala, napose u američkom kontekstu (tzv. ideologije "američkog sna"). Ovdje ponovno dolazimo do klasičnog aristotelovskog pitanja – što je to dobar život? Danas dobar život (grč. *to eu zen*) više nije otjelovljen u idealu političke zajednice kao zajednice dobrog življenja, nego se sastoji u kvantitativno mjerljivom uspjehu. Ideologija izbora je toliko duboko prodrla u sve pore našeg života tako da se više ne osjećamo u potpunosti zadovoljni i sretni: stalno smo u stanju brucknerovske "neprekidne ushićenosti", a iznutra smo prazni i tjeskobni. Tome doprinose i self-help priručnici koji bi trebali naš život učiniti boljim i ugodnijim, ali nas samo odvlače u novu agoniju i depresiju. Kako u psihoanalitičkoj maniri primjećuje autorica, paradoks zagovaranja izbora kao ultimativne ideje post-industrijskog, kognitivnog kapitalizma nalazi se u činjenici da on otvara nove vrste usluga koje bi nam trebale pomoći da se nosimo s tim bremenom i da ograničimo naše sve veće želje i zahtjeve. Paradoksalno je pritom da se izbor temelji na ideji pojedinca da slobodno oblikuje život, a on zapravo odustaje od te slobode i prenosi je na nekog drugog, poput danas veoma popularnih "životnih trenera". Filozofski gledano, veza između izbora i tjeskobe nije nova tema: ona postoji još od Kierkegaarda koji kaže da čovjek na rubu ponora ne osjeća tjeskobu zato jer bi mogao pasti, nego zato jer ima slobodu da se sam u njega baci – to je rađanje odgovornosti spram samoga sebe kao tereta.

TIRANIJA IZBORA
SLOVENSKE
PSIHOANALITIČARKE
RENATE SALECL
ANALIZIRA ZBOG
ČEGA NAS IZBOR U
DANAŠNJEM SVIJETU
ČINI TJESKOBNIM I
ZAŠTO JE ON IZVOR
PROBLEMA, A NE
UŽITKA. U SLOVENIJI
JE PRVO IZDANJE VEĆ
RASPRODANO,
PREVODI SE NA
DESETAK JEZIKA,
UKLJUČUJUĆI I KINESKI

Ovdje Salecl u priču ubacuje i neizbježnu psihoanalizu – temelj ideologije izbora zapravo je pogled velikog Drugog. Prema Lacanu, iako veliki Drugi zapravo ne postoji, on ipak funkcionira *kao da* postoji, jer je vjerovanje u njega ključno za način na koji ljudi percipiraju svoj život. Donošenje odluke, odnosno izabiranje je traumatično upravo zato što *ne* postoji neki veliki Drugi koji bi nas nadgledao – stoga je potrebno izmisliti simboličku strukturu koja bi nas oslobodila od nelagode biranja. Izbor nužno proizvodi tjeskobu jer nas on u beskraj tjera na tražanje za novim izvorom zadovoljstva; često nezadovoljni odabranim, imamo dojam da drugi ljudi uživaju više od nas, što onda proizvodi i zavist. Osim toga, živimo u velikoj

Renata Salecl,
The Tyranny of Choice;
Profile Books, London, 2011.

zabludi da je svijet racionalno organiziran; u današnjem društvu tržište postaje veliki Drugi igrajući ulogu racionalizirajućeg čimbenika. Posebno poglavlje Salecl posvećuje ljubavnom izboru. Tržište je preplavljeno knjigama-priručnicima za samopomoć o tome kako se zaljubiti – problem je u tome što smo uvijek u potrazi za idealnim partnerom, a time izbor kao ideal postaje idealni izbor. Velik broj potencijalnih partnera i veze preko interneta reflektiraju dominantni princip tržišta u post-industrijskom kapitalizmu, uvodeći ideologiju racionalizacije i učinkovitosti. Iz ove perspektive, čini se da je bilo mnogo bolje u periodu kad su brakovi bili uvjetovani i unaprijed dogovoreni, a ne stvar osobnog izbora i "iracionalnog" zaljubljivanja. Vratimo se ponovno na psihoanalizu: problem je u tome što živimo u društvu koje zagovara beskrajni užitak i zadovoljenje poriva, a opet, postoji samo zahvaljujući našem trajnom nezadovoljstvu. To je paradoks kojeg je, među ostalim, opisao Mladen Dolar u knjizi o škrtosti, gdje je suvremena verzija škrtice – potrošač! Naime, što je drugo potrošaštvo nego suvremeni oblik škrtosti koji nagoni ljude da uživaju u tome jer trošeći novac na rasprodajama zapravo štede. Što je dakle smisao akcijske prodaje i sniženja do li perverzna logika kapitalizma u kojoj se roba može prodati samo ako joj je cijena snižena, pri čemu je proizvod sveden na štednju? Kao što je već istaknuto u citiranom stihu s početka teksta, najveći problem s izborom jest da ga stalno moramo činiti, željeli mi to ili ne. Jer, čak i ako bartlebijevski odaberemo da ne želimo ništa činiti, i to je neka vrsta izbora. Problem

se nalazi upravo u tome što izbor pretpostavlja osobnu odgovornost, koja je izbačena iz imaginarija suvremenog društva.

ODABRATI ONO ŠTO JE VEĆ ODABRANO S obzirom da se naša želja uvijek oblikuje prema želji Drugog, "prinudni izbor" ne znači naprosto odsustvo izbora, nego izbor koji je *istovremeno* ponuden i zaniijekan: on je svagda povezan sa sublimacijom poriva, često sa sobom donosi nelagodu i sram ili strah jesmo li ispravno izabrali. Kako želja uvijek uključuje neku vrstu zabrane, ljudi zapravo ne znaju što stvarno žele dok im se to ne ponudi (a u tome je kapitalistički tržišni mehanizam nenadmašan). Danas smo dakle prepušteni sami sebi, nosimo teret biranja i odgovornost za nj: no pitanje je otvara li izbor ikakav prostor za društvenu promjenu? Kako navodi Salecl, "izbor otvara mogućnost za društvenu promjenu, ali jedino onda kad ga se ne doživljava kao isključivo individualni prerogativ. Uspjeh ideologije izbora u današnjem društvu sastoji se u tome da se od ljudi sakrije činjenica kako je njihov izbor ograničen i uvjetovan socijalnim raspjedom u društvu te da postoji sve više i više stvari koje ne možemo birati". Preciznije rečeno, birati možemo samo ono što nam je unaprijed ponuđeno za odabir – liberalni demokratski kapitalizam favorizira ideologiju izbora samo ako je ona potrošačka, i u tome je glavni problem: možemo odabrati ovaj ili onaj proizvod u supermarketu ili čak neki novi identitet, ali upitno je možemo li doista izabrati drukčiji model društvenog ili političkog ustroja. Shvatimo li to na taj način, preostalo nam je odlučiti prihvaćamo li ili ne tiraniju izbora, a to možemo učiniti samo ako razumijemo ideološke mehanizme koji se nalaze u njegovoj pozadini. Možda ovo zvuči pesimistično ili reakcionarno, ali ustvari je realnost koju treba prihvatiti. Autorica je precizno iznijela argumente koji se zasnivaju na pokušaju nadilaženja konzumerističkog modela izbora, smatrajući da je promjena moguća jedino drastičnim mijenjanjem racionalističke paradigme neoliberalne dogme prinudnog biranja; na svakome od nas ostaje da pronade i utre put takvoj promjeni. Kad je pak riječ o preporuci za čitanje ovog djela, nju je na najbolji način duhovito sažeo Hanif Kureishi na naslovnici knjige: "You have no choice but to read this important book". **E**

TRANSŽANROVSKO PUTOVANJE

UTJECAJAN ALBUM IZ KASNIH SEDAMDESETIH PRIPOVIJEDA O NEOBIČNOJ PLOVIDBI,
POIGRAVAJUĆI SE KLIŠEJIMA ŠUND PRIČA O GUSARIMA I RANIJOM STRIPOVSKOM TRADICIJOM

BOJAN KRIŠTOFIĆ

U posljednje vrijeme u središtu su pozornosti čitatelja i kritičara stripa, barem kad je riječ o izdavačkom obliku međunarodno poznatom kao “grafička novela”, ponajviše socijalno osjetljivi, politički provokativni i sadržajno dokumentarni stripovi, ili “igrani” stripovi inspirirani stvarnim događajima. Prilično je često riječ o izvrsnim, ili barem vrlo dobrim djelima koja strip približavaju lijepoj književnosti, ne u smislu izraza, već u duhu bavljenja “teškim” temama što bi, kažu neki, trebalo biti obilježje elitne umjetnosti, dok strip, poznato je, leži negdje na granici elitne i masovne (popularne) kulture, na granici literature i vizualnih umjetnosti. Realistični i opori pristup mediju pridonio je da visoka kvaliteta nekih naslova odjekne mnogo šire od užih čitalačkih i izdavačkih krugova te da se šira publika ponovno zainteresira za medij koji je u međuvremenu uglavnom izgubio ulogu lako dostupnog zabavljača narodnih masa.

NENAMETLJIVI KAMEN MEĐAŠ

Ipak, mnoge vrline koje su strip krasile i u vrijeme kada se na njega, s dozom prezira, gledalo “samo” kao na jeftinu zabavu i eskapističku razbibrigu, bitne su i dan danas. I te vrline su upravo one karakteristike medija koje su ga zadržavale u granicama popularne kulture, daleko od galerija i akademskih rasprava—pustolovna narav većine stripova, fantastika, bajkovitost, idealizam, rudimentarna karakterizacija likova, žanrovska uskogrudnost i tome slično. Tokom razvoja medija, u jeku poslijeratne pojave modernizma u stripu i kasnijeg post-modernizma, sredinom sedamdesetih godina, nastajali su i naslovi koji su se podjednako napajali na tradiciji i bježali od nje, težeći da prokušanim žanrovskim formulama udahnu novi život i svježinu. Pojavljuje se nova, radikalna francusko-belgijska škola nadahnuta znanstvenom fantastikom (Les Humanoïdes Associés), u SAD-u nastavlja se razvijati ono što je kasnih šezdesetih bilo poznato kao američki underground, a u osamdesetima će se početi zvati nezavisni strip, dok u Italiji izlaze prve epizode serijala *Corto Maltese*, u kojem stilske zasade poznate iz književnog modernizma u strip ulaze na ponešto drugačiji, sasvim originalan način. A na južnoj polutki planete, argentinski autori Carlos Trillo i Enrique Breccia stvaraju djelo izravno inspirirano prijeratnim šund pričama o gusarenju južnim morima (bilo u filmu ili stripu), kao i jednim od ključnih stripova argentinskog modernizma—*Mort Cinderom* velikih umjetnika Hectora Germana Oesterhelda i Alberta Breccie, Enriqueova oca.

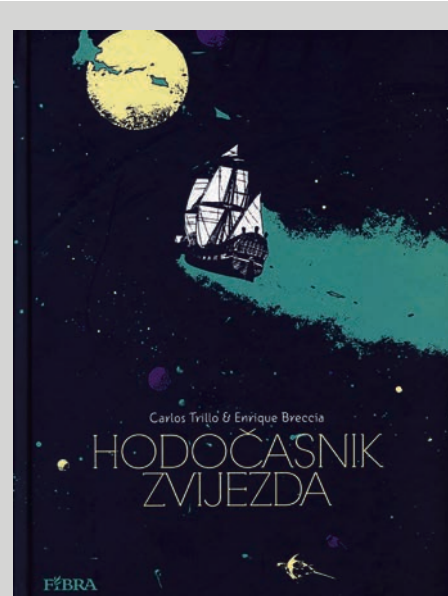
Djelo Trilla i Breccie mladeg—*Hodočasnik zvijezda*—objavljeno 1978. godine, dirljiva je posveta *Mortu Cinderu* rađenom početkom šezdesetih, ali i autentičan umjetnički izraz pripadnika tada mlade generacije argentinskih autora, istodobno sublimacija navedene tradicije i duhovito, ali i melankolično poigravanje njezinim klišejima, uz jasno zacrtavanje puta naprijed, prema novim otkrićima. *Hodočasnik zvijezda* danas

posjeduje dodatnu vrijednost skromnog, nenametljivog kamena međaša u razvoju stripa—jedno od djela iz druge polovine sedamdesetih koje neminovno pripada svome vremenu, a danas se posve razlikuje od najrazvikanijih naslova na međunarodnoj sceni, dok se njegov (vjerojatno posredni) utjecaj prepoznaje u stripovima bliskima fantastičnom naslijeđu—od američkog *Sandmana* Neila Gaimana u devedesetima, do najnovijih glasova na francuskoj sceni, poput *Tri sjene* Cyrila Pedrose i njemu srodnih autora.

RUPA U MORU U čemu je posebnost *Hodočasnika zvijezda*? Iskusnog čitača on će, slučajno ili namjerno, podsjetiti na mnoge druge stripove, pogotovo na one u kojima je središnja tema putovanje. U ovome stripu tročlana posada španjolskih mornara iz 17. stoljeća—kapetan Harris Conrad, kormilar Jonah i mali od palube O' Flagherty—na jedrenjaku Hodočasnik putuje nebeskim prostranstvima, beskrajinim svemirom od planeta do planeta, od nemila do nedraga, nošeni zvucima čarobne frule malog od palube, nakon što su kroz tajanstvenu rupu u moru neobjašnjivo upali u crnu beskonačnost. Ostatak posade u pobuni je napustio brod prije ove kalvarije, a kapetan i njegovi najvjerniji mornari prepušteni su samima sebi u pokušaju povratka na Zemlju i suočavanju s nevoljama koje nalaze po putu. *Hodočasnik zvijezda* priziva *Corta Maltese*a, kako u crtežu općenito, tako i neuhvatljivom, nedokučivom izrazu lica kapetana Conrada, ali i u prevladavajućoj snenoj atmosferi. Bliski su mu i Burgeonovi *Nošeni vjetrom*, zbog povijesne pozadine, nautičke tematike i plastične karakterizacije likova, a pojedine epizode podsjećaju i na najbolje trenutke *Dylana Doga* iz pera Tiziana Sclavija. Zanimljivo je kako su neki od navedenih stripova (osim *Dylana Doga*), nastajali paralelno s *Hodočasnikom zvijezda*, što može inspirirati kritičara na povlačenje labave pretpostavke o nesvjesnom “zajedničkom” djelovanju skupine autora, odnosno na povezivanje nekih traženja u stripu kasnih sedamdesetih, koja su (vjerojatno spontano), dovela do sličnih odgovora i izražavanja sličnih emocija. Sve bi to današnjem čitatelju to razdoblje moglo približiti kao nervozno, nesigurno i nepredvidivo otkrivanje novih putova prema posvemašnjoj radikalizaciji medija u osamdesetima, istinsku prekretnicu u razvoju od modernizma ka post-modernizmu u stripu.

Što se *Hodočasnika zvijezda* tiče, traganje je, kako rekospo, njegova ključna i sveobuhvatna tema. Kapetan Conrad čovjek je na pragu srednjih godina, čvrst muškarac kojem se na grubom licu nježnog pogleda pojavljuju prve ozbiljnije bore. On nosi ožiljke zapovjednika izdanog od većine posade, koji se možda i nije želio vratiti s putovanja na koje je krenuo, ne znajući da će ga ono dovesti daleko od Zemlje, a tu je i gorka uspomena nestale ljubavi, uvijek prisutna negdje na granici njegovih razmišljanja. Fatalistički krenuvši u nepoznato, kapetan se ne nada ničemu, tek možda djetinje naivnu

povratku svoje pokojne cigančice Charo, ili otkrivanju novih, egzotičnih svjetova bez pretjeranih materijalističkih pobuda. Kormilar Jonah ostarjela je, krupna mrcina, u duši poštenjačina, no u svakodnevnici mnogo realnija i praktičnija osoba od kapetana, nesklona bezrazložnim rizicima, ali sklona zemaljskim užicima. I napokon, mali od palube, O' Flagherty, gotovo dječak, bježi od nerealizirane romantične priče u susret još većoj priči, pustolovini koja ga dovodi do granica svemira. On jedini bez resignacije promatra okruženje u kojem su se našli te ne odolijeva žedi za novim doživljajima, no i on će od pustolovine do pustolovine naslutiti što tišti njegove suputnike i što

Carlos Trillo & Enrique Breccia,
Hodočasnik zvijezda, sa
španjolskoga prevela Irena Rašeta;
Naklada Fibra, Zagreb, 2010.

će njega mučiti u budućnosti—teret života, breme godina provedenih u neprekidnom lutanju i traganju za istinskim, humanim vrijednostima koje je, čini se, ipak moguće ostvariti jedino u zajednici s drugim ljudima pa makar to bila tri nesretna mornara na brodu što zauvijek putuje. No, i ovim će se brodolomcima tokom stripa pridružiti novi suputnici...

NEMIRNI SNOVI I NELAGODNE ALUZIJE *Hodočasnik zvijezda* nevelikog je opsega—broji dvanaest kraćih epizoda koje ne donose nikakav rasplet, već prije dokumentiraju jednu etapu u putovanju broda i njegove posade, ne prikazujući ni početak ni kraj, nego samo isječak njihovih potucanja. Labavom strukturom i čestim izmjenama prostorno-vremenskog konteksta strip najviše i podsjeća na *Morta Cindera*, kao i bilježenjem malih sudbina običnih ljudi, nikakvih junaka, gotovo slučajno bačenih u žanr kojim bi ipak trebala vladati čvršća bića bez moralnih dvojbi—u žanr pustolovnog, gusarskog stripa pa još i s mnogim elementima znanstvene fantastike! Moglo bi se reći da su likovi stripa upali u krivi žanr baš kao i njihov brod u beskraj između

HODOČASNIK
ZVIJEZDA PRIZIVA
CORTA MALTESEA,
KAKO U CRTEŽU
OPĆENITO, TAKO I
NEUHVATLJIVOM,
NEDOKUČIVOM IZRAZU
LICA KAPETANA
CONRADA, ALI I U
PREVLADAJUĆOJ
SNENOJ ATMOSFERI

zvijezda. U tom smislu *Hodočasnik zvijezda* maštovito je putovanje od žanra do žanra, a ne samo od planeta do planeta. Ovo putovanje osim vrhunskim, poetičnim scenarijem provedeno je blistavim crtežom. Enrique Breccia vidljivo je manji eksperimentator od svog radikalnog, beskompromisnog oca, ali nije ni njegov ni bilo čiji epigon, nego samosvojan autor koji koristeći tradicionalna sredstva izražavanja stvara iznimno maštovit svijet napučen najrazličitijim bićima, koja kao da su potekla iz neke fantazmagorije Hieronymusa Boscha. Pun sjajnih detalja, Breccin crtež zavodljivo poziva na gledanje, a njegov osjećaj za ritam i kompoziciju prirodan je i fluidan. Enrique, kao i njegov otac, ali i drugi latinoamerički autori, na vrlo zanimljiv način koristi šrafure, izbjegavajući (za razliku od, na primjer, dobrog dijela francuskih kolega) čistu liniju i crtajući sa zadivljujućim bogatstvom ploha i tekstura, što sasvim odgovara temi stripa kao što je *Hodočasnik zvijezda*, koji ne nudi činjenice povezane uzročno-posljedičnim vezama, već nemirne snove i nelagodne aluzije. Strip nudi raspoloženja sjetna i nedokučiva poput prostora kojim putuju njegovi likovi, kojeg je Breccia tako uvjerljivo oslikao na mnogim stranicama od samo jednog kadra. A u nekim scenama, on je i taj jedan kadar probio i razorio, omogućivši stripu da se metaforički razlije u beskraj. ■

KOLIKO SLOBODE MOŽEMO PODNIJETI?

PRIKAZ PROŠLOGA STOLJEĆA KROZ IZBOR IZ NAJZNAČAJNIJIH DJELA HUMANISTIČKIH ZNANOSTI

VIŠNJA PENTIĆ

Dvadeseto je stoljeće otpočelo pogledom unutra. Kada je profesor fizike Wilhelm Konrad Röntgen besane noći u studenom 1895. slučajno otkrio "jednu novu vrstu zraka", brzo je došao na ideju da pomoću njih snimi svoju ruku. Kako je ta snimka izgledala, danas je dobro poznato, no u tadašnjoj je javnosti njegovo otkriće izazvalo pomutnju. Ljudi su osjećali nelagodu gledajući snimke svog kostura, pri tom se pitajući mogu li novootkrivene zrake prozreti ne samo njihovo meso, već i misli i osjećaje. Mnogi su vjerovali kako im je privatnost ugrožena, jer što vrijede zidovi kad zrake svuda prolaze. Bilo je to stotinu godina prije pojave Google Eartha. No, život ide dalje pa je američki političar Reed jednostavno zatražio izradu zakona protiv opasnih zraka, a jedan londonski trgovac počeo prodavati odjeću koja je navodno štitila od neugodnih rendgenskih pogleda. Te javnosti nedokučive zrake bile su tek posljedica jednog puno značajnijeg pogleda unutra. Otkrićem elektrona zavirili smo u unutrašnjost Demokritovog nedjeljivog atoma. Spoznaja o njegovoj djeljivosti i opet je u široj javnosti izazvala zabune. Popularna su djela govorila o iščeznuću materije tvrdeći kako su se atomi dematerijalizirali, no trebat će proći još stotiniak godina da digitalno doba dokine materiju u smislu na koji smo je do tada bili navikli percipirati. Pokazuje se tako da su strahovi i nade prošlosti često stvarnost budućnosti.

SUSRET SUBJEKTIVNOSTI I OBJEKTIVNOSTI U svojoj knjizi *Prošlost i budućnost 20. stoljeća* Viktor Žmegač daje jedan moguć portret epohe koja je svjedočila dvama velikim ratovima koje je proglasila "svjetskim", istom broju atomskih bombi bačenih na civile i jednom holokaustu. Prošlo stoljeće, kojem je većina nas imala prilike svjedočiti, a sam autor i proživjeti njegove tri četvrtine, portretirano je u knjizi kroz osamnaest eseja od kojih se svaki bavi jednim kanonskim djelom humanističkih znanosti epohe.

Kako autor u predgovoru objašnjava, namjera knjige može se shvatiti kao "pokušaj da se nacrtat portret stoljeća na temelju važnih kulturoloških i filozofskih djela". Prvo pitanje koje se pri takvom pokušaju nameće ono je izbora pa Žmegač ističe da se u njegovu kriteriju očituje susret subjektivnosti i objektivnosti jer odabrana djela za njega imaju kako epohalnu tako i personalnu reprezentativnost. Naslov knjige može se donekle shvatiti i doslovno s obzirom da prvo i posljednje djelo prikazano u *Prošlosti i budućnosti 20. stoljeća* nisu nastala u tom već u njemu susjednim stoljećima. Freudovo *Tumačenje snova* kojim Žmegač otvara prikaz epohe u rukama čitatelja našlo se nekoliko mjeseci prije početka stoljeća, no sam je Freud inzistirao da se knjiga datira 1900. godine anticipirajući tako njegovu presudnu ulogu u kulturi razdoblja. Kao i profesor Röntgen, Sigmund Freud je pogledao unutra svojim revolucionarnim pohodom u internalizirani svijet snova. Skrivena osjećaje i strahove, od čijeg su razotkrivanja ljudi strahovali čuvši za rendgenske zrake, Freud je stavio u srce svog istraživanja. Humanističke su znanosti kročile u "unutrašnji prostor svijeta", a u stopu ih je slijedila umjetnost epohe. Interijeri ljudske psihe

postali su predmet nove discipline nazvane psychoanalizom kao i središnji interes umjetnosti početka 20. stoljeća. "Pče smo onog unutarnjeg", ustvrdit će Rilke oblijećući u stihovima oko duha vremena kojem pripada.

O umjetnosti u 20. stoljeću Žmegač nas prvenstveno obavještava kroz prikaze djela Wilhelma Worringera *Apstarkcija i uživljavanje* (1908.), Adolfa Loosa *Ornament i zločin* (1908.), Waltera Benjamina *Umjetničko djelo u razdoblju tehničke reprodukcije* (1936.) te *Mimeza* (1948.) Ericha Aurebacha. Kroz navedena djela pratimo pojavu apstrakcije u likovnim umjetnostima, funkcionalizma u dizajnu i arhitekturi, atonalnosti u glazbi, avangardi u književnosti te uspon novih umjetnosti, filma i fotografije, kao specifičnosti prošlog stoljeća. Primijetit ćemo da je isključivo riječ o autorima njemačkog govornog područja što ne čudi ako znamo da je autor izbora po struci germanist. No, odabir se ne čini problematičnim jer nudi uvjerljivu i koherentnu sliku duha epohe. Žmegač također već u drugom poglavlju prikazuje *Tečaj opće lingvistike* (1916.) Ferdinanda de Saussurea kako bi ukazao na važnost strukturalizma kao ključne metodologije u humanističkim znanostima dvadesetog stoljeća, a opravdanost tog odabira teško je osporiti. Eseji o pojedinim djelima posredno autoru služe i za prikaz središnjih intelektualnih tema dvadesetog stoljeća. *Drugi spol* (1949.) Simon de Beauvoir uvodi temu feminizma, Camusov *Mit o sizifu* (1942.) pojavu egzistencijalizma, Baudrillardova *Transparentnost zla* (1990.) postmodernizma. Prikaz pak knjige *Riječi i stvari* (1966.) Michela Foucaulta nudi podlogu za objašnjavanje pojave etnologije, antropologije i analize kulturnog sjećanja, *Eros i civilizacija* (1955.) Herberta Marcusea iskorištena je za razmatranje odnosa prema seksualnosti, Huizingin *Homo ludens* onoga prema sportu. Adorno i Horkheimer te Hannah Arendt i Martin Heidegger propituju odnosa čovjeka i tehnike, Marshall McLuhan odnos čovjeka i suvremenih medija, a Erich Fromm fenomen virtualnosti. U Žmegačevoj knjizi naglasak nije na prikazanim djelima već na središnjim preokupacijama prošlog stoljeća, koje kroz njih razaznajemo zahvaljujući autorovu lucidnom odabiru. Na pitanje nazire li se zajednička nit među spomenutim djelima, odgovor je potvrđan pa možemo ustvrditi kako je autor ispunio zadatak koji si je postavio. Njegova knjiga nije tek prikaz spomenutih djela, već i iznalaženje njihovih zajedničkih interesa koji očituju duh vremena u kojem su nastali.

HEIDEGGEROVI SIMPTOMI O kojim je interesima riječ i što oni govore o duhu epohe? Jedan od najvažnijih eseja *Prošlosti i budućnosti 20. stoljeća* posvećen je Martinu Heideggeru. U većem dijelu Žmegač se bavi njegovim *Bitkom i vremenom*, no kasnije prelazi na raspravu *Doba slike svijeta* objavljenu u zbirci studija *Holzwege (Šumske staze/Pogrešan put)*. Heidegger u dijagnostičkom prikazu novovjekovne kulture izdvaja njezinih pet najvažnijih karakteristika. Prva od njih je upitnost odnosno princip beskompromisne spoznaje sadržan u odricanju od dogmatske samouvjerenosti prošlih epoha. Novovjekovna je misao podvrgla preispitivanju tradicionalne

znanstvene maksime. Najjednostavniji primjer nalazimo u Einsteinovoj teoriji relativnosti objavljenoj 1905. godine, a koju Heideggeru u predavanju *Der Begriff der Zeit* ovako prikazuje: "Prostor sam po sebi ne postoji; nema apsolutnog prostora. On postoji samo kao funkcija tijela i energije sadržanih u njemu. (Stara aristotelovska misao:) I vrijeme nije ništa. Ono postoji samo uslijed zbivanja koja se u njemu događaju. Ne postoji apsolutno vrijeme kao što ne postoji apsolutna istodobnost". Stotinu godina kasnije naša percepcija prostora i vremena dubinski je promijenjena na svakodnevnoj razini uporabom Interneta i satelita pa znanost anticipira ne samo konkretne mogućnosti budućnosti, već i njezine duhovne oblike.

Heidegger kao drugi simptom suvremenosti utvrđuje premoć tehnike jer strojeve vidi kao samobitnu preobrazbu prakse koja je istovjetna s biti novovjekovne metafizike. Na to nadovezuje samobitnost umjetnosti i estetike, a time i kultura postaje predmet promišljanja – egzistencijalna kategorija. Posljednja je bitnost u dijagnozi suvremenih fenomena uklanjanje bogova, odnosno demitizacija o kojoj je još 1905. pisao Max Weber. U čemu je bit novovjekovne znanosti i koje su implikacije demitizacije svijeta, odnosno čovjekova igranja Boga, pitanja su kojima se bavi većina prikazanih autora. Njihovi svjetonazori mogu biti više ili manje srodni, no pitanja ostaju ista, a odgovori su uvijek u nekoj vrsti dijaloga s fenomenima što ih identificira Heidegger. No, nedostatak je Žmegačeve knjige što se znanošću koja figurira kao tema prema kojoj se većina prikazanih knjiga uspostavlja, bavi tek iz druge ruke. Slojevitosti prikaza središnjih tema epohe svakako bi pridonijelo izravno referiranje na njezine znanstvene tekovine. Preciznije, Žmegač razmatra znanstvena dostignuća samo kada prepričava autore kojima se bavi, dok u vlastitim misaonima dionicama nikada ne kreće u tom smjeru.

SPOZNAJNA SLOBODA I KRHKI MORAL Heidegger naposljetku iznalazi simptom suvremenosti koji se pojavljuje u bezbrojnim oblicima, a riječ je o pojavi golemosti (das Riesenhafte), s tim da se ona može pojavljivati i u sve manjim oblicima. Golemost je ono pomoću čega, tvrdi on, kvantitativno dopire do vlastite kvalitete. Nuklearna fizika učinila je atom golemim, a pojava zrakoplova golemi svijet sićušnim. Svijetom na dlanu ili globalizacijom bavi se posljednja knjiga Žmegačeva izbora objavljena 2003. godine u Münchenu. U knjizi *Koliko globalizacije čovjek može podnijeti?* filozof Rüdiger Safranski kreće od trenutka kada je čovjek s Mjeseca pogledao na Zemlju potvrđujući još jednom spomenutu Heideggerovu dijagnostiku naše epohe. Još je u 16. stoljeću u Nürnbergu napravljen prvi globus te smo dobili prvi model globalne svijesti. No, kada su astronauti 1969. uistinu vidjeli naš planet, iz euforije smo prešli u paniku, tvrdi Safranski: "Sa strahom si i nevjericom postavljamo pitanje nije li globalizacije previše, ili, nije li previše krive globalizacije, te jesmo li uopće u pravoj priči?" Globalizacija je svakako put bez povratka, no ljudska je egzistencija obilježena

VIKTOR ŽMEGAČ
Prošlost i budućnost
20. stoljeća

Kulturološke teme epohe

Viktor Žmegač, *Prošlost i budućnost 20. stoljeća, Kulturološke studije epohe*; Matica hrvatska, Zagreb, 2010.

upravo time, svojom pravocrtnošću. Ono što je ključno mogućnost je kontrole okolnosti na tom putu. Pitanje koje se nameće je što će se dogoditi ako golemost preskoči čovjeka i stekne osobnu kvalitetu – postat će veličina koja izmiče računu i postaje nepredvidljiva, bez okolišanja ustvrđuje Heidegger. Tu "nevidljivu sjenu" osjećamo danas kako u mahnitim financijskim spekulacijama tako i u strahu od ekoloških katastrofa i kolektivne smrti koju omogućuje nuklearna fizika.

Tehnika nam je dala da smanjimo svijet i učinimo čovjekovu snagu golemom. Zadiranjem u sve manje dijelove atoma proključala je moć nad zakonima prirode kao i odgovornost da iste ne zloupotrijebimo za nuklearno (samo)uništenje. Zagledanjem pak u unutarnje zakone svog tijela i psihe čovjek je stekao mogućnost boljeg ovladavanja, ali i manipulacije prirodnim nagonima. Iza nas je psihologijsko stoljeće, tvrdi Peter Sloterdijk koji sa Safranskim vodi zajedničku emisiju na njemačkoj televiziji. Kako ćemo baratati s njegovim nasljedem pokazat će epoha koja je pred nama. Kada u Mannovom romanu *Čarobna gora* junak prvi put vidi rendgensku snimku ljudskog srca obuzimaju ga pobožnost i strah: "Bože moj, pa ja vidim!" uzvikuje on. Genijalnost je Thomasa Manna da slobodu znanstvenog uvida preplete s njezinom drugošću – transcendencijom. Paradoks je sadržan u subjektu koji samostalno spoznaje, no pri tom nesvjesno zaziva Boga. I stoga ga pri pogledu na snimku vlastite šake spopada nelagoda i panika slična onoj što je u našoj stvarnosti identificira Safranski: "I Hans Castorp je vidio što je očekivao da će vidjeti, ali što čovjeku zapravo nije dano da vidi, i što on nikada nije mislio da će mu biti dano vidjeti: vidio je svoj vlastiti grob. Buduće djelo raspadanja vidio je unaprijed zahvaljujući sili svjetla, meso u kojem je živio vidio je raspadnuto, uništeno, pretvoreno u ništavnu maglu...". Tjeskoba što je junak osjeća pred onim "što čovjeku nije dano da vidi" u znanstvenom je pristupu razriješena stavljanjem čovjeka na poziciju onog koji odlučuje što mu je dano znati i činiti. Još uvijek ne možemo egzaktno dokazati mrzi li sloboda ljude pa pogled unutra, u Atom i Psihu, može i ne mora biti Pandorina kutija budućnosti. Prethodna epoha više je nego jednom dokazala veličanstvenost čovjekove spoznajne slobode, kao i pogubnu krhkost ljudskog morala, no do danas smo bez odgovora na pitanje koliko su mile im i drage Slobode pojedinac i društvo sposobni podnijeti. **Ž**

SHAKESPEARE IZ ARHIVE

JEDNOSTAVNOST I PRISTUPAČAN STIL KOJIM JE KNJIGA PISANA, ŠIRINA REFERENCIJALNOSTI I UPEČATLJIVE ANEGDOTE ČINE JE IZVRSNIM UVODOM NE SAMO U SHAKESPEAREOVO STVARALAŠTVO, VEĆ I U POVIJEST RENESANSNE KULTURE OPĆENITO

MONIKA BREGOVIĆ

U djela Shakespeareova dramskog opusa, koji i danas potiče najraznovrsnije rasprave, svako je razdoblje učitalo nove interpretacije. Dok su ga romantičari uzdignu u kult i držali vrhovnim izrazom stvaralačkog genija, T. S. Eliot njegovu je najpoznatiju dramu *Hamlet* smatrao neuspjehom jer za ponašanje glavnog junaka nije pronašao objektivni korelativ. Idealizaciji Shakespeareova stvaralaštva i nagađanjima oko pojedinosti njegove svakodnevice doprinio je nedostatak pouzdanih biografskih dokumenata. Naime, unatoč znatnom broju preživjelih isprava, imovinskih transakcija, poreznih računa i zanimljive oporuke, nedostaju dokumenti koji bi poslužili kao ključ za odgonetanje tajne njegove stvaralačke snage.

Stephen Greenblatt, vodeće ime novog historizma, u svojem djelu *Will u vremenu* poduhvatio se rekonstrukcije Shakespeareova života na temelju tih mnogobrojnih, no siromašnih arhivskih podataka. Svjestan nepovoljne situacije u kojoj se nalazi, Greenblatt u predgovoru apologetski napominje kako je nedostatak dokumenata potrebno iskupiti rekonstrukcijskom snagom vlastitog uma. Biografija upotpunjena detaljnom bibliografijom i kazalom te ilustrirana arhivskim fotografijama na hrvatskom se jeziku pojavila u sjajnom prijevodu Dinka Telećana.

O METODI Novi historizam nastao je kao odgovor na formalističku praksu nove kritike i njezinu ideologiju ahistoričnosti prema kojoj se svaki tekst promatra neovisno o svojem povijesnom i društvenom okruženju. Cilj novog historizma jest ponovo uspostavljanje dijaloga s prošlošću u skladu s novim teorijskim postavkama jer se, za razliku od starog povijesnog pristupa, novi historizam suprotstavlja ideji da je odnos između povijesti i književnosti mimetičan. Književnost nije slobodna od ideologije i nije tek puki odraz povijesti, nego je i sama komentira i sudjeluje u njezinu stvaranju. Prema shvaćanjima novog historizma, ljudski se subjektivitet oblikuje u skladu s generativnim pravilima i formativnim sukobima neke kulture te i sam uzrokuje mijene u tijeku povijesti. Greenblattova ranija djela koja su udarila temelj novom političkom modelu povijesti privukla su i druge teoretičare koji su se željeli udaljiti od ograničenja nove kritike pa je novi historizam prerastao u dominantni pristup tekstovima ranog modernog doba.

U skladu s navedenim idejama, Greenblatt u *Willu u vremenu* pokušava locirati snop društveno-političkih odnosa koji su oblikovali poznatog dramatičara i utjecali na njegovo dramsko stvaralaštvo. Temeljni metodološki postupak pritom jest anegdotalnost, odnosno traženje reprezentativnih uzoraka povijesti s kojima se književni tekst zatim uspoređuje i stavlja u kontekst. Kronološki prateći Shakespeareov život i karijeru, Greenblatt povezuje fragmente iz Willlova privatnog života i povijesne događaje s određenim aspektima njegova kazališnog stvaralaštva. Iz tog razloga biografija obiluje citatima kojima se uspostavljaju paralele s općim društvenim stanjem, potkrepljuju

određena interpretacija i obrazlaže kruženje društvene energije. Slika kolektivne renesansne svijesti i sveobuhvatnost koji proizlaze iz takvih postupaka najznačajniji su pozitivni aspekti Greenblattove knjige.

Kazališni svijet u koji se sin rukavičara iz Stratforda na Avonu nakon dolaska u London probio bio je nesiguran i prevrtljiv. Kazalištima otvorenog tipa za kakvo je pisao Shakespeare konkurirale su popularne borbe sa životinjama (najčešće medvjedima) i manja privatna zatvorena kazališta za bogatu publiku, kao što je kazalište Blackfriars. Pozornica je imala mnoge neprijatelje, poput puritanaca koji su tvrdili da je teatar hram Venere i davaljnih božanstava koja mame publiku na razuzdan život: dječaci u ženskoj odjeći na pozornici uzbuđivali su muškarce, riječ Božja se ismijavala, ozbiljni autoriteti bili izvrgnuti satiri, dok su se gledateljstvu usadivale buntovne ideje. Iako su i sami strepili od subverzivnog potencijala javnih okupljanja i mase, ključni vladini dužnosnici i sama kraljica štitili su glumački ansambl i javna kazališta.

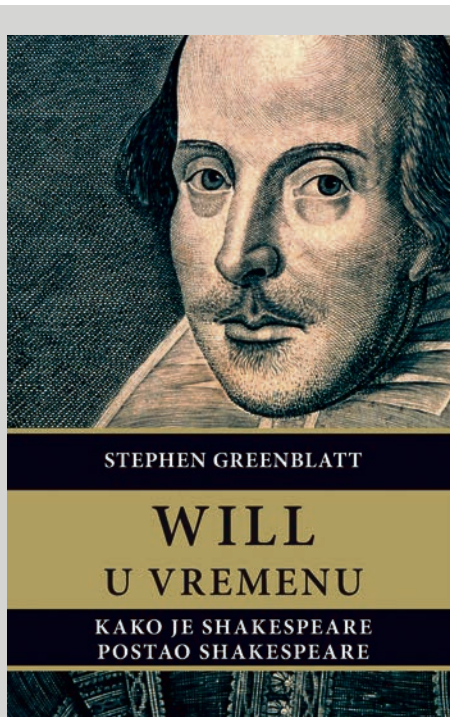
Shakespeare nije bio sveučilišno obrazovan, zbog čega je poticao suparništvo i animozitet drugih dramatičara, no u svojim je djelima tek suptilno parodirao riječi svojih suparnika. Izbjegavao je otvorene književne sukobe, zaobilazio popularna svratišta poput kavane *Kod sirene* te marljivo sakupio veliki novac koji je ulagao u poljoprivredna zemljišta i londonske nekretnine. Doživio je dvije kraljevske dinastije, vladavinu Elizabete I., pripadnice loze Tudorovih, i onu kralja Jakova, začetnika nove dinastije Stuart. Greenblatt ističe kako je Shakespeareov stav prema vladarima uvijek oscilirao između afirmacije i subverzije, odnosno podržavanja i ismijavanja.

IZMEĐU AFIRMACIJE I SUBVERZIJE

Takozvanim mitom o Tudorima, odnosno verzijom povijesti kojom se 15. stoljeće predstavlja kao mračno doba bezvlada i krvoprolića, kako bi se naglasila harmonija, mir i blagostanje koji su navodno uslijedili kad je na prijestolje sjeo kralj Henrik VII., afirmirala se vladavina te kraljevske dinastije. Kraljicu Elizabetu I. iz loze Tudorovih cijeli su život pokušavali svrgnuti s prijestolja jer je nastavila s vladavinom protestantizma koju je njezin otac Henrik VIII. započeo raskinuvši s Crkvom u Rimu. Heretična kraljica bila je jedina ozbiljnija prepreka povratku protestantizma pa je bila na meti mnogih koji su unatoč represiji privatno prakticirali katolicizam, održavali mise za tajnim oltarima i vršili ispovijedi. U doba kada su teatar neprestano ugrožavali naleti kuge, optužbe puritanaca i cenzura, bilo je osobito opasno poigravati se dvorom jer je monarh pružao zaštitu kazališnoj djelatnosti. Mogući izdajnici države bili su javno mučeni grotesknim metodama kako bi se demonstrirao gnjev čitave države. U teatralizirane tehnike mučenja i pogublivanja ubrajalo se povlačenje tijela po ulicama, kastracija, odrubljivanje glave, spaljivanje, vadenje utrobe i komadanje tijela čiji su se dijelovi zatim javno izlagali.

Shakespeare nikad nije otvoreno prigrlilo jednu ideologiju, ideju ili instituciju te

se ideološko junaštvo rijetko pronalazi u njegovim djelima, no tragovi katoličanstva i suptilno ismijavanje moćnika na vlasti ne mogu se zanemariti. Svojom dramom *Rikard III.* Will je podupro povijesni mit o Tudorima predstavivši posljednjeg kralja kraljevske kuće York kao krvoločnog ubojicu koji se nelegitimno dočepao prijestolja. U skladu s mitom, osnivač loze Tudorovih Henrik VII. na kraju drame donosi Engleskoj toliko željeno blagostanje svrgavanjem čudovišnog Rikarda III. s prijestolja. S druge strane, dopustivši izvedbu *Rikarda II.*, drame čija radnja opisuje svrgavanje i ubojstvo legitimenog kralja, Will je zakoračio na opasno tlo. Naime, izvedbu su financirali urotnici koji su kovali zavjeru protiv kraljice i željeli u svijest londonske svjetine usaditi ideju o uspješnoj pobuni. Shakespeareov glumački ansambl jedva se izvukao iz nevolje na temelju obraza zločena da je jedini razlog za izvedbu bila velika financijska naknada. Elizabeta je ipak ostala sumnjičava i bjesnila prepoznavši sebe u ulozi umorenog kralja: "Ja sam Rikard II. Zar ne znate to?".

Stephen Greenblatt, *Will u vremenu*, s engleskoga preveo Dinko Telećan; Fraktura, Zaprešić, 2010.

Kraljevski tron nakon Elizabete zauzeo je kralj Jakov, sin Marije Kraljice Škota, katolkinje i neumorne spletkarice koju je Elizabeta pod pritiskom članova Parlamenta nevoljko pogubila. Uz to što je bio svjestan da je njegova obiteljska krv problematična, Jakov je bio silno praznovjeran. Smušeni kralj toliko se bojao proricanja, vještica i crne magije da je u strahu čak organizirao lov na vještice iz kojeg je mučenjem saznao da je i sam Sotona propovijedao protiv njega. Znajući za Jakovljeve strahove i interese, Shakespeare je napisao *Macbetha* kako bi novom kralju iskazao počast zbog njegova mjesta u legitimnoj nasljednoj liniji. Vizija postojane vladavine i sigurnoga

SHAKESPEARE NIKAD NIJE OTVORENO PRIGRLIO NITI JEDNU IDEOLOGIJU, IDEJU ILI INSTITUCIJU TE SE IDEOLOŠKO JUNAŠTVO RIJETKO PRONALAZI U NJEGOVIM DJELIMA, NO TRAGOM KATOLIČANSTVA I SUPTILNO ISMIJAVANJE MOĆNIKA NA VLASTI NE MOGU SE ZANEMARITI

dinastijskog niza, uz motiv vještica koje proriču, veoma se svidjela uplašenom kralju. Naime, nekoliko mjeseci ranije bio je potresen takozvanom Barutnom zavjerom, pokušajem da se dignu u zrak Parlament i kraljevska obitelj zajedno s njim. Ipak, *Macbeth* je više od puke afirmacije vladavine kralja i demonizacije vještica koje kuju urotu protiv vladara. Greenblatt napominje kako je Shakespeare u *Macbethu* iskoristio Jakovljevu fascinaciju i čudno divljenje koje je osjećao prema nadnaravnim bićima, no kako su vještice također utjelovljenje načela neprozirnosti koje je Shakespeare usvojio u svojim velikim tragedijama. Konvencionalna tumačenja u njegovu kazalištu otpadaju te Shakespeare odbija ograničiti prijetnju na likove vještica koje truju ljudski um, već uzrok čovjekove propasti vidi u njegovoj nedokučivoj naravi.

LJUBAV U DOBA RENESANSE Shakespeareova zbirka soneta poznata je po konfuziji oko objekata ljubavi koji su u njima opjevani. Naime, dok je prvih 126 soneta posvećeno zamršenom odnosu pjesnika s naočitim mladićem, drugi dio opisuje njegove ambivalentne osjećaje prema tajanstvenoj tamnoj i seksualno nezasitnoj gospi. Mladić iz prvog dijela soneta najčešće se povezuje s osobom kojoj je zbirka posvećena, tajanstvenim W.H., pod čijim se inicijalima, kako to mnogi vjeruju, krije Henry Wriothesley, grof od Southamptona. Greenblatt obrazlaže praktičnu dimenziju uvodnih soneta koja se sastoji u nagovaranju mladog grofa kojemu je brak bio mrzak da se oženi. Naime, početna skupina soneta usredotočena je na opis iznimno naočito i taštog mladića koji vene u samačkom životu, zaljubljen u sama sebe. Što se tiče tamne gospe iz drugog dijela sonetne zbirke, njezin je identitet usprkos mnogim nagađanjima ostao nepoznat. Uz to što je krasna tamna vanjšina, i njezina je narav tamna; pjesnik je istodobno obožava i mrzi te prezire sebe zbog odanosti i strasti koju prema njoj osjeća.

Soneti privlače i različite biografske spekulacije zbog svoje intimnosti i činjenice da se pjesnik u njima često poigrava vlastitim imenom. Pisanje soneta bila je igra dvorjana čiji se izazov sastojao u tome da stihovi zvuče

čim intimnije i samorazotkrivajuće, a da pritom ne otkrivaju ništa kompromitirajuće bilo kome izvan najužega kruga znalaca. Drugim riječima, soneti su ujedno i privatni i javni: poprimali su oblik osobnog, intimnog obraćanja, a ujedno su kružili u maloj skupini čije su vrijednosti i želje odražavali, artikulirali i potkrjepljivali. Kao biografski dokument, soneti snažno sugeriraju da Shakespeare u braku nije pronašao ono za čim je žudio.

Shakespeare je većinu života proveo u Londonu, dok su njegova žena Anne Hathaway i troje djece ostali u Stratfordu, Willovu rodnom gradu. Kroz mnoge Shakespeareove drame provlači se pitanje o nemogućnosti ostvarenja istinske bliskosti koju su muževi i žene kadri postići, kako u komedijama kao što je *Zimska priča*, tako i u tragedijama poput *Othella*. Brak sparuje pogrešne ljude i istinska strast i ljubav mogu se pronaći samo izvan braka, bilo u preljubničkim odnosima Antonija i Kleopatre, nemoguće strasti prema mladiću i mračnoj gospi u sonetima, ili pak zabranjenoj ljubavi Romea i Julije. Budući da je na dugim putovanjima prema kući često odsjedao u Oxfordu, Greenblatt nagađa kako je Shakespeare ondje možda pronašao ljubavnicu u ženi trgovca Johna Davenanta. Iz toga proizlazi mogućnost da je njegov sin William, koji je kasnije postao istaknuti dramski pisac, možda zapravo Shakespeareovo dijete. Engleski dramatičar svojoj ženi Anne oporučno je ostavio samo svoj “donajbolji krevet”, dok je udovicama obično pripadao trećinski udio vlasništva. Greenblatt na temelju te neobične činjenice zaključuje da je Shakespeare svoje povjerenje, sreću i sposobnost za intimu pronašao negdje drugdje.

HAMNET U ČISTILIŠTU U simboličko tkivo Shakespeareove najpoznatije drame *Hamlet* svaka je epoha učitala nova značenja. Eliptičnost, rastrzana svijest junaka i nepostojanje opravdanja za Hamletovo ponašanje, glavni su elementi oko kojih se pletu raznovrsne interpretacije te poznate drame. Greenblatt također daje svoj doprinos du goj tradiciji njezina tumačenja smještajući dramu u kontekst Shakespeareove osobne tragedije i tadašnjih vjerskih previranja.

KAO BIOGRAFSKI DOKUMENT, SONETI SNAŽNO SUGERIRAJU DA SHAKESPEARE U BRAKU NIJE PRONAŠAO ONO ZA ČIM JE ŽUDIO

Iako je Shakespeare izgradio *Hamleta* na temelju *Španjolske tragedije* Thomasa Kyda, u toj se drami ne može previdjeti jedan osobni element: Shakespeare je glavnom junaku nadjenulo ime veoma slično imenu svojeg sina Hamneta, preminulog neposredno prije nego što je Shakespeare napisao *Hamleta*. U skladu s katoličkim učenjima, veza između preminulog i živih nakon smrti se ne prekida u potpunosti pa živi mogu molitvama izbaviti duše koje su zapele u čistilištu zbog neokajanih grijeha. Prema brojnim pričama koje su se prepričavale, duhovi su se iz čistilišta vraćali na zemlju moleći za pomoć i u svojoj patnji

u čistilištu preklinjali da ih se zapamti. Greenblatt ističe kako s takvim sjećanjem, u obliku prikladnih obreda, dolazi i olakšanje. Držeći čistilište tlapnjom pomoću koje se izvlači novac od lakovjernih vjernika, protestantski vladari raspustili su samostane i kapele, ta ritualna središta katoličkog kulta mrtvih. Budući da je nakon ukidanja čistilišta, prema protestantom učenju, izgubljena svaka mogućnost komunikacije s mrtvima, Hamnet je nakon smrti bio izvan Shakespeareova dosega.

Duh Hamletova oca u drami se vraća na zemlju kako bi tražio osvetu, prema ustaljenim konvencijama tragedije osvete, no on također moli sina da ga ne zaboravi. Pamtiti oca i sjećati ga se na pravi način mnogo je teže nego što je zamišljao, a simbol te nemogućnosti jest njegovo hinjeno ludilo koje u fabuli nema smisla. Duh Hamletova oca zatočen je u čistilištu jer se nije uspio dostojno pripremiti za kraj za vrijeme života i probija iz njega preklinjući da bude zapamćen. Hamlet pak odgađa osvetu zbog sumnje da je porijeklo duha đavolje. Naime, duhovi prema službenom protestantskom stavu nisu postojali. Smislivši razgovor Hamleta s mrtvim ocem, Shakespeare je u sebi prizivao glas mrtvog sina kojem nije mogao pomoći katoličkim obredima za prerano preminule. Gubitak vlastitog djeteta povezao je s gubitkom oca koji Hamlet doživljava u drami, zaključuje Greenblatt.

NAPUŠTANJE KAZALIŠNE ČAROLIJE Nagoviještanje Shakespeareova povlačenja iz kazališnog života Greenblatt prepoznaje u dramama *Kralj Lear* i *Oluja*, u kojima dramatičar alegorijski piše o povlačenju i opraštaju od kazališne čarolije.

Dramatičareva moć sastoji se u stvaranju i rastvaranju svjetova, a Will je se u suton svojega života poput Prospera odriče kako bi se vratio kući i nastavio živjeti sa svojom kćeri Susannom i njezinim mužem. U ljeto 1613. i njegov je teatar, kazalište Globe, izgorio do temelja, što je zadalo žestok financijski udarac upraviteljima kazališta i samom Shakespeareu. Budući da je Will bio ujedno i dioničar i upravitelj Globea, taj je požar čin njegova umirovljenja učinio još odlučnijim. Užitek življenja u blizini kćeri imao je pomalo melankoličnu dimenziju; bila je to radost združena s odricanjem jer je napuštanje kazališne čarolije značilo vraćanje na provincijalni veleposjed i podčinjavanje ledenoj težini svakodnevnice.

Nije moguće nabrojati sve Greenblattove sjajne uvide u Shakespeareov život i djelo. Kao što i sam pisac autobiografije u zaključnim biografskim bilješkama napominje, sve se biografske studije temelje na dubinskim arhivskim istraživanjima i tradiciji nagađanja mnogih znanstvenika i pisaca. Neke su pre-pune mitotvornih apsurdnosti i nepreciznih digresija i dodataka, no postoji podjednako mnogo onoga što je vrijedno divljenja koliko i onoga što je dostojno ismijavanja. Iako ni sam Greenblatt zbog toga nije mogao izbjeći spekulacije i nagađanja na kojima počiva veliki dio njegove biografije, jednostavnost i pristupačan stil kojim je ona pisana, širina referencijalnosti i upečatljive anegdote čine je izvrsnim uvodom ne samo u Shakespea-reovo stvaralaštvo, već i u povijest renesansne kulture općenito. **B**

OGLAS

Raspored Ljetne Škole

	Ponedjeljak (19.9.)	Utorak (20.9.)	Srijeda (21.9.)	Četvrtak (22.9.)	Petak (23.9.)	Subota (24.9.)	Nedjelja (25.9.)
P r e d a v a n j a	13:00-13:30 h Prijave	13:00-14.30 h Studentski pokret u Hrvat-skoj; studentska blokada 09' - Srećko Horvat, Mate Kapović	13:00-14:30 h Nacionalistički i ostali desni pokreti u Hrvatskoj – Anđelko Milardović	12:00-13:45 h Radionica – analiza sadržaja i rasprava	14:00-15:00 h Feministički pokreti: razvoj ženskih prava – Ivana Radačić	11.00 - Polazak autobusom na Reciklirano imanje	09:30-10:30h Doručak
	13:30-13:55 h Otvaranje Ljetne škole		14:45-16:15 h Novi religijski pokreti – Branko Ančič	14:00-15:30 h Antifašistički i radnički pokreti – Vanja Dergić	15:15-16:15 h Feministička teorija i praksa – Ankica Čakardić	12:00-13:30 h Antiglobalizacijski pokreti - Dražen Šimleša	10:30-12:00 h Zeitgeist pokret – Filip Čiček
	14:00-15:30 h Uvodno predavanje – Dražen Šimleša	14.45-16.15 h Građanski aktivizam – Suzana Kunac, Vesna Janković, Dražen Lalić	16:30-17:00 h FRAMA kao postmoderni vjerski pokret – Petrina Paurević	15:45-17:15 h Mobilnost i društveni pokreti: performativno emancipacijski potencijal biciklizma – Damir Šoh	16:30-17:30 h Cyber feminizam – Vesna Janković	13:30-14:30h Pauza za ručak	12:15-14:15 h Završno predavanje – Dražen Šimleša, Vladimir Lay, Benjamin Perasović
	15:45-17:15 h Novi društveni pokreti, uloga sociologa između profesional-izma i aktivizma – Krešimir Peračković	16:30-17:30 h Radionica – debata	17:05-18:10 h Cenacolo: pokret i zajed-nica – Irena Šoštar	17:30-19:00 h LGBT pokreti – Gordan Bosanac	17:45-19:15 Rasprava o feminizmu - Ankica Šakardić, Vesna Janković, Ivana Radačić	14:30-16:00 h Zeleni pokreti – Robert Faber	14:15-15:15h Pauza za ručak
P r o j e k c i j e	17:30-18:00 h Studentski pokret 68' – Marko Radolović	17:30-18:30 Pauza	18:10-19.10 Pauza	17:30-19:00 h LGBT pokreti – Gordan Bosanac	18:00-19:30 h Antikonzumeristički pokreti – Katica Stazić	16:15-17:45 h Radionica - permakultura	15:15h Zatvaranje Ljetne škole
	18:00-19:00 Pauza			19:00-20:00 Pauza	19:15-20:00 Pauza	18:00-19:30 h Antikonzumeristički pokreti – Katica Stazić	16:00h Povratak autobusom u Zagreb
	19:00 h France May 1968 Movement	18:30 h Dan nezavisnosti	19:10 h Cenacolo	20:00h Anarchism in America	20:00 h Don't need you	19:30h Pauza za večeru	
	19:50 h Varljivo leto '68	20:10 h The U.S. vs. John Lennon	20:20 h Cults: Dangerous Devotion	21:30 h „69“	20:50 h The World's Worst Place to Be Gay?		

Znanstveno-učilišni kampus Borongaj - prostorije Hrvatskih studija

Reciklirano imanje Vukomerić

USSO

Udruga za socijalnu solidarnost

LAUBA

Kuća za ljude i umjetnost Lauba
Prilaz baruna Filipovića 23a
10000 Zagreb

01 6302 115
www.lauba.hr

Laubina školica: Oblikovnica (7-14 godina)

"Sačinjen sam od svega što sam vidio." (Matisse)

Lauba je novi umjetnički prostor u Zagrebu, koji od početka svoga djelovanja kreće s edukacijom kroz vizualnu umjetnost. Od ove jeseni nudi tri programa: polugodišnju radionicu za osnovnoškolce „Oblikovnicu” pod vodstvom Anete Mudronje i Tomislava Pletenaca; „Otkrivanje Stop-animacije” za srednjoškolce pod vodstvom Marka Tadića i subotnju radionicu „Laubica” za djecu posjetitelja pod vodstvom Laubinih volontera, studenata Akademije likovnih umjetnosti.

Laubina „Oblikovnica” namijenjena je djeci osnovnoškolskog uzrasta. Prva radionica započinje 3. listopada te će se održavati svakog ponedjeljka u 19 sati, sve do 19.12. Radi se na primjerima iz fundusa Zbirke Filip Trade, a voditelji su Aneta Mudronja i Tomislav Pletenac.

Umjetnost je oduvijek dio društva u kojem se proizvodi. Koliko god institucionalni okvir pokušao stvoriti odnos prema njoj, uslijed tromosti i nesigurnosti institucija, uči se isključivo povijesni pristup gledanju umjetnosti. Danas još uvijek suvremena umjetnost nije dio školskog programa. Uče se kanoni, tehnike, veliki majstori i povijest umjetnosti. Međutim, ne razvija se kritički odnos prema vizualnom. Time se suvremene umjetničke prakse ne razumiju s obzirom da je njihov odnos prema prošlosti i kanonu višestruko kompliciran.

Zadatak radionice je omogućiti okvir u kojem bi se djeci ponudio drugačiji pristup umjetničkom djelu kroz praktične radionice. U njima se obrađuju različiti problemi s kojima su se suočavali i sami umjetnici i za njih pronalazili rješenja. Time bi na kraju polaznici razvili vlastiti konceptualni aparat koji bi im omogućio novi pogled na umjetnost danas.

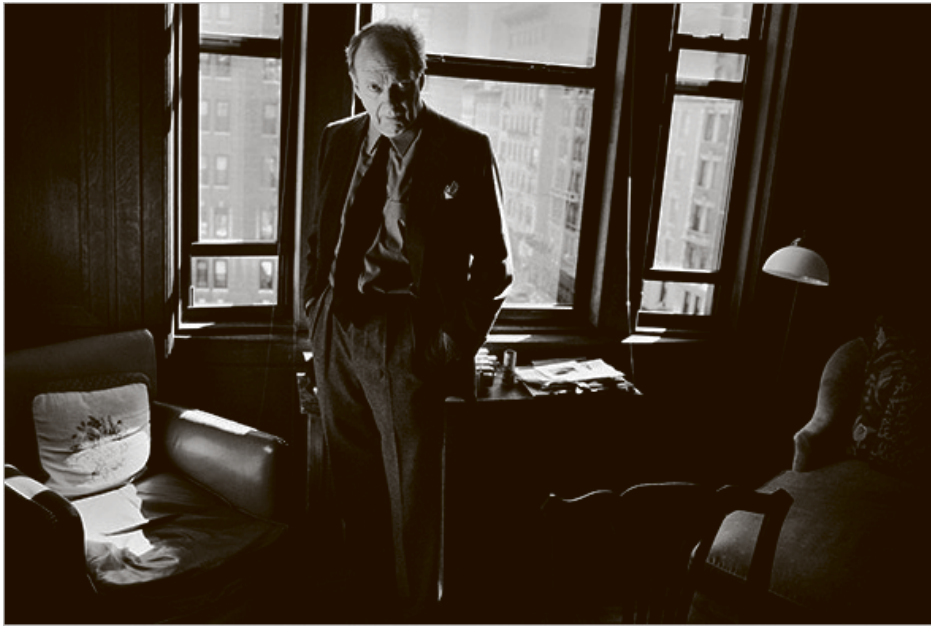
Radionica se održava jednom tjedno tijekom tri mjeseca, od početka listopada do kraja prosinca. Prijave se primaju do ponedjeljka 26.9. Za više informacija kontaktirati nas možete na info@lauba.hr i +385 (0)1 630 2115. Sudjelovanje u radionicama se naplaćuje. Radionice se održavaju: u Kući Lauba, Baruna Filipovića 23a, Zagreb. www.lauba.hr

O voditeljima Oblikovnice: **Aneta Mudronja i Tomislav Pletenac** dio su **NoThing Production** grupe koja se bavi istraživanjem suvremene umjetnosti u kontekstu svakodnevnog života i praksi. Svoja istraživanja i radove koriste za koncipiranje radionica, predavanja i umjetničkih projekata. Jedan od važnijih elemenata je edukacija kojoj je u fokusu prenošenje teorijskih i istraživačkih koncepata. Do sada su osmislili radionice koje su bile dijelom projekata Hura arhitektura, Prostor i ja te Vizura aperta.

Radionica je pomno razrađena, cijeli program možete ovdje pročitati.

Frederick Seidel, *Pjesma pored mosta u Ten-shinu*

Džungla ove pjesme bit će moja posljednja.
Ovaj je svemir šetnja.
Jureći u taksiju kroz Central Park u proljeće
Gurnuo sam nos kroz prozor poput psa.
Noću su zvijezde povrh mog kreveta nepregledne.
Mislim da nije *cool* zvati mlade žene gospodičnama.
Moja je cura terasa s koje noću mogu zvi-
jezde gledati,
A svi će psi zalajati.
Moja roktajuća puška obara njenu va-
trenu bradavičastu svinju,
Pa se prži na brzacu, hvatajući se za deblo,
A sva pjena i groznica treperi.
Piće je od moje jetre spremilo jetricu na
kiselo!
Među nogama mi je Baudelaire,
Koji je pisao o Centralnom Parku njezinih
dlaka.

Kao da sam u Francuskoj, preciznost na-
stojim pronaći,
Tražeći svjetlo u tami na donjem ulazu.
Štopa me sat koji će mi dati vremena
Da ugledam put prije nego nestane svjetla
na stubama.
Plešu tako divni plesači Busbyja
Berkeleyja,
Spektakularna filmska glazba sa mnom na
stubištu svake noći.
Koja zabava! Plešemo! Penjemo se! Ga-
zimo glibovima.
Šikljamo mlazovima kao grozd s
limunima!
To je kao galama.
O tome se i radi u preciznostima.
Samo stići kroz mrak do stepenica,
Mrak koji je prekinut jer preciznost je
pošalica.
Ona je tako sretna. To je mrak!
Stavim svoj mobitel u njen rečenični znak.

Vatromet je prolazni dašak žalosti.
Cvijeće prelazi u suze kada dosegne zvjez-
dane visine.
Ne sjećam se svojih pjesama.
Okrenem se i njih nestane.
Sjećam se ludila jasnog kralja Richarda
Nixona.
Suče Pierru Levalu, voljeli smo te godine!
Pili smo krigle piva noćima.
Od krigli piva dva su caballerosa stekli
novi vid, trećim okom vidjeli -
Andelčiće blizance kako pišaju kroz ho-
telski prozor u škotsko svitanje.
Krokodil se zatreskao u lane.
Živim kao naslovnica dječje knjige.
On želi lizati. On želi gledati.
Njegov je Kupid češljugar mali.
Ljubav prema domovini-pički čini muš-
karce glupima.

Od toga ti i Saddam Hussein počne
nedostajati!
Kad vide demokraciju u Bagdadu ljudi
pomisle
Da zvjerstva i nisu bila tako loša.
Bosonog sam slijedio Gandhija
Da me podsjeti kako postoji još nešto u ži-
votu, ali samo dok nije počela kiša.
Olujno ogoljavanje demokracije u Bag-
dadu počinje potapati
Smežuranu stranicu veličine *New York Ti-
mesa*, a imali smo
Novine koje su nekoć nešto značile, i to je
tužno,
Ali to je bilo onda kad je postojalo znače-
nje. Da li ja
Nešto značim? To je istina.
Ne značim ništa, ali ipak da. Za slavom
sam žudio
I nikad više nisam bio isti nakon što je ni-
sam pronašao.
Urlao sam prema nebesima, vinuo se u
visinu
I našao se opet tamo odakle sam krenuo,
na savitljivom trampolinu.

Poznavao sam ljepoticu po imenu Zora
Zelena.
Nekoć sam se budio u cik Zore.
Volio bih da upravo trebam sletjeti na Pl-
ymouth Rock,
Da mogu sve učiniti ispočetka i ovaj put
kako treba.
Zora je bila zelena prije Amerike. Mislim
na
Velike mirisne šume posvuda uz obalu,
kojih više nema.
Uživao sam neke povlastice u životu, a
Irak izgovaram "Irrock".
Najbolje su me škole naučile rokati.
Rokam Tursku Kurdima, ali bez kraja na
vidiku.
Ova rokanja mira moja su posljednja. Do-
viđenja, Iranu. Iranu, laku noć.
Zapalili su šikaru da bi mogli vidjeti div-
ljač koja je bježala.
Od šume su napravili katedralu, čistu po-
put kristala poput pizde.
Njihove strijele crveno meso probijaju u
slavi božjoj
I pljušte sa staklenog krova.

Carine Rueff, bio sam opsjednut – bio sam
oduzet! Svidalo mi se tvoje ime.
Svidalo mi se što je Marie Christine Ca-
rine Rue F bila Židovka.
To je naglasilo tvoju eleganciju u Parizu i
Firenci.
Bila si tako plava u Rue de l'Université!
Krasna kći de Gaullova savjetnika Jacqu-
esa Rueffa, ta je
Bila spremna na sve. Visim ovdje u Mayfa-
iru podno plavkastih oblaka
Ponad klupe u vrtovima u Mount Street, u
bujici misli.
Purdey je znao praviti puške za lov na
slonove.
Danas se ne može biti kako se nekoć bilo.
To je nestalo.
Idem od hotela Claridge's do trkaće staze
na Brands Hatchu i natrag
Do Claridge'sa i onda u izlazak, pa je-
dem i pijem, idem u krevet i uranjam
u mrak.
Slonovi su bili dovoljno stari da umru, ali
bili su zgranuti.
Zvijezde iznad džungle ove pjesme ne
mogu se prebrojati.

Do ugla 92. ulice i Broadwayja stigoh.
Izvan prozora je New York.
Došao sam ovdje iz St. Louisa u natkrive-
nim putujućim kolima
Iza poskakujućeg para bez premca, Eliota
i Ezre Pounda.
Bezbrojne vlažne oaze primile su me na
mom putu, a nekih
Još se sjetim kada uzmem nož i vilicu.
Zemlja se stalno okreće, dan i noć, vrteći
na ražnju sve preplanule
Umorne ledenjake i polarne medvjede, što
bjelinu čini gotovo prokrijumčarenom.
Biosfera na ražnju ispušta nekakav zvuk
Koji zvijezdama govori da je Zemlja ste-
njala od užitka dok se utapala.
Uspaljeni bijeli ledenjaci kese svoje
smede zube, sikećući.
Gledaju stare porniče s otapajućim lede-
njacima kako pišaju.
Ledenjaci koji još nose hulahopke, lezbi-
jke su koje se šlataju.
Gnjili ocean guta raketirani putnički avion
kojem se izgubio trag.

S engleskoga prevela Maja Klarić.
Objavljeno u *The New Yorkeru*, 20. listo-
pada 2008.

25 FPS
INTERNACIONALNI
FESTIVAL
EKSPERIMENTALNOG
FILMA I VIDEOA

25 FPS

MAI

SC ZAGREB / 20-25 / 09 / 2011

ŠEST HRVATSKIH FILMOVA NA SEDMOM 25 FPS-U /20. - 25. 9. KINO SC, ZAGREB/

Zagreb, 7. rujna 2011., Internacionalni festival eksperimentalnog filma i videa 25 FPS na sedmom izdanju donosi pet bogatih programa eksperimentalnog filma, videa i audiovizualnih performansa među kojima se nalazi šest domaćih radova autora svih generacija. 25 FPS održati će se od 20. do 25. rujna u zagrebačkom Kinu SC. Svi festivalski programi su besplatni!

Prvi zagrebački jesenski dani ljubiteljima filma sinonim su za 25 FPS - cijenjeni Internacionalni festival eksperimentalnog filma i videa koji će se ove godine održati od 20. do 25. rujna u kinu SC, na broju 25 Savske ulice. 25 FPS jedini je filmski festival koji je ostao vjerran toj legendarnoj kinodvorani prošle godine osvježenoj novim kinoplatnom i popravljenim projektorima. Program sedmog 25 FPS-a zaključen je, a filmovi su podijeljeni u pet cjelina: *Konkurencija*, *Žiri* predstavlja, *Hrvatski fokus*, *Expanded Cinema* – što su ujedno i stalni festivalski programi kojima je ove godine pripojen novitet *Kino 16*.

KONKURENCIJA DONOSI NAJBOLJE OD SVJETSKE EKSPERIMENTALNE PRODUKCIJE MEĐU KOJIMA I JEDAN HRVATSKI RAD - K14 ZLATKA KOPLJARA

Od prijavljenih 1 200 naslova u program konkurencije uvrštena su 33 rada koja detektiraju aktualne trendove i dostignuća suvremene eksperimentalne produkcije. Selektorice Mirna Belina, Sanja Grbin i Marina Kožul razdijelile su ih u pet tematskih cjelina nazvanih: *Ni u ludilu!*, *Putanje*, *refleksije*, *Upute za putopisca*, *Role* i *Nezatvoreno svjetlo*. Među njima se nalazi jedini hrvatski rad u konkurenciji za Grand Prix festivala - *K14* autora Zlatka Kopljara, novi radovi domaćoj publici poznatih filmaša poput Petera Millera, Johanna Lurfa, Olega Tchernya, laureati s renomiranih festivala u Rotterdamu (*Jan Villa* Natashe Mendonce) i Oberhausenu (*Sans-titre* Neila Beloufe) te nova autorska lica. Zanimljivo je spomenuti da je u radu još jednog čestog festivalskog gosta, filmu *Stardust* Nicolasa Provosta, zabilježeno posljednje pojavljivanje pred kamerama prošle godine preminulog glumca, legendarnog Dennisa Hoppera. Pored njega, u filmu gledamo Jacka Nicholsona i Jona Voighta. Scenografija – Las Vegas.

U HRVATSKOM FOKUSU PET RECENTNIH DOMAĆIH RADOVA

Nogomet Ane Hušman najnoviji je rad dobitnice Nagrade Fuji na 4. 25 FPS-u (*Ručak*, 2008) koji ćemo gledati u sklopu ovogodišnjeg programa *Hrvatski fokus*, što će biti treći film te cijenjene domaće autorice prikazan na 25 FPS-u. Društvo joj čine radovi: *Pustara* Ivana Faktora, čiji je *Autoportret* prikazan u konkurenciji 2. 25 FPS-a, *The Spectres of Veronica* sve isturenijeg autora Dalibora Barića, koji je filmom *Pain so Light that Appears* as *Tickle* konkurirao za Grand Prix 6. 25 FPS-a,

Violence expérimentale Vladimira Kanića, čiju ćemo izložbu *Proširenih fotografija* imati priliku vidjeti u predvorju SC-a za vrijeme festivala, te *Oio* mladog autora Josipa Ščureca, pokretača filmskog labosa Klubvizije u SC-u.

SVAKI ČLAN VELIKOG ŽIRIJA DODJELJUJE PO JEDAN GRAND PRIX I PREDSTAVLJA SE POSEBNO KURIRANIM PROGRAMOM

O dobitnicima Grand Prix-a odlučivat će Veliki žiri koji čine: američki filmaš Ben Russell, dobitnik nagrade FIPRESCI u Rotterdamu, austrijska videoumjetnica i grafička dizajnerica koja je između ostalog dizajnirala *covere* za Mego, Tina Frank, i hrvatska kustosica, performerica, filmologinja Tanja Vrvilo. Mudrom odlukom organizatora 25 FPS-a svaki član žirija dodjeljuje po jedan Grand Prix za najbolji film iz konkurencije, jer radi se o filmskom rodu iznimno subjektivnog doživljaja i afiniteta pojedinca. Po dobrom festivalskom običaju svaki je član žirija pripremio i poseban program koji se prikazuje u sklopu *Žiri predstavlja*. Posebnu nagradu dodjeljuje žiri kritike u domaćem sastavu: Sunčica Fradelić, filmska i video umjetnica, Uroš Živanović, redatelj, scenarist i filmski kritičar te Leonida Kovač, kustosica i teoretičarka umjetnosti. Udruga za audiovizualna istraživanja 25 FPS, organizator festivala, dodjeljuje Nagradu Fuji, a gledatelji dodjeljuju Nagradu publike.

PROŠIRENO KINO NUDI NIZ ATRAKTIVNIH PERFORMANSA S FILMSKIM PROJEKTORIMA, A KINO 16 OSAM FILMSKIH NASLOVA SREDNJEG METRA I BASTARDNOG RODA

Među posebne festivalske dragocjenosti spadaju već udomačeno *Prošireno kino* (*Expanded Cinema*) i programski novitet - *Kino 16*. *Expanded Cinema* donosi niz atraktivnih audiovizualnih performansa s i po nekoliko filmskih projektorima, poput spektakularnog koncerta/performance s četiri 16 mm projektorima i zvukom uživo autora Grega Popea i Geert-Jan Prinsa ili legendarne i nezaobilazne svjetlosne skulpture *Line Describing a Cone* Anthonya McCalla iz 1973. godine.

Programska novopridošlica *Kino 16* domaćoj publici predstavlja osam filmova srednjeg metra čiji su se autori na originalan i provokativan način pozabavili novim i starim medijima, zamaglili granice među filmskim rodovima i iznjedrili, primjerice, bastardnu vrstu znanstveno-fantastičnog - dokumentarca. Zvuči nemoguće, ali upravo je to napravio Britanac Ben Rivers sa svojim radom *Slow Action*. Isto su tako i autori Mara Mattuschka i Chris Haring od plesnog performance napravili pravi erotsko-filmski spektakl na tragu Davida Lyncha, na samoj granici stvarnosti i zbilje – *Palace u plamenu*.

SVI PROGRAMI SEDMOG 25 FPS-A BESPLATNI SU!

POKROVITELJI:

Gradski ured za obrazovanje kulturu i šport Grada Zagreba, Hrvatski audiovizualni centar, Studentski centar – Kultura promjene, Ministarstvo kulture

PARTNERI:

Austrijski kulturni forum, Francuski institut, Fuji Film

MEDIJSKI PARTNERI:

Vjesnik, Filmonaut, Kulturpunkt, Moj-film.hr, PlanB, Pogledaj.to, PORT.hr, Queer.hr, Radio Student, T-portal, Zarez

Performansi *Expanded Cinema* organiziraju se u suradnji s Kulturom promjene SC-a.

NA NASLOVNOJ STRANICI: ANDRIJA ZELMANOVIĆ, KRALJICA HRELIĆA

Je li ovo Kylie Minogue ili Lady Gaga? Niti na Hreliću, koji se iz paralelnog sve više pretvara u stvarni svijet, ništa ne iznenađuje. Izgleda da je i tu styling prodavačice postao važan element dobrog poslovanja. A za masnu lepinju uvijek će se naći koja kuna! Fotoaparat na Hreliću uglavnom ne nosim, jer većina ljudi tamo ne voli da se njihova muka dokumentira, tako da je ova fotka snimljena mobitelom.

ANDRIJA ZELMANOVIĆ

objavio je svoju prvu fotografiju prije cca 33 godine (hmm) a, igrom slučaja, također je bila snimljena na Hreliću. Otprilike od tada se profesionalno bavi skoro svim vidovima komercijalne fotografije, i to isključivo kao slobodni umjetnik-fotograf, iliti freelancer.

zarež, dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva

Vodnikova 17, HR-10000 Zagreb,

tel: +385 1 4855 449, 4855 451

fax: +385 1 4813 572

e-mail: zarež@zg.htnet.hr

web: www.zarež.hr

uredništvo prima

pon-pet 10-14h

nakladnik

Druga strana d.o.o.

za nakladnika

Andrea Zlatar

glavni urednik

Boris Postnikov

zamjenici glavnog urednika

Nataša Govedić, Srećko Horvat i Marko Pogačar

izvršni urednik

Nenad Perković

poslovna tajnica

Dijana Cepić

uredništvo

Dario Grgić, Silva Kalčić,

Katarina Luketić, Suzana Marjanić, Trpimir Matasović,

Jelena Ostojić, Nataša Petrinjak, Srećko Pulig,

Zoran Roško i Gioia-Ana Ulrich

dizajn

Ira Payer, Tina Ivezić

lektura

Darko Milošić

prijelom i priprema za tisak

Davor Millašinčić

tisak

Tiskara Zagreb d.o.o.

Tiskanje ovog broja omogućili su:

Ministarstvo kulture

Republike Hrvatske

Ured za kulturu Grada

Zagreba

ANDRIJA ZELMANOVIĆ, KRALJICA HRELIĆA